

T.N&A

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS

24STE JAARGANG (2017) 1STE UITGAWE

Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans is 'n geakkrediteerde tydskrif en word uitgegee deur die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek. T.N&A wil die studie van die Nederlandse taal-, letterkunde en kultuur bevorder, ook in sy verhouding tot die Afrikaanse taal- en letterkunde. Daarbenewens wil die tydskrif die Afrikaanse taal- en letterkunde in Nederlandstalige gebiede bevorder. Die tydskrif verskyn twee keer per jaar.

Alhoewel die redaksie kopieregkwessies kontroleer, lê die verantwoordelikheid en aanspreeklikheid in hierdie verband by die outeur(s).

Redaksie: Dr. M. Bonthuys

Uitleg: Christa van Zyl

Redigering: Willem de Vries

Gedruk en gebind deur: V&R Drukkery, Pretoria, Tel: +27 (0)12 333 2462

Redaksie-sekretariaat: Departement Afrikaans/Nederlands, Universiteit van Wes-Kaapland, Privaatsak X17, Bellville, 7535. Tel.: 0219592213. E-pos: mbonthuys@uwc.ac.za.

Inskrywings en betalings:

Die ledegeld bedra:

- R150 per jaar vir binnelandse lede; en R200 per jaar vir buitelandse lede

Betaal u ledegeld **elektronies** in die bank of oor die internet in,

- naamlik op die volgende rekening:

Banknaam: ABSA

Bankrekeningnommer: 1190 154 676

Taknaam: Ben Swartstraat, Wonderboom-Suid

Takkode: 632005 (nie nodig vir elektroniese betalings nie)

Verwysingsnommer: U van en voorletters (baie belangrik)

- E-pos die bewys van u betaling saam met die vorm van lidmaatskap aan die SAVN se penningmeester, prof. Adri Breed by Adri.Breed@nwu.ac.za of kobie.dekamper@gmail.com.

Redaksieraad:

W.A.M. Carstens (Noordwes-Universiteit)

J. Dewulf (University of California)

M.E. Meijer Drees (Rijksuniversiteit Groningen)

H.J.G. du Plooy (Noordwes-Universiteit)

H. Ester (Radboud Universiteit Nijmegen)

E. Jansen (Universiteit van Johannesburg,
Universiteit van Amsterdam)

R.S. Kirsner (University of California)

J. Koch (Adam Mickiewicz Universiteit)

Y. T'Sjoen (Universiteit Gent)

H.P. van Coller (Universiteit van die Oranje-Vrystaat,
Noordwes-Universiteit)

J. van der Elst (Noordwes-Universiteit)

W. van Zyl (Universiteit van Wes-Kaapland)

R. Gouws (Universiteit van Stellenbosch)

T. Colleman (Universiteit Gent)

D. van Olmen (Lancaster University)

Redaksioneel

Marni Bonthuys

Hierdie uitgawe van *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* word gewy aan die vierde colloquium oor Afrikaans aan die Universiteit Gent. Tydens hierdie jaarlikse colloquium word referate oor Afrikaanse (en Suid-Afrikaanse) letterkunde en taalkunde gelewer – dikwels met die fokus op komparatiewe studie tussen die Afrikaanse en Nederlandstalige taalgebiede. Van die bydraes wat in hierdie uitgawe gebundel is, is een taalkundig van aard, terwyl vier fokus op die letterkunde.

Die eerste bydrae is Hein Willemse se intreerede as eerste bekleër van die Universiteit van Gent se leerstoel Zuid-Afrika: talen, literaturen, cultuur en maatschappij. In hierdie bydrae verken hy die inklusiewe tradisie van Afrikaans.

Michele F. van der Merwe en Elsabé M. van der Merwe se artikel handel oor 'n gebruikersgerigte samestelling van 'n veeltalige selfoonvakwoordeboek vir Taalopvoeding, terwyl Laura Engels in die enigste Nederlandstalige bydrae in hierdie uitgawe, Afrofuturisme in die Suid-Afrikaanse skrywer Lauren Beukes se roman *Moxyland* ondersoek. In hierdie artikel kom 'n futuristiese Kaapstad aan bod.

Margriet van der Waal skryf oor merkers van sosiale identiteit in die stedelike konteks, met die fokus op Kaapstad in Deon Meyer se misdaadroman *13 Uur*. Ronel Foster se bydrae handel ook oor Kaapstad, maar in hierdie geval die uitbeelding van die Kaap in geselekteerde gedigte.

As redakteur bedank ek graag namens die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek die organiserende komitee van die Universiteit Gent wat *TN&A* die geleentheid gegee het om hier bydraes te bundel. Die goeie werk wat hulle doen met betrekking tot die organisering van hierdie jaarlikse colloquium oor Afrikaans bevorder nie net die posisie van Afrikaans in die buiteland nie, maar bevestig en bou ook die bande tussen Afrikaans en Nederlands met betrekking tot akademiese navorsing en die uitruil van wetenskaplike kennis.

Universiteit van Wes-Kaapland

Voorwoord

**Annelies Verdoolaege, Timothy Colleman,
Jacques van Keymeulen en Yves T'Sjoen**

In deze aflevering van *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* worden bijdragen gepubliceerd die zijn gepresenteerd tijdens het internationale colloquium over het Afrikaans aan de Universiteit Gent (10 en 11 oktober 2017). De studiebijeenkomst is georganiseerd door het Gents Centrum voor het Afrikaans en de Studie van Zuid-Afrika. Voorafgaand aan het congres sprak Prof Hein Willemsse als eerste Gentse leerstoelhouder Zuid-Afrika: talen, literaturen, cultuur en maatschappij de inaugurele rede uit. Twee onderzoeklijnen stonden tijdens de studiebijeenkomst centraal. Het taalkundige thema van het 4de colloquium over het Afrikaans is gewijd aan woordenschat. Doelstelling was een overzicht te bieden van de stand van zaken in verband met lexicografisch werk en plannen in verband met lexicografie van het Afrikaans en de middelen (corpora) die daartoe worden ontwikkeld. Ook contrastief werk (twee- of meertalige woordenboeken) is aan bod gekomen, evenals bijdragen over gespecialiseerde lexicografie (terminografie, lexicografie van sub-standaarden, groepstalen enz.).

Verstedelijking was het centrale thema van de letterkundige sessie. De moderne geurbaniseerde omgeving is het resultaat van een lang historisch proces. 'De stad' is door de literaire traditie heen een onvermijdelijke setting geworden. Daarom was het interessant na te gaan hoe modernisering, urbanisatie en globalisering een neerslag krijgen in contemporaine Afrikaanse literatuur. In de letterkundige sessies is onderzoek verricht naar de verbeelding van de stad. Is de verbeelding in hedendaagse Afrikaanse literatuur dystopisch of veeleer utopisch? Krijgt de stad de bedrieglijk veilige rol van een heterotopie (Foucault) aangemeten? Het onderzoek naar verscheidene stadsmythologieën stond centraal. Naast een materiële ruimte is de stad ook een symbolische en metaforische ruimte.

Organiserend comité, Universiteit Gent

Op die spoor van 'n inklusiewe Afrikaanse tradisie

Hein Willemse

In search of a more inclusive Afrikaans tradition

This paper entitled "On the spoor of an inclusive Afrikaans tradition" departs from the context of indigene-settler conflict in southern Africa which also impacts perceptions on the origin and place of the Afrikaans language. The history of the language and its literature, like the history of the Cape of Good Hope settlement, is often characterised by deeply-felt opposing sentiments, ranging from nationalist, survivalist angst to nativist, anti-colonial expressions of demand. One set of perceptions, that is Afrikaner nationalist dominance, has become the default position of the supposed sectarian place and role of the Afrikaans language and literature. The paper, delivered as an inaugural lecture, argues that an alternative view of history is possible, one that is associated with anti-colonialism, empowerment, anti-apartheid activism, inclusivity and the struggle for humaneness: An Afrikaans that is non-sectarian. This paper pays tribute to colleagues who demonstrated in their academic research the openness and potential of an inclusive approach to Afrikaans. The contributions of the literary scholars Vernon A. February and G.J. Gerwel, the linguist and dialect specialist Tony Links, the historian Achmat Davids and the language planner Neville Alexander are noted with the question: What were their views and contributions on the Afrikaans language and literature? It is argued that each, in his own way, went against the grain of the dominant Afrikaans tradition and contributed to fostering an inclusive Afrikaans that is not isolated, and 'stands open' to the broader South African experience. The paper concludes that contemporary linguists and literary scholars in South Africa and elsewhere could contribute to exploring past misrepresentations of the Afrikaans language and literature.

1. Inleiding

Die aanvaarding van hierdie hoogleraarskap bied my die geleentheid om na te dink oor ons pad tot hier: die plek van die taal Afrikaans en die Afrikaanstalige letterkunde in die konteks van Suider-Afrika en sy kulturele gemeenskappe, maar ook hul verband met Nederlandstalige gemeenskappe en die breë internasionale gemeenskap.¹ Die leerstoel skep die moontlikheid om 'n verbintenis te bewerkstellig wat oor die grense van streke en tale strek om by mekaar uit te kom om transnasionale vorme van gemeenskap te vier. Ons het baie om van mekaar te leer; nie net omdat ons letterkundes ingebed is op mekaar nie, maar omdat ons deur letterkunde en deur taal met ander in verbintenis tree.

Dit is gemene saak dat Afrikaans in kontak ontstaan het, in kontak tussen die inheemse mense, die slawe en die Europese setlaars. Afrikaans het in spanning ontstaan. Aan die begin van Europese vestiging haal Jan van Riebeeck,

die eerste Verenigde Oost-Indische Compagnie-kommandeur, in verskeie dagboekinskrywings dikwels die woorde van Khoikhoileiers en -tolke aan waarin hulle die aanklag maak dat hulle grondgebied onregmatig betree is. Na afloop van die eerste Koina-Hollandse oorlog van 1658–1659, tydens die vredesamesprekings, is dit 'n sentiment wat hulle in vertolkte, waarskynlike geradbraakte Nederlands herhaal. Van Riebeeck rapporteer (sien Bosman en Thom, 1957: 197-198)² in sy joernaal indirek die Koina of Khoikhoi se reaksie:

[D]at wij hier vast langs soo meer van haer landt hadden naer ons genomen, 'twelck haer van alle eeuwen eygen toegecomen had, ende waerop sij gewoon waren haer vee te weyden, etc; vragende oock: als sij in Hollant quamen, off men haer sulcx wel soude toelaten [...] wat wasser noch aen dat gijlyuden hier bij 't fort bleeff, maer gij comt heel in 't landt 't beste voor U uytkiezen, sonder eens te vragen off 't ons oock aenstaet off geen ongerief geven sal.

Op hierdie aanklag van onregmatige besetting skryf Van Riebeeck (Bosman en Thom, 1957: 198)³ na afloop van die Koina-Hollandse oorlog:

[D]at sij dat landt nu met den oorlogh verloren hadden ende daerom geen ander staet te maecken als hetselve voortaan glad quijt te sijn [...] ons dan haer landt door diffenciven oorlogh rechtvaerdigh als met 't swaert gewonnen, was toegefallen, ende 'twelck wij oock voornemens waren te behouden.

In hierdie sitate is die spanning tussen die aansprake van die inheemse mense en die setlaars aanvoelbaar. Dit is 'n stuk geskiedenis wat diepgevoelde en dikwels opponerende sentimente oproep. Ons beleef 'n tyd waarin sekere politieke partye, studentebewegings en burgerlike organisasies aan die ekstreme uithoeke van die Suid-Afrikaanse politieke spektrum opnuut nativistiese en dekoloniseringsaansprake maak of oorlewings- en nasionalistiese angs ervaar. Ons leef egter ook met die insig dat die geskiedenis nie ongedaan gemaak kan word nie; dat Suid-Afrika, sy bevolkingsamestelling en Afrikaans die gevolg van die sameloop van die historiese omstandighede is.

Die posisie van Afrikaans as openbare taal, as onderrigmedium, as hoëfunksietaal het die afgelope twee, drie dekades ingrypend verander. 'n Mens moet daardie verskuiwing verstaan teen die agtergrond van die assosiasie van Afrikaans met Afrikanernasionalisme, met apartheid, met die politieke onderdrukking en ekonomiese uitsluiting van die meerderheid Suid-Afrikaners. Adam Small (Anon., 1977: 7) stel sy verset teen die stelsel van apartheid só:

[Die] blote woord apartheid het onmeetlike skade aan die land en as woord aan die Afrikaanse taal gedoen. [...] [D]it is tragies dat so 'n woord ooit bedink moes word, maar veral dat dit

in Afrikaans - as taal van Afrika - gestalte moes vind. Daar is woede in my oor dié woord, apartheid, omdat dit my taal, as my naelstring tot Afrika verswak. Boonop het ek as deel van die betekenis van die woord geen deel gehad aan besluite oor die woord en sy politiek nie.

Met die verandering in die politieke bestel het Afrikaans deel geword van 'n stel simbole verteenwoordigend van die ou bedeling. Laat ons dit nie ontken nie. Afrikaans, na 1994, is ook dikwels gebruik as 'n slagboom, 'n hindernis om toegang tot dienste, behuising en skoling vir talle Suid-Afrikaners te bemoeilik. Sulke aksies het Afrikaans groot skade berokken. Vir die beswil van Afrikaans en vir die toekoms van Afrikaans in Suid-Afrika moet ons daardie geskiedenis erken en 'n nuwe verbintenis beding met mede-Suid-Afrikaners.

2. 'n Ander tradisie vir Afrikaans

Ons kan die opbou van daardie nuwe verbintenis begin deur duidelik te sê: Daar is 'n ánder geskiedenis. Een wat verbind word met teenkolonialisasie, met bemagtiging, met anti-apartheid-aktiwisme, met inklusiwiteit, met die opbou van menswaardigheid vir alle Suid-Afrikaners - 'n Afrikaans wat nie sektaries toegeëien kan word nie. Dit is dié Afrikaans wat toenemend beklemtoon moet word.

In die verlede het verskeie taal- en letterkundiges op verskillende wyses probeer om alternatiewe te stel, om maatskaplike en politieke uitsluiting teen te werk. As letterkundige, herinner ek my aan die rol van Jan Rabie en skrywers soos André P. Brink en Breyten Breytenbach wat aktief korrektiewe probeer skep het deur apartheid en Afrikanernasionalisme te kritiseer en af te keur. Hierdie skrywers en talle ander wat ek nie by die naam noem nie, is gevolglik uitgestoot op die rand, in so 'n mate dat Breytenbach op 'n stadium verklaar het: Ek is nie meer deel van 'ons' nie (sien onder meer Galloway, 2004). Vandag, is daar organisasies wat bewustelik hulle ou geskiedenis aflê en probeer meewerk aan 'n breë Suid-Afrikaansheid waarin Afrikaans 'n nuwe nis naas ander Suid-Afrikaanse tale kry.

Ek wil by hierdie geleentheid op die spoor loop van Afrikaans se ánder geskiedenis. Ek betrek die standpunte van enkele Afrikaanse taal- en letterkundiges wat vanweë hul maatskaplike posisie nog altyd buite die orde gestaan het, nooit werklik deel was van daardie "ons" nie, selfs al wou hulle wees - wat ek betwyfel. By my aanvaarding van die leerstoel Zuid-Afrika is dit gepas om hulde te bring aan 'n geslag kollegas wat elk op hul vakterreine die ruimheid, die inklusiwiteit van Afrikaans en Afrikaanssprekendheid aangetoon het. Hulle moes téén tradisies inskryf wat die aanwesigheid van mense soos hulle en hulle voorouers verkleineer en geminag het. Hulle het geskryf en gepubliseer, in weerwil van 'n dominante tradisie wat Afrikaans en die Afrikaanse letterkunde wou beperk en inperk. Elk het voortgegaan en op sonderlinge wyses 'n inklusiewe Afrikaans voorgestaan.

Uiteraard is 'n intreerede oorsigtelik eerder as indringend, en behoort dit tot die leek eerder as 'n spesialisgehoor te spreek. Ek wil u ook nie onnodig belas met die nuanses van interne Afrikaanse taal- en letterkundige debatte nie. Ek betrek hier die uitgangspunte - desnoods ingekort en verkap - van die volgende figure: die letterkundiges Vernon A. February en G.J. Gerwel, die dialekkundige Tony Links, die historikus Achmat Davids en die taalbeplanner Neville Alexander. Watter gesigspunte het hierdie mense tot ons besinning oor Afrikaans en die Afrikaanse taal- en letterkunde bygedra?

3. Vyf perspektiewe

Beide Vernon February en Jakes Gerwel ondersoek in hul eerste belangrike studies stereotipering in die Suid-Afrikaanse letterkunde. In sy breedopgesette Leidse proefskrif *Flagellated skin, a fine fetish. The 'Coloured' as a stereotype in South African literature* (1972), later aangepas en gepubliseer as *Mind your Colour* (1981), bestryk February die totstandkoming van die Kaapse slawegemeenskap en Afrikaans, die representasie van gekleurde figure in die Suid-Afrikaanse literatuur deur sowel wit as swart skrywers. Van die vroeë Afrikaanse romans beskryf hy in 'n oorsigtelike hoofstuk as “the realism of colonialism” wat gelees kan word as fisiese, kulturele en geestelike onteiening: “[This form of realism]”, sê hy, “means being a non-person, existing by the grace of the whites. Realism means entrenchment in ethnocentricity” (February, 1991: 50, 51).

Gerwel (1983a: 203) neem dieselfde of soortgelyke Afrikaanse romans tot onderwerp vir sy doktorsale studie wat hy aan die Vrije Universiteit Brussel verwerf. Met *Literatuur en apartheid* (1979) wil hy ondersoek instel na die “konsepsies van gekleurdes” in Afrikaanse romans tydens die “vormingsjare tot Apartheid”. Dit is die periode “tussen die ontwaking van 'n Afrikaner nasionale bewussyn (ca. 1875) en die groot triomf van Nasionale Afrikanerdom (in 1948)”. Hy wil aantoon dat “noulettende teksanalise [...] verhelderend kan werk ten opsigte van die struktuur van die literêre teks sowel as die sosiale konteks” en bevind dat “daar gekonstateer [kan] word dat die ondersoekte literatuur mede-draer was van die waardes, houdinge, konsepsies en groepsdefinisies wat uiteindelik [...] beslag sou kry in die beleid van Apartheid” (Gerwel, 1983a: 3, 203-204).

Gerwel (1983b: 10), destyds verbonde aan die Universiteit van Wes-Kaapland, brei die insigte van sy proefskrif uit na 'n veralgemenende oorsig van die rol van Afrikaanse literatuurkritici. In sy intreerede, *The Politics of Language and Literary Studies*, voer hy aan dat 'n band bestaan tussen die vroeë Afrikaanse literatuurkritiek en die outoritêre politieke omgewing van die middel-dekades van die 20ste eeu; dat die literatuurstudent gesosialiseer is om die wêreld te sien in terme van vorme versoenbaar met die destyds dominante ideologie; dat betekenis hoofsaaklik

vanuit die vormlike verkry is selfs met mindere in agneming van inhoud: “What we perceive here is not an instance of politics entering the domain of the aesthetic, but aesthetics providing modes of perception clouding the ugliness of the contents of politics”. Die opkoms van Afrikaans as ’n kultuurtaal, beweer hy, is nie ’n wonderwerk nie, maar ’n funksie van ’n politieke magposisie: “the officially favoured position of the language; the nurturing of a literate Afrikaans-reading public [...] and most important, the creation of an economic infrastructure [...] functional to Afrikaans literary production” (Gerwel, 1983b: 11).

In ’n akademiese praktyk en intellektuele diskoers wat gerig is op die behoud van ’n status quo stel Gerwel (1983b: 15) hom op in opposisie daarteenoor. Hy staan ’n sosiologiese benadering voor waar die estetiese objek gehistorieseer word en die intellektuele posisie een van maatskaplike verandering is, “[an] approach that seeks to keep man as Subject a constant refugee in his social world, free from the illusions of any permanent idealistic refuge”. Die aanbod van Suid-Afrikaanse literatuur in vergelykende verband in ’n departement Afrikaans word vir hom ’n projek waarin die potensie van ’n Suid-Afrikaanse nasie vergestalt word: “[T]hrough Afrikaans we stand open to, and relate to the unity of the nation and its cultural variety rather than encapsulating ourselves in linguistic and cultural isolation and separation. [...] [W]e attempt to reflect something of the complex variety of our society ...” (Gerwel, 1983b: 15). Hy sluit sy rede af met die volgende woorde van die Suid-Afrikaanse filosoof Martin Versfeld (Gerwel, 1983b: 15–16): “An analysis of language must always conclude in political analysis, and the teacher of language bears responsibility for the quality of liberty in his society.”

February (1991: 1) in sy UWK-intreerede *Laat het ons ernst wezen: die verhouding Afrikaans-Nederlands* laat sy “aksent veral val op die intellektuele effek van die tweedeling [Afrikaans-Nederlands] onder die swart Afrikaanssprekendes wat ongewild ’n tradisie geërf het.” Hy bied ’n insig op die debatte wat in die “swart” Kaapse onderwyskringe gevoer is, aanvanklik aan die begin van die 20ste eeu ten gunste van Afrikaans en later ná 1948, téén Afrikaans as ’n Afrikaneriseringsinstrument. ’n Tweede fokus van sy rede val op die veranderde verhouding tussen Afrikaans en Nederlands en beywer hy hom vir samewerking met skrywers en wetenskaplers van voormalige kolonies soos Suriname, die Nederlandse Antille en Indonesië “wat deur hulle literêre corpus die Nederlandse taal en letterkunde op ’n opwindende wyse ‘maatschappelijk relevant’ maak” (February, 1991: 10). Hier, soos in sy essaybundel *And Bid Him Sing* (1988), slaag February (1988: 104) daarin om die opvallende ooreenkomste, en aspekte van kreolisering tussen koloniale Nederland, Afrikaans en sprekers en skrywers vanuit verskillende maatskaplike posisies aan die orde te stel. Selfs al was die gekreoliseerde aanvanklik verag, moes dit lei tot demitologisering en die skep van ’n nuwe trots.

Een van die handboeke wat geslagte voorgraadse studente van die Afrikaanse taalkunde beïnvloed het, is H.J.J.M. van der Merwe (1972) en andere se *Afrikaans, sy aard en ontwikkeling*. Dit is dié een handboek wat wydverspreid by verskillende Suid-Afrikaanse universiteite voorgeskryf is in die jare sewentig tot negentig, en wat geslagte onderwysers, letter- en taalkundiges en taalwerkers van watter aard ook al, beïnvloed het. Hierdie ou handboek is ook deurspek met die politieke toeëiening van Afrikaans as 'n nasionalistiese voertuig met dialektiese taalvorme wat onderbeskryf en nie-wit Afrikaanse sprekers wat gestigmatiseer word. Ter illustrasie haal ek twee voorbeelde aan uit 'n hoofstuk van Van der Merwe (1972: 247-258). Hy beweer onder meer met stelligheid:

[Afrikaans] het geen grammatikale of sintaktiese ontleninge uit Hottentots nie.

en

Elkeen wat iets weet van Afrikaans sal besef dat hy nooit, selfs maar in die geringste mate, in die rigting van kreoïsering neig nie. Trouens, in Suid-Afrika het ons geen enkele taal of dialek wat as gekreoïseerd bestempel kan word nie, selfs nie die taal van die Gammatte nie, nog minder die sogenaamde Tsotsitaal of selfs die *Fanakalo*.

Alhoewel Tony Links in sy *So praat ons Namakwalanders* (1989), gebaseer op sy proefskrif *Die Afrikaans van Kharkams* (1983), nie regstreeks met taalnasionaliste soos Van der Merwe in gesprek tree nie, is sy studie van die spreektaal van die noordwestelike landstreek in Suid-Afrika 'n klinkende bewys van die invloed van Khoi-tale of "Hottentots" op Afrikaans en die rol van sprekers van diverse agtergronde in die vorming van die taal met al sy onderskeibare streeksvariëteite. Vergelyk Links (1989: 61; 84) se volgende uitsprake:

"Dit is [my] waarneming dat daar tussen [...] die Kaapse taal, en die inboorlingtale [soos Khoi] in hierdie kontrei 'n intieme kontak moes gewees het aangesien die leksikon-items wat hier opgeteken is, deurgedring het tot die hart van die taalgebruik [...] Dié woorde en uitdrukkings het huishoudelik geword en het nie op die periferie van taalgebruik gebly nie."

en

"[Be]paalde sintaktiese verskynsels [...] toon in die spreektaalgebruik [...] dat [die streekstaal] sterk tekens van Khoi-invloed toon."

Met hierdie twee aanhalings bring Links 'n beskrywing van taal te berde wat dikwels om verskeie taal- en sosiopolitieke redes gestigmatiseer of verontagsaam is. Daarmee spreek hy die aannames van navorsers soos Van der Merwe teë. Sonder dat Links

hom regstreeks daaroor uitspreek, word die nalatenskap van Afrikaanssprekendes se Khoi-voorouers na die sentrum van taalwetenskaplike ondersoek gebring en die geskiedenis van taalvorming en -aanpassing kry dimensies by wat in die verlede aktief onderdruk is. Ook Achmat Davids (2011) met sy *The Afrikaans of the Cape Muslims*, gebaseer op sy gelyknamige 1991-meesterstudie, bevestig die rol van 'n verontagsaamde gemeenskap in die vorming van Afrikaans: in dié geval Van der Merwe se “Gammatte”. Terloops, die benaming “Gammat”, vir 'n Moslem-man, roep 'n stel negatiewe stereotipes op wat op sigself sprekend is van Van der Merwe se afwysende siening van mede-Afrikaanssprekers.

Alhoewel wetenskappers vroeër kennis geneem het van die belang van Afrikaans in die Kaapse Moslem madrassas en moskees of dat dele van die Koran reeds vroeg (trouens voor die Bybel) in Kaaps-Hollands vertaal is of dat daar sprake was van 'n Moslem-taalbeweging, is dit Davids wat aangetoon het hóé die Arabiese ortografie aangepas is vir die skryf van hierdie taal (kyk Davids, 2011: 85). Hy toon oortuigend aan dat in die Kaap 'n poliglot-samelewing tot stand gekom het wat alle vorme van kultuur, ook taal, beïnvloed het (Davids, 2011: 35 en verder). Davids (1991: 85-86) verwoord 'n belangrike insig, naamlik dat die etikette van minderwaardigheid van buite aan die taal van hierdie gemeenskap toegeken is, dat hulself dit nooit gebruik het nie:

The use of the Arabic script for their written communication is an indication of the esteem in which Cape Muslims held the language. Muslims regard the Arabic script as a sacred script, selected by God for the writing of their holy Qur'ān, and it thus has a place of reverence in their socio-religious life. The Cape Muslims therefore did not view Afrikaans as a language of inferiority or coin its negative names of “kombuistaal” (kitchen language) or “hotnotstaal”. They saw Afrikaans as an inherent part of their psyche and were prepared to transmit it in writing, using their sacred script.

Neville Alexander (2014b: 215), die taalbeplanner en voormalige politieke gevangene, is minder bekommerd oor die geskiedenis van taal as sodanig en konsentreer op die rol van taal in die bemagtiging van mense en die opbou van 'n verenigde nasie. Hy beredeneer in verskeie artikels en boekpublikasies soos *One Azania, One Nation* (1979), *Language Policy and National Unity in South Africa/Azania* (1989), *Thoughts on the New South Africa* (2013) en *Interviews with Neville Alexander* (2014) kwessies soos taal en konteks, taal en mag, en bespreek die moontlikhede van wat taal in 'n ontwikkelende land kán doen. Die potensiele mag van taal word ontleen aan die bemagtiging van individue en groepe (of aan die ander kant: die óntmagtiging van individue en groepe). Vir Alexander (2013: 95, 96 en 112) staan taal sentraal en hy voer aan dat taalbeplanning, klas en mag nou verweef is in die ontplooiing van 'n samelewing wat meer gelykwaardig moet word. In dié opsig is veral die valorisering en intellektualisering van Afrikatale

vir hom noodsaaklik. Die skepping van oorspronklike tekste, toegang tot vertaling en die skepping van 'n leeskuiluur in Afrikatale bied vir hom die moontlikheid van die skepping van 'n werklike demokratiese Suid-Afrika (Alexander, 2014a: 284). In die konteks van globalisering en die dominansie van tale soos Engels, wil hy die sosiale en historiese magte ondersteun wat ingaan téén daardie gang van sake.

How do we assist in the decolonisation of the minds of the *de facto* abandonment of the principle of equity in favour of self-aggrandisement and convenience? How can we, through language planning and other interventions, initiate or reinforce changes in the patterns of development and in the dominant social relations? (Alexander, 2014a: 259)

4. Wat gemaak vorentoe?

Elkeen van hierdie akademici se bydraes - implisiet of eksplisiet - was gemik teen die afkamping van Afrikaans. In elke geval het hulle buite die kader van Afrikaans in sy amptelike gedaante gestaan. Opsommenderwys: Hulle het in hul bydraes daarop aangedring dat die plek en rol van die inheemse mense, die slawe, en nie-wit gemeenskappe omvattender in beskrywings van Afrikaans moet figureer; hulle het hulle opgestel teen stereotipering. Vir hulle moes Afrikaans en die Afrikaanse letterkunde nie geïsoleer word van die res van Suid-Afrikaanse tale of letterkundes nie (of dié van Afrika nie, moet ek byvoeg). 'n Inklusiewe Afrikaans staan 'oop' vir die res van Suid-Afrika. Ons behoort onderrig- en navorsingsprogramme te ontwikkel waarin die gemeenskap met ander voormalige koloniale, Nederlandse en Vlaamse letterkundes aktief bevorder word, en dat ter wille van 'n meer gelykwaardige samelewing ons ons moet beywer vir groter praktiese meertaligheid.

Hierdie standpunte bied vir ons belangrike sleutels tot die toekoms van 'n inklusiewe Afrikaans en die Afrikaanse letterkunde in Suid-Afrika. Ons sien reeds die opkoms van 'n veranderde Afrikaans rondom ons: veranderde, uitreikende houdings by sy sprekers, 'n opbloeï van 'n lewenskragtige populêre kultuur, die opkoms van die feesbedryf, die sterk groei in die Afrikaanse literatuur. Tog, is dit my indruk dat ons in vele opsigte dié lofwaardige doelwitte wat ek hier opgesom het, nog nie werklik bereik het nie.

'n Omvattende geskiedenis van die Afrikaanse taal bly byvoorbeeld relatief beperk en inklusiewe perspektiewe word nie werklik afgewentel na ons skoolkurrikula nie. Voorts bestudeer ons Afrikaanse literatuur wat die afgelope paar dekades oorhoofs gekenmerk word deur nostalgie, deur die kensketsing van distopiese ontrafeling, die benoudheid van oorlewing en angsbeelde van verlies. Is dit werklik die volle reikwydte van die Afrikaanse spraakgemeenskap se kulturele ervaring? Waarom is die dominante beeld van Afrikaans in die

media, die onderwys en openbare sektor dié een wat ons oorgeërf het van Afrikanernasionalisme? Het ons as navorsers en akademici werklik ons werk gedoen?

In die akademiese kader kan ons nie gelate aanvaar dat dinge organies ‘reg sal geskied’ nie, dat die wanvoorstellings van die verlede ten opsigte van taaloorspronge byvoorbeeld met verdrag van tyd krities heroorweeg sal word nie; dat die aard van literêre kanonvorming bo verdenking is nie; of dat die kurrikula wat ons saamstel transhistoriese literêre waardes verteenwoordig nie.

Die Leerstoel Zuid-Afrika in Gent het ’n grondverleggende rol om te speel. In hierdie sfeer kan ons ’n beeld van Afrikaans aan Suid-Afrikaners en die wêreld voorhou waarin die volle dinamika van die taal en sy sprekers na vore kom. Die instelling bied ons ook die geleentheid om ons verbondenheid as Vlaamse, Afrikaanse, Europese en Suid-Afrikaanse navorsers uit te bou. In ’n snelveranderende wêreld waar die spanninge van politieke omwenteling, bevolkingsmigrasie en tegnologiese verandering uiting kry in die kulturele omgewing is dit ons plig en voorreg om sin daarvan te maak. Ek is bly dat ek daarvan deel kan wees.

Universiteit van Pretoria

Bronnelys

- Alexander, Neville.** 2013. *Thoughts on the New South Africa*. Auckland Park: Jacana.
- Alexander, Neville.** 2014a. The African Renaissance and the Use of African Languages in Tertiary Education. *Interviews with Neville Alexander. The Power of Languages against the Language of Power*. In: Busch, Brigitta; Busch Lucijan and Press, Karen (eds.). Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press. 256–291.
- Alexander, Neville.** 2014b. Language Policy and National Unity in South Africa/Azania. In: Busch, Brigitta; Busch, Lucijan and Press, Karen (eds.). *The Power of Languages against the Language of Power*. Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press. 209–238.
- Anoniem.** 1977. Apartheid verswak Afrikaans. *Die Burger*, 28 Julie.
- Bosman, D.B. en Thom, H.B.** 1957. *Daghregister gehouden by den Oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck*. Deel III 1659–1662. Kaapstad: A.A. Balkema.
- Busch, Brigitta; Busch, Lucijan Busch, Press, Karen (reds.).** 2014. *Interviews with Neville Alexander. The Power of Languages Against the Language of Power*. Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press.
- Dauids, Achmat.** 2011. The Afrikaans of the Cape Muslims. In: Willemse, Hein en Dangor, Suleman E. (reds.). *The Afrikaans of the Cape Muslims*. Pretoria: Protea Boekhuis.

- February, Vernon.** 1988. *And Bid Him Sing. Essays in Literature and Cultural Domination*. London: Kegan Paul International.
- February, Vernon A.** 1991. *Laat het ons ernst wezen: die verhouding Afrikaans-Nederlands*. Intreerede. Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland.
- February, V.A.** 1991. *Mind your Colour. The 'Coloured' stereotype in South African Literature*. London: Kegan Paul International.
- Galloway, Francis.** 2004. "Ek is nie meer een van ons nie": Breyten en die volk. 'n Verkenning van die sikliese ritme en die terugkerende motiewe in die openbare reaksie op Breyten Breytenbach. *Tydskrif vir Letterkunde*, 41(1).
- Gerwel, G.J.** 1983a. *Literatuur en apartheid. Konsepsies van 'gekleurdes' in die Afrikaanse roman tot 1948*. Kasselsvlei: Kampen-uitgewers.
- Gerwel, G.J.** 1983b. *The Politics of Language and Literary Studies*. Intreerede. Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland.
- Links, Tony.** 1989. *So praat ons Namakwalanders*. Kaapstad: Tafelberg.
- Thom, H.B. (red.)** 1958. *Journal of Jan van Riebeeck. Volume III. 1659–1662*. Kaapstad, Amsterdam: A.A. Balkema.
- Van der Merwe, H.J.J.M.** 1972. Taalbeïnvloeding en taalvermenging. In: Van der Merwe, H.J.J.M., De Klerk, G.J., De Klerk, W.J., Ponelis, F.A. en Posthumus, M.J. (reds.). *Afrikaans, sy aard en ontwikkeling*. Pretoria: J.L. van Schaik. 240–265.

Note

1. Hierdie intreerede is op 10 Oktober 2017 uitgespreek by die aanvaarding van die Leerstoel Zuid-Afrika: talen literaturen, kultuur en maatschappij aan die Universiteit Gent, België. Ek spreek graag my besonderse dank uit aan Annelies Verdoolaege, Jacques van Keymeulen, Timothy Coleman, Wannic Carstens en Yves T'Sjoen vir hul bydrae tot die vestiging van die leerstoel en hul uitmodiging om die eerste bekleër van die amp te wees.
2. C.K. Johnman en A. Ravenscroft (in Thom, 1958: 195–196) se Engelse vertaling lui so: "They strongly insisted that we had been appropriating more and more of their land, which had been theirs all these centuries, and on which they had been accustomed to let their cattle graze, etc. They asked if they would be allowed to do such a thing supposing they went to Holland, and they added: 'It would be of little consequence if you people stayed here at the fort, but you came right into the interior and select the best land for yourselves, without even asking whether we mind or whether it will cause us any inconvenience'".
3. "... they had to be told that they had now lost the land as a result of the war and had no alternative but to admit that it was no longer theirs [...] Their land has thus justly fallen to us in a defensive war, won by the sword, as it were, and we intended to keep it" (Johnman en Ravenscroft in Thom, 1958: 196).

Gebruikersgerigte korpussamestelling van 'n veeltalige selfoonvakwoordeboek vir Taalopvoeding

Michele F. van der Merwe en Elsabé M. van der Merwe

User-orientated corpus compilation of a multilingual dictionary on a cell phone for language education

The article presents a fresh look at the compilation of a multilingual LSP (Language for Special Purposes) dictionary in an ever-changing technological environment. Electronic corpus compilation is a given in the technological era in which we find ourselves. Very often the voice of the dictionary user is ignored during the electronic corpus compilation process. We made use of collaborative student involvement where students had the opportunity to compile a dictionary by means of a wiki.

The main research problem in the article refers to the compilation of terms for language education, with the aim to find out which terms are relevant and necessary for the target users of the MobiLex application. The identification of terms for the corpus is based on two principles, namely subject knowledge of lecturers in a faculty of education, as well as the compiled dictionary wiki by senior students in education.

1. Inleiding

Daar is weinig taalverwerkingstegnologie beskikbaar vir enige van Suid-Afrika se 11 amptelike tale en volgens Grover *et al.* (2011) is Afrikaans die verste ontwikkel, terwyl veral die vier tale wat die kleinste getal sprekers het, oor aansienlik minder taalverwerkingstegnologie beskik. Die Suid-Afrikaanse tale met die kleinste getal sprekers is in dalende orde Tsonga, Swati, Venda en Ndebele. Die sprekers van hierdie tale is minder as 5% van die Suid-Afrikaanse bevolking (Statistics SA, 2011). In hierdie artikel word 'n voorbeeld van taalverwerkingstegnologie vir Afrikaans bespreek, naamlik die samestelling van 'n vakwoordeboek vir gebruik op 'n slimfoon of tablet.

Die artikel het as onderwerp die samestelling van 'n veeltalige selfoonvakwoordeboek, met spesifieke verwysing na korpussamestelling wat gebruik is in die woordeboekproses. In die ontwerp van 'n veeltalige selfoonvakwoordeboek verken ons korpussamestelling in 'n ewigveranderende tegnologiese omgewing. In hierdie literatuurstudie word tradisionele, e-leksikografiese, asook minder konvensionele korpussamestellingsmetodes beskryf. Navorsing oor woordeboekgebruik word beskryf in 'n kreatiewe, innoverende projek met voorgraadse onderwysstudente as die teikengroep. In hierdie geval verwys die minder konvensionele elektroniese bron onder andere

na die samestelling van 'n woordeboek deur teikengebruikers deur middel van 'n wiki. 'n Wiki is 'n aktiwiteitsmodule waar samewerking tussen deelnemers nodig is ten einde 'n webblad te skep. Dit kan in groepsverband of individueel gebruik word. Binne groepsverband kan alle lede byvoegings tot die wiki maak en dit redigeer. Die wiki waarvan in hierdie navorsing gebruik gemaak is, is individueel omdat groeplede slegs hul eie bydrae kon redigeer, maar alle groeplede kon mekaar se bydraes sien.

Tegnologie-tendense en -ontwikkelings bied die geleentheid vir voortdurende verandering in leksikografie, ook betreffende die samestelling van vakwoordeboeke. Die volume en spoed wat tegnologie bied, stel terminoloë en leksikograwe in staat om gebruikers se veranderende behoeftes spoedig te akkommodeer. Terminologie en woorde wat geskep word, is daardeur vinniger en op 'n groot forum beskikbaar. Kwessies soos ortografie en betekenisverklarings kan dan gouer gestandaardiseer word omdat rolspelers onderling kan kommunikeer en data toeganklik is. Volgens Alberts (2017: 330) is hierdie redes genoegsame bewyse om aan te voer dat tegnologie tans die mees praktiese en effektiewe manier is om leksikografie en terminologie te bedryf.

Bergenholtz en Bothma (2011: 60-61) beskryf verskeie e-inligtingshulpbronne en kom ook tot die gevolgtrekking dat konvensionele papiergebaseerde inligtingsbronne nie aan die verskeidenheid inligtingsbehoefte van die gebruikers kan voldoen nie, maar dat moderne inligtingstegnologie baie beter in hierdie behoeftes voorsien. Moderne inligtingstegnologie impliseer in die huidige leksikografiese wêreld die gebruik van 'n elektroniese korpus tydens die woordeboeksamestellingsproses. Die skrywers van die artikel het egter met rede (om studente inspraak in die vakwoordeboek se samestelling te gee) ander, minder konvensionele tegnologiese metodes vir die korpussamestelling van die vakwoordeboek gebruik, naamlik 'n wiki.

2. Die navorsingsprobleem

Die hoofnavorsingsprobleem in die artikel verwys na die bepaling van relevante vakverwante terminologie vir die vakgebied Taalopvoeding vir opname in die vakwoordeboek. Die navorsingsmetodologie wat in die ondersoek gevolg word, is 'n gedetailleerde analise van die bepaling van terminologie tydens die samestelling van MobiLex, 'n vakwoordeboek vir universiteitstudente in Opvoedkunde.

Met die samestel van MobiLex was een van die rigtinggewende en belangrikste besluite juis oor die saamstel van 'n korpus vir die woordeboek. Die teikengebruikers van die vakwoordeboek is geïdentifiseer as studente in die Fakulteit Opvoedkunde aan 'n universiteit in die Wes-Kaap en die doelwit

van die woordeboek is om vakkundige ondersteuning aan studente met die verklaring van vakkonsepte in die moedertaal (Afrikaans) te bied, asook vertaling van vakkundige terminologie in die ander amptelike tale (Engels en Xhosa) van die provinsie. Die korpus moes fokus op die vakkundige konsepteverklarings en vertalingsbehoefes van eerstejaarstudente ten einde die teikengebruiker in ag te neem. Die hoofprobleem was dus om vas te stel watter terminologie relevant en noodsaaklik is vir korpusopname om aan die gebruikersbehoefes te voldoen, en dan ook spesifiek vir die module Taalopvoeding. Die vasstelling van relevante lemmakandidate vir opname in die korpus is op twee beginsels gebaseer, naamlik die kurrikulumspesifieke vakkennis van dosente aan die Fakulteit Opvoedkunde en die versamelde terme deur derdejaarstudente wat onderwys studeer. Die terme wat deur die onderwysstudente versamel is, vorm deel van 'n projek wat een van die vakdosente onderneem het.

Die volgende navorsingsvraag word in die hoofnavorsingsprobleem onderskei en in die artikel bespreek: Watter vakverwante terminologie vir Taalopvoeding moet in MobiLex opgeneem word? Op watter wyse kan die teikengebruiker inspraak lewer tydens die woordeboeksamstellingsproses? Hoe kan die teikengebruiker se inspraakproses pedagogies verantwoord word?

Vir die doel van dié kwalitatiewe navorsing word 'n dokumentalanalise onderneem om 'n vergelyking te tref tussen die korpus wat saamgestel is deur vakdosente en die sogenaamde korpus saamgestel deur onderwysstudente.

MobiLex is 'n pasgemaakte selfoonvakwoordeboek vir voorgraadse onderwysstudente, in ooreenstemming met 'n gebruikersperspektief waar die gebruiker die fokus in die woordeboekproses is, soos deur Wiegand (1998) beskryf. Bergenholtz, Nielsen en Tarp (2009: 9) voer aan dat die voorkoms van elektroniese woordeboeke funksiegebaseerde leksikografiese teorieë ondersteun wat aandag skenk aan woordeboeke en die woordeboekgebruikers, met die doel om woordeboeke daar te stel wat uitsluitlik aan die gebruiker se verlangde behoeftes voldoen. Dié selfoonwoordeboek het dus, benewens die vertaling van vakterminologie ook betekenisverklarings in Afrikaans, Engels en Xhosa.

In die artikel word aangetoon hoe die korpussamstelling vir spesifiek die vakgebied Taalopvoeding gedoen word om in woordeboekgebruikers se spesifieke behoeftes te voorsien in die daarstel van 'n selfoonwoordeboek. Dit is gedoen deur inspraak aan teikengebruikers in die proses te verleen.

3. Navorsingsmetodologie

Navorsing word onderneem in die vorm van 'n kleinskaal empiriese studie (Punch en Oancea, 2014: 47) waarvolgens navorsers die geleentheid kry om 'n diepgaande studie met 'n klein navorsingsgroep uit te voer. Veral in die veld van

Opvoedkunde is daar 'n beter begrip vir die rol en belang van 'n navorsingsprojek met beperkte omvang, byvoorbeeld waar dosente (onderwysers) empiriese navorsing in lesingsale (klaskamers) doen. Navorsing vind dus binne 'n interpretatiewe raamwerk plaas, waar gekonsentreer word op die betekenis wat mense aan situasies en gedrag verskaf en wat hulle gebruik om hulle wêreld te verstaan (Punch en Oancea, 2014: 18). Met die bestudering van teikengebruikers se vakwoordeboek, vind die begripvorming van studente se behoeftes in terme van Taalopvoedingsterminologie plaas. Dit word as 'n spieëlbeeld geïnterpreteer teen die agtergrond van vakdosente se verwagte behoeftes ten opsigte van die teikengebruikers van MobiLex.

Die hoofnavorsingsprobleem, naamlik die vasstelling van vakverwante terminologie vir Taalopvoeding vir opname in MobiLex skakel direk met die kwessie van korpussamestelling in leksikografie. Dit is aanvaarde praktyk dat dataversameling en korpussamestelling elektronies gedoen word (Kupietz, 2016: 63; Glaznieks *et al.*, 2014: 6). Die dataversameling en korpussamestelling vir MobiLex in die algemeen en spesifiek vir die vakgebied Taalopvoeding het nie bestaande modelle streng nagevolg nie. Een van die hoofredes hiervoor is dat die fokus uitsluitlik op die gebruiker, naamlik die voorgraadse onderwysstudent, val. Dit sluit aan by die tweede navorsingsvraag, naamlik 'n ondersoek na die (tegnologiese) wyse waarop die teikengebruiker kan inspraak lewer in die woordeboeksamestellingsproses. Tydens die navorsing lewer die teikengebruiker inspraak met behulp van die invoeging van Taalopvoedingsterminologie in die vorm van 'n vakwoordeboek in wikiformaat.

Die ander belangrike onderskeidende kenmerk is dat die woordeboek slegs vir slimfoon- en tabletgebruik geskep word. Glaznieks *et al.* (2014: 8) het 'n generiese plan ontwikkel en stel dit voor as 'n opsie vir die standaardisering van die samestelling van leerderkorpora. Glaznieks *et al.* (2014) noem dit 'n abstrakte werkvloei-bloudruk vir korpussamestelling.

Dié bloudruk is ontwerp nadat bepaal is wie die gebruiker van so 'n korpus sal wees. Glaznieks *et al.* (2014) het linguïste as die teikengebruikers geïdentifiseer. Linguïste is genader om hulle spesifieke behoeftes betreffende die korpus as sulks en dus ook die samestellingsprosedure te bepaal. Op grond hiervan is 'n abstrakte werkvloei-bloudruk vir korpussamestelling ontwikkel wat sover as moontlik in die behoeftes van die gebruiker, naamlik die linguïste, voorsien.

Terwyl Glaznieks *et al.* (2014: 6) gebruikers vooraf geïdentifiseer en toe genader het om hulle behoeftes te stipuleer, vergewis vakkundiges in die MobiLexkorpussamestelling hulle van die behoeftes van die teikengebruiker.

Triangulasie vir die navorsing vind plaas deur die korpussamestelling van vakspecialiste en bydraes tot die vakwoordeboek deur taalopvoedingstudente. 'n Dokumentanalise op die wiki word uitgevoer om die ooreenkomste en verskille

tussen die korpussamestelling van die vakkundige en die korpussamestelling van die veronderstelde teikengebruikers van die selfoonvakwoordeboek na te vors en op te teken.

Die studie word as beperk wat betref omvang beskou, aangesien 42 studente aan die projek deelgeneem het. Die groep bestaan uit derdejaarstudente wat Afrikaansonderwys as hoofvak neem en dus op hoogte moet wees van Taalopvoedingsterminologie. Navorsing is oor twee jaar onderneem en twee jaargroepe het aan die projek deelgeneem. Etiese klaring is deur die Universiteit van Stellenbosch verskaf, aangesien dit deel vorm van navorsing oor die gebruik van 'n selfoonvakwoordeboek deur onderwysstudente.

Die laaste navorsingsvraag, naamlik die pedagogiese verantwoordbaarheid van die teikengebruiker se inspraakproses word deur middel van 'n literatuurstudie beantwoord.

4. Pedagogiese verantwoording vir die opstel van 'n vakwoordeboek in wikiformaat

Opvoedkundige vakkennis (“pedagogical content knowledge” in Engels, algemeen bekend en aanvaar as die konsep van PCK – soos deur Shulman, 1987, omskryf) speel 'n belangrike rol in die ontwikkeling van onderwyservakkundigheid en -spesialisasie. Schulman (1987: 9) definieer opvoedkundige vakkennis as: “die bruikbaarste weergawe van idees, die kragtigste analogieë, illustrasies, voorbeelde, verduidelikings en demonstrasies deur middel van woorde, die weergawes en formulering van 'n vak om dit verstaanbaar aan ander te maak”. Deur slegs op die betekenisverklaring van opvoedkundige vakkennis te let, kan die afleiding gemaak word dat vaardighede wat met die saamstel van 'n vakwoordeboek geoefen word, naamlik die weergee van idees, die verskaffing van voorbeelde, verduidelikings en die formulering van terminologie, die akademiese en kognitiewe vaardighede van onderwysstudente kan slyp. Opvoedkundige vakkennis verwys ook na die vakkennis wat 'n onderwyser moet kan interpreteer en transformeer om die leerproses te fasiliteer.

Volgens Schulman (1987: 8) verteenwoordig opvoedkundige vakkennis die vervlegting van inhoud en opvoedkunde tot 'n begrip van hoe spesifieke onderwerpe, probleme of kwessies georganiseer, weergegee en aangepas word tot die diverse belangstellings en vermoë van leerders, asook hoe dit aangebied word vir onderrig. Met die saamstel van 'n vakwoordeboek word die vaardighede van onderwysstudente geoefen in die vervlegting van inhoud en opvoedkunde, met die keuse om terminologie te organiseer, weer te gee en aan te pas tot die vlak en vermoë van die portuurgroep.

Richardson en Placier (2001: 905) beskryf opvoedkundige vakkennis in Taalopvoeding as: “dit wat onderwysers behoort te weet oor wat hulle onderrig (insluitend wat hulle oor die taal self weet), asook kennis wat nie met onderwysers van ander vakgebiede gedeel word nie”. In verband met kennis waaroor onderwysers behoort te beskik, sluit dit in vakkennis in verband met die formele aspekte van taal (in hierdie geval Afrikaans), byvoorbeeld sintaksis, fonologie, grammatika, geskrewe en gesproke taal, begrip en diskoers (Richardson en Placier, 2001: 905). Vakkennis in verband met formele aspekte van taal stem ooreen met die vaardighede wat nodig is vir die onderrig van taalstrukture en taalkonvensies deur taalonderwysers, asook onderrigmateriaal wat deur hulle gegeneer behoort te word. Die vakkennis sluit onder andere in kennis van die taal se woordeskat, teksstruktuur, sinsformulering en kohesie. Met die skryf van ’n vakwoordeboek op ’n wiki word studente se woordeskatvaardighede, teksstruktuur, sinsformulering en selfs kohesie deur middel van betekenisverklarings inge oefen.

Begrip vir onderwysstudente van die werking van ’n vakwoordeboek hou direkte verband met die onderrig van naslaanvaardighede in die klaskamer, waar onderwysers hulle in hulle professionele hoedanigheid gaan bevind. Volgens die Kurrikulum- en Assesseringsbeleidverklaring (KABV) vir Afrikaans Huistaal (Departement van Basiese Onderwys, 2011) vorm woordeboeke deel van die kernmateriaal van onderwysers se onderrig-arsenaal. Van der Merwe (2009: 303, 310) beskryf die opvoedkundige waarde van woordeboeke, asook die deurslaggewende rol van onderwysers in die skep van ’n woordeboekkultuur in ’n skool. Die gebruik van woordeboeke as naslaanwerke in die klaskamer verseker die ontwikkeling van woordeskatvaardighede van leerders, en onderwysers moet daarvan bewus wees. Met die beter verstaan van die konsep van ’n vakwoordeboek, kan ’n beter begrip van die belangrike rol van woordeboeke in die opvoedkundige proses gekweek word.

Tydens die opstel van die woordeboek op ’n wiki word tegnologie in die leerproses gebruik. Dit is in ooreenstemming met die psigologiese teorie van sosiale konstruktivisme (Fosnot, 1996: 10) waar kennis as tydelik, ontwikkelend, nie-objektief, intern gekonstrueer en sosiaal en kultureel gemedieer word. Een van die benaderings tot onderrig wat voorsiening maak vir ’n konstruksie van betekenis na aanleiding van ’n ervaring, is Kolb se model van ervaringsleer. Kolb (1984: in Sims en Sims, 1995: 6) beskryf vier fases van die leersiklus waardeur individue beweeg om konsepte effektief te leer en kennis toe te pas. Die vier fases van die ervaringsleermodel bestaan uit die polêre punte van twee leerdimensies, naamlik konkrete ervaring, reflektiewe waarneming, abstrakte konseptualisering en aktiewe eksperimentering. Met die opstel van ’n woordeboek op ’n wiki vind ervaringsleer plaas, aangesien studente dit konkreet

ervaar, reflektief waarneem, abstrak konseptualiseer en aktief eksperimenteer met woorde. Dit pas ook binne die konstruktivistiese model wat gevolg word in die module Afrikaans-onderwys.

4.1. Opstel van 'n vakwoordeboek deur middel van 'n wiki

Cubillo (2002: 206) beskryf eksperimentele navorsing in woordeboekgebruik en die woordeboekbehoefte van vreemdetaal-chemiestudente in hulle eerste jaar van studie met die opstel van 'n vakwoordeboek. Dié groep van 85 studente het opdrag ontvang om 'n woordeboek volgens hulle eie behoeftes saam te stel. Hulle kon tekste gebruik waarna in die kursus verwys is. Die doelwitte van die projek was tweeledig vir studente, naamlik om vakwoordeskat vir hulle finale eksamen te hersien en om terselfdertyd hulleself te vergewis van woordeboeke en die mikro- en makrostruktuur van woordeboeke. Die doelwitte van die projek vir die navorser was vierledig, naamlik om die manier waarop die spesifieke groep studente woordeboeke visualiseer (met verwysing na die struktuur en inhoud van woordeboeke) te verstaan, om studentebehoefte rakende woordeboeknaslaanvaardighede te ontleed, om resultate van die woordeboeksamestelling te vergelyk om toekomstige verduideliking van woordeboekinhoud en woordeboekgebruik te verbeter, asook om 'n bewusmaking van die strekking van 'n ideale vakwoordeboek vir chemiestudente te skep.

Cubillo (2002: 221) kom tot die slotsom dat studente in die eksperiment T1-ekwivalente as die belangrikste kenmerk in hulle vakwoordeboeke beskou. Ander woordeboekinligting blyk minder belangrik te wees. Slegs 36% van studente het betekenisverklarings by T2 ingesluit en slegs 6% betekenisverklarings by T1. Woordonderskeidinge is in slegs 19% van die gevalle aangedui.

Die tweede belangrike bevinding van die eksperiment (Cubillo, 2002: 222) relevant tot hierdie artikel, was die woordeboekkeuse van studente. Studente moes twee keuses maak: die een rakende die keuse vir eentalige of tweetalige woordeboeke of beide, en die ander rakende die gebruik van vakwoordeboeke. Studente het verkies om tweetalige woordeboeke te gebruik en soms het hulle van vakwoordeboeke gebruik gemaak. Volgens Cubillo (2002: 222) berus die besluit om van vakwoordeboeke gebruik te maak nie soseer op die soektipiekriteria nie, maar op die bewustheid van watter leksikale items tot die vakgebied behoort. Alhoewel al die brontekste 'n mate van spesialisasie toon, het die meerderheid studente nie vakwoordeboeke gebruik om inligting te bekom nie. Dit word toegeskryf aan die feit dat 'n beduidende getal terme relevant tot studente se begrip van tekste tot die algemene taaldomein behoort. Wanneer studente 'n probleem met vakterme ondervind het, het hulle gekla dat hulle nie die woorde in algemene woordeboeke kon vind nie. Volgens Cubillo

(2002: 222) dui dit op gebrekkige kennis van die omvang van woordeboeke (hoe kleiner die woordeboek, hoe minder terme bevat die woordeboek) en woordeboektipologie (vakterme word makliker in vakwoordeboeke gevind).

Die kleinskaalse studie vir die opstel van 'n vakwoordeboek wat in hierdie artikel beskryf word, toon ooreenkomste, maar ook etlike verskille van bogenoemde eksperiment deur Cubillo (2002) beskryf. Die opstel van 'n vakwoordeboek deur middel van 'n wiki vorm deel van die module Afrikaans-ondersys, spesifiek in Afrikaanse taalkunde-ondersys. Dit is ouer, meer gevorderde studente wat aan die projek deelneem. Hulle is moedertaalsprekers van Afrikaans en neem Afrikaans-ondersys as 'n hoofvak.

Tydens 'n kurrikulumgerigte proses kan die vakwoordeskat van Afrikaans-ondersysstudente verbeter en beter retensie van vakterminologie bewerkstellig word.

5. Die uniekheid van MobiLex

Volgens Nkomo en Madiba (2011: 144) het die Universiteit van Kaapstad in 2007 begin met die samestelling van meertalige konsep-geletterdheidswoordelyste om studente wie se huistaal nie Engels is nie te ondersteun deur konsepte in hul moedertaal beskikbaar te stel. In hierdie proses is spesiale taalkorpusse gebruik. Aangesien daar nie tekste in al die amptelike tale op tersiêre vlak beskikbaar is nie, is slegs Engelse instruksionele tekste (lesingmateriaal) en gevorderde tekste gebruik. Dit is aangevul deur die insette van dosente, tutors, vertalers en terminoloë wat almal moedertaalsprekers van Suid-Afrika se amptelike tale uitsluitend Engels is. Tekste moes ook so feitelike en tegniese as moontlik wees om die korpus feitelik en linguisties so omvangryk as moontlik te maak. Tegnieke tekste wat deur vakspesialiste geskryf is sowel as tekste wat meer algemeen toeganklik is, is gekies. Terminologie is onttrek deur WordSmith Tools te gebruik. Woorde met die hoogste gebruiksfrekwensie is onttrek, maar dit was nie al maatstaf nie. Daarna het vakkundiges die lyste deurgegaan en minder frekwente maar belangrike terminologie bygevoeg en sommige terme met hoë frekwensie uitgehaal. Daarna is die woordelyste op Vula, die betrokke universiteit se aanlynleerplatform, beskikbaar gestel. Op die platform is daar is ook 'n plek waar teikengebruikers terugvoer kon gee. Die terugvoer is van belang omdat die teikengebruikers en vakspesialiste meewerk om die beste vertaalekwivalent te kies en hoe meer 'n vertaalekwivalent deur die teikengebruikers aanvaar word, hoe meer sal dit deur ander as amptelik gebruik word.

Met die samestelling van die MobiLex-korpus is studente as die teikengebruikers, ook, net soos by die Vula-woordelyste, by die samestellingsproses

betrokke. Daar is egter vier faktore wat MobiLex uniek maak. Die UK-studente kon eers insette lewer nadat die woordelyste reeds saamgestel en beskikbaar gemaak is vir gebruik. MobiLex-teikengebruikers se insette word deel van die korpus nog voordat dit geplaas word vir gebruik. UK-studente se bydrae is in die vorm van vrywillige kommentaar of voorstelle. MobiLex-teikengebruikers se bydraes is gestruktureerd en in die vorm van 'n wiki. Derdens kan teikengebruikers naas vertaalekwivalente ook betekeninsomskrywing in hul moedertaal op MobiLex kry. Laastens is die Vula-woordelyste nie doelgemaak vir selfone nie, maar toeganklik via 'n rekenaar wat die uniekheid van MobiLex onderstreep.

6. Die rolspelers in die samestellingsproses

6.1. Die teikengebruikers

Die teikengebruikers is voorgraadse onderwysstudente aan 'n universiteit in die Wes-Kaap. In die samestelling van die Taalopvoedingkorpus vir MobiLex is die Glaznieks-benadering gedeeltelik gevolg. Die teikengebruiker is ook die hooffokus, maar nie voor die korpussamestelling genader oor spesifieke behoeftes nie. Na die korpussamestelling is die studente se lemmakeuses vergelyk met die vakdosente se lemmakandidate vir die korpus. Die navorsers was van mening dat studente se lemmakeuses moontlik sou verskil van die keuses wat die vakdosente namens die teikengebruikers gemaak het. Sodoende sou die belangrike bydrae van die teikengebruikers in die samestelling van die korpus bevestig word.

6.2. Die vakdosente

Die vakdosente is om twee redes mederolspelers in die samestelling van die korpus. Eerstens weens hulle vakkennis en kennis van vakspesifieke brondokumente en tweedens omdat vakdosente dikwels in lesingsituasies empiriese navorsing oor die teikengebruikers se behoefte aan terminologie kan doen.

Die vakdosente het die KABV-dokument oor die intermediêre fase Graad 4 – 6 vir Afrikaans as Huistaal van die Departement van Basiese Onderwys gebruik as een van die brondokumente vir die korpussamestelling. Hierdie dokument is gekies omdat dit 'n nasionale beleidsdokument is wat omvattend vir opvoeders van alle vakke leiding gee oor die kurrikulum en assessering. Dit is elektronies beskikbaar en in die openbare domein. Dit word per fase en per vak opgestel. In elke dokument is 'n woordelys wat basiese begrippe en vakterminologie verklaar. Aangesien hierdie dokument die basis vir onderrig in Suid-Afrika sou vorm, was dit 'n voor die hand liggende keuse vir 'n brondokument. Ander brondokumente wat geraadpleeg is, was uitsluitlik vakliteratuur, asook instruksionele tekste soos

lesingskyfies.

In lesings kom dit onder vakdosente se aandag dat studente se begrip van sekere konsepte of vakterminologie nie volledig is nie. Hierdie empiriese navorsing is ook as kriteria vir korpusopname gebruik en het daartoe gelei dat teikengebruikersgerigte lemmakandidate by die korpus ingesluit kon word. Na voltooiing van die termlyste vir die letters A tot W is die bronne wat deur die vakdosente gebruik is om die betekenis van lemmas te verklaar, hoofsaaklik vakliteratuur. Die algemene verklarende *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (HAT) of die meer omvattende *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) is by uitsondering gebruik. Vervolgens het die vakdosente na voltooiing van hulle korpus, die vakwoordeboek wat deur die studente saamgestel is, vergelyk met dié korpus om te sien hoeveel ooreenkomste en verskille daar is.

7. Dataverwerkingsproses vir die korpussamestelling

7.1. Die uitdagings

Microsoft Excel is gebruik om data statisties verwerk. Dié program het die navorsers in staat gestel om met behulp van sigbladformules vinnige en akkurate data-onttrekking te kon doen. Die programfunksie was voldoende vir hierdie navorsingsprojek met sy beperkte omvang. Die volgende faktore het die verwerking beïnvloed en die oorspronklike data moes tegnologies sowel as tegnies verwerk word.

Tipografie en ortografie het die eksaktheid waarmee die programmatuur werk, beïnvloed. Hoewel daar semanties geen verskil tussen die lemmas “Teks” en “teks” is nie, word dit statisties as nie as dieselfde gekategoriseer nie as gevolg van die gebruik van die hoofletter. Die lemmas sal as dieselfde gekategoriseer word. Dieselfde geld ’n verboë of meervoudsvorm, byvoorbeeld die lemmas “homoniem” en “homonieme” is nie herken as dieselfde nie. Selfs ’n addisionele spasie na die inskrywing van ’n woord in sou die verwerking beïnvloed. Hierdie kwessies is met verloop van die dataverwerkingsproses uitgesorteer.

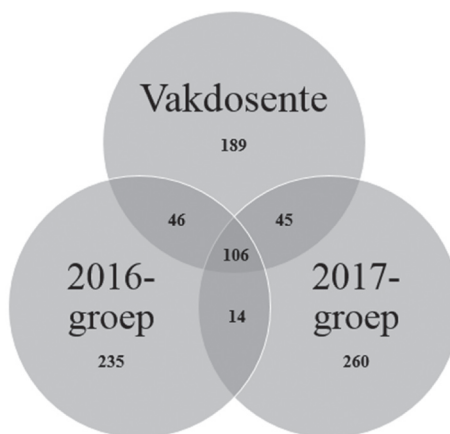
7.2. Die bevindinge

7.2.1 Die ooreenkomste en verskille in gekose lemmakandidate

Die volgende ooreenkomste en verskille is met data-ontleding waargeneem en word visueel voorgestel. Daarna volg ’n bespreking van die bevindinge.

	2016-groep	2017-groep	Vakdosente	Totale
Aantal groeplede	17	19	2	
Aantal woorde	401	424	386	1212
Gemiddelde aantal woorde per groeplid	23.58	22.31	193	
Aantal unieke woorde	235	260	189	684

Figuur 1 Tabel wat die bydraes van die drie groepe aandui.

Figuur 2 Venn-diagramvoorstelling van die drie groepe se unieke en oorvleuelende bydraes tot die korpus.

	2016-, 2017-groep, Vakdosente	2016- en 2017-groep	2016 en Vakdosente	2017 en Vakdosente
Totale getal woorde wat ooreenstem	106	120 (106+14)	152 (106+46)	151 (106+45)
Persentasie van die totale aantal woorde	8.75%	14.55%	19.31%	18.64%

Fig.3 Die drie groepe se unieke en oorvleuelende bydraes tot die korpus in tabelvorm.

Beide die 2016- en 2017-studentegroepe het dieselfde opdrag gekry. Die 2016-groep se uitvoering van die opdrag was baie sekuur omdat daar bykans geen duplisering in woordkeuse in die groep was nie. Die opdrag het groepkommunikasie vereis sodat duplisering van woordopname juis voorkom kan word. Die opdrag was dat elke student 25 unieke woorde moet bydra. Die gemiddelde aantal woorde nadat enkele duplikasies uit die woordelys verwyder is, was 23.6 lemmakandidate per 2016-groeplid. In die geval van die 2017-groep was daar meer duplisering en hulle het 22.3 woorde gemiddeld per groeplid bygedra.

Die persentasie woorde wat gekies is deur sowel die 2016-groep as die vakdosente (19.31%) en deur die 2017-groep en die vakdosente (18.64%) is die hoogste. Die laagste persentasie is die ooreenkomstige in woordkeuse tussen beide die groepe studente en die vakdosente (8.75%). Dit is 'n bevestiging van die skrywers se uitgangspunt dat 'n gebruikersgerigte eindproduk insette van sowel vakkundiges as teikengebruikers in die samestellingsproses vereis.

Die twee studentegroepe het gesamentlik 827 lemmakandidate bygedra waarvan 120 lemmakandidate dieselfde is. Van hierdie 120 lemmas was daar slegs 14 wat slegs deur die studentegroepe gekies is. Die oorblywende 106 lemmas is wel deur die twee studentegroepe gekies, maar dit is ook deur die vakdosente gekies.

7.2.2 Die 106 lemmakandidate wat deur al die betrokkenes gekies

afleiding	intrige	sintetiseer
alliterasie	ironie	socklees
anglisme	karikatuur	stemming
antitese	klimaks	studieles
assimilasie	konflik	styl
assonansie	konteks	stylfiguur
attributief	leksikon	taalverwerwing
beeldspraak	lemma	vaktaal
debat	leksikografie	vergelyking
denotasië	morfologie	vertelperspektief
dialek	paradoks	vluglees
doeplet	paroniem	
eksplisiet	pleonasme	
etimologie	protagonis	
eufemisme	redigering	
evalueer	rym	
fonologie	samehang	
herlees	satire	
homoniem	semantiek	
intonasie	sintaksis	

Die fokus is egter net soveel op die kwantiteit en kwaliteit van die unieke woorde wat deur al die deelnemers gekies is as wat dit op die ooreenkomste is. Die bydraes van die studentegroepe is deur die vakdosente bestudeer. Tussen die drie groepe was daar benewens die 106 lemmas wat deur almal gekies is ook 617 unieke lemmakeuses. Die bydrae van die vakdosente was 189, die 2016-groep s'n 186 en 236 was dié van die 2017-groep.

7.3. Die ooreenstemmende lemmakandidate vir taalkunde, letterkunde en kurrikulumstudie

Die Taalopvoedingsterminologie kan losweg in drie hoofkategorieë verdeel, naamlik terminologie wat betrekking het op letterkunde, terminologie wat betrekking het op taalkunde en terminologie wat betrekking het op die kurrikulum.

In die bostaande lys wat deur alle betrokkenes gekies is, is daar 47% letterkunde-, 35% taalkunde-, 7.8% en kurrikulumterminologie en 9.8% diverse woorde.

In die terminologie van die studente wat bestudeer is vir moontlike opname in MobiLex is 65% taalkunde-terminologie, 16% letterkunde-terminologie en 16% terminologie wat betrekking het op die kurrikulum. Daar was 2% algemene woorde.

7.3.1 Die keuse van algemene woorde as lemmakandidate

In die studentekorpus is lemmakandidate uit die algemene taaldomein ingesluit. In 'n ondersoek na die moontlike redes vir die opname van die algemene woorde, is die voorbeeldsinne wat studente as deel van die opdrag naas die betekenisverklaring moes verskaf, bestudeer. Die algemene woorde "integrasie", "kontekstueel", "lees" en "uitdrukking" is deur studente as lemmakandidate gekies.

Die betekenisverklaring wat die studente vir hierdie algemene woorde gegee het, was wel algemeen, maar die voorbeeldsinne was telkens op die voorgeskrewe vakgebied van toepassing. Die moontlikheid bestaan dus dat die gebruiksfere die studente oortuig het dat die woord vakspesifiek is, terwyl die betekenis algemeen is. Ter illustrasie 'n aantal voorbeelde uit die studentekorpus:

integrasie s.nw. Handeling, proses van integreer. *In die lesaanbieding vind integrasie plaas deurdat die onderwyser Musiek met Wiskunde integreer.*

integrasie s.nw. Handeling, proses van integreer; opneming in 'n geheel. *Integrasie is een van die hoofdoelwitte van die KABV.*

integrasie s.nw. Die samevoeging van twee of meer dinge. *Die integrasie van twee woordelyste.*

kontekstueel b.nw. Volgens die konteks, die samehang. *Kontekstuele vrae, analise.*

kontekstueel. b.nw. Volgens konteks/vrae/analise. *Daar word verwag van die gr. 11-klas om die kontekstuele vrae oor Vaselinetjie te beantwoord.*

lees s.nw. In staat wees om betekenis te heg aan lettertekens of ander simbole; kennis neem van; inneem wat geskryf, gedruk, getik is: *Die leerders leer op skool hoe om te lees.*

uitdrukking: Segswyse of idiomatiese woordverbinding. *'n Remskoene wees, is 'n uitdrukking wat aan die ossewa ontleen is.*

Genoemde groep woorde behoort nie eksklusief tot die Taalopvoedingleksikon nie en is dus oor die hoof gesien deur die vakdosente. By nadere ondersoek blyk dit dat die opname van hierdie woorde juis belangrik is omdat die student dalk ervaar dat die algemene betekenis nie uitsluitlik in die vakgebied van toepassing is, maar dat die woord ook 'n vakspesifieke betekenis het. Hierdie woorde is dus nie uit die studentekorpus verwyder nie. Dit bevestig ook dat gebruikersgerigte produkte nie net deur vakkundiges saamgestel moet word nie, maar dat die teikengebruikers se deelname tydens die proses betekenisvol is en 'n produk lewer wat die teikengebruikers inderdaad sal gebruik.

7.3.2 Die opname van die teikengebruikers se voorgestelde lemmakandidate

Die persentasie van lemmakandidate wat deur al drie groepe in hul korpusse gekies is, slegs 8.75% van die totale getal lemmakandidate. Dit bevestig dat die wyse waarop die korpussamestelling vir Taalopvoeding tans gedoen word, naamlik om die teikengebruiker as fokuspunt en medewerker te hê, waardevol is. Die vakdosente se antipersipering van die studente se leksikografiese behoeftes sal nie so 'n gebruikersgerigte korpus daarstel nie. Dit blyk dat die vakdosent konsepte waaraan studente nie so 'n groot leksikografiese behoefte het nie, wel as belangrik beskou.

In teenstelling hiermee is woorde soos “taal”, “taalbeheersing”, “taalgebruik”, “taalgrens”, “taalkunde”, “taalpuris” deur die vakdosente as woorde met 'n deursigtige betekenis beskou en dit is nie by hul korpus ingesluit nie. Studente het dit wel ingesluit en op grond daarvan word dit wel deel van MobiLex.

Dit is 'n bevestiging dat die deelname van die studente aan die korpussamestelling ook waardevol en nodig is veral gegewe die fokus op die gebruiker. Van die getal lemmakandidate wat deur die 2016-groep bygedra het, is slegs 49 lemmas ongeskik vir insluiting. Van die 2017-groep is slegs 24 lemmakandidate ongeskik. Dit sluit lemmas soos “padpredikant” in, wat nie in die algemene of vakspesifieke taaldomein aan Taalopvoeding gekoppel word nie.

Afleidings is ook weggelaat omdat die opname van ’n lemmakandidaat soos “behaviourisme” voldoende geag is om die lemmakandidaat “behavioris” te akkommodeer. Die terme “assesseer”, “interpreteer” en “kommunikeer” is uit die studentekorpus verwyder omdat die selfstandige naamwoorde van hierdie werkwoorde reeds in die vakdosentekorpus opgeneem is.

Nadat die lemmakeuses van die studente deur die vakdosente bestudeer is en bostaande kriteria toegepas is, is die oorblywende lemmakandidate in die korpus ingesluit.

7.3.3 Die verskil in gebruik van bronne

Volgens Kupietz (2016: 67) is een van die belangrikste eienskappe van ’n korpus die grootte daarvan. Grootte as gevolg van die verskeidenheid tekste, nie grootte as gevolg van duplisering nie. Alhoewel die belangrikheid hiervan onderskryf word, vereis die aard van hierdie selfoonwoordeboek dit nie.

Om te weet waarvoor ’n korpus gebruik kan word, sowel as vir die interpretasie van korpusgebaseerde bevindings, is kennis van die tekste van die korpus nodig. Dit geld veral die MobiLexkorpus. Aangesien die teikengebruiker en die doel van die korpus baie duidelik vooraf gedefinieer is, het dit die seleksie van tekste vir die vakdosente vergemaklik. Die tekste wat gebruik is, is grootliks bepaal deur die vakinhoud en voorgraadsse studente se behoefte aan taalterminologieverklaring.

Die ander baie belangrike aspek van MobiLex is die platform waarop dit gebruik gaan word, naamlik ’n slimfoon of tablet. Betekenisverklarings moet bondiger wees om voorsiening te maak vir die kleiner skerms van slimfone en tablette. Die teikengebruikers wil soveel as moontlik inligting in so min as moontlik woorde kry. Daarom is gepoog om die hoeveelheid karakters van betekenisverklarings te beperk sodat die verklaring inpas op die grootte van ’n enkele skerm. Alhoewel MobiLex per definisie ’n woordeboek is, en leksikografiese beginsels nagevolg is, is daar ook ’n aantal eiesoortighede waarvan die korpussamestelling sekerlik die meeste aandag verdien juis omdat dit verskil van die toonaangewende modelle.

Met die samestelling van die wiki is studente ook versoek om ’n bronnelys te verskaf waaruit hulle terminologie gekies en gedefinieer het. Daar is ’n verskil tussen die brondokumente gebruik deur die vakdosente en die studente. Terwyl die vakdosente gespesialiseerde, vakspesifieke brondokumente gebruik het, veral in die definiëring van die terminologie, het al die studente die HAT, wat ’n algemene eentalige verklarende woordeboek is, gebruik. Sommige studente het ’n eksamensvoorbereidingsgids, *X-kit Essensiële Afrikaans*, skoolvakhandboeke en ook in enkele gevalle die KABV-dokument oor die intermediêre fase graad 4 - 6 vir Afrikaans as Huistaal van die Departement van Basiese Onderwys gebruik.

Alhoewel studente via die betrokke universiteit se biblioteek toegang het tot

die nuutste uitgawe van die HAT, is daar uitgawes van tot 1975 gebruik; 75% van die studente het wel die nuutste twee uitgawes van die HAT gebruik.

Die brondokumente wat deur vakkosente sowel as enkele van die studente gebruik is, is die KABV-dokument oor die intermediêre fase graad 4 - 6 vir Afrikaans as Huistaal van die Departement van Basiese Onderwys en die *X-kit Essensiële Afrikaans*.

Hierdie verskil in bronne wat gebruik is, bring balans omdat dit 'n kombinasie van vakkundige en meer algemene betekenisverklarings verskaf. Die vakkosente wat finaal betekenisonderskeidings gekontroleer het, kon dus vaktaal en meer algemene gebruikstaal kombineer om sodoende toeganklike betekenisverklarings te skep.

Wat wel ook uit hierdie verskil in brondokumente blyk, is die afwesigheid van 'n sterk woordeboekkultuur onder die studente. Die studente het, soos reeds genoem, ook elektronies toegang tot 'n groot verskeidenheid vakwoordeboeke en vakliteratuur, maar het steeds hoofsaaklik algemene woordeboeke as bron vir betekenisverklaring gebruik.

As gevolg van die aard van die opstel van die wiki, is die navorsers van mening dat dit ook hierdie leemte ten opsigte van die gebruik van die nuutste vakspesifieke brondokumente, in hierdie geval woordeboeke, sal aanspreek. As 'n woordeboekkultuur onder toekomstige onderwysers gekweek kan word, sal dit deursyfer na hul leerders.

8. Slotsom

Met die beskikbaarheid van tegnologie en die tegniese vaardigheid van studente kan woordeboeke elektronies beskikbaar gemaak word op 'n platform wat vir die teikengebruikers, naamlik onderwysstudente, toeganklik en gebruikersvriendelik is. Die platform wat vir studente die toeganklikste is, is selfone. Navorsing is gedoen oor die beduidendheid van die deelname van die teikengebruikers in die samestelling van die Taalopvoedingskorpus van MobiLex. Alhoewel die ander vakgebiede in MobiLex ook die teikengebruikers as fokus gehad het met die korpussamestelling, het die navorsers met die opstel van die Taalopvoedingskorpus die teikengebruikers in die samestellingsproses betrek. Hierdie werkwysse het 'n beduidende verskil gemaak aan die korpussamestelling. Met die vergelyking van die vakkundiges en studentegroep se lemmakandidate is bevind dat daar net 8,75% ooreenstemmende lemmakandidate was. Die aantal unieke woorde wat deur die onderskeie betrokke groepe bygedra is, het 'n korpus daargestel wat die behoeftes van die teikengebruiker reflekteer en gevolglik sal lei tot 'n hoër gebruiksfrekwensie van die woordeboek.

Die verwerking van die data het ook getoon dat daar nog nie 'n

gevestigde woordeboekkultuur onder die betrokke onderwysstudente is nie. Studentebetrokkenheid in korpussamestelling het wel gelei tot 'n groter woordeboekbewustheid onder die studente. Hierdie kultuur wat aangekweek word tydens voorgraadse opleiding word in 'n baie positiewe lig gesien omdat dit dan ook aan hul toekomstige leerders oorgedra sal word.

Tegnologie en die betrokkenheid van die teikengebruikers in die samestelling van 'n korpus het nie net gelei tot in 'n baie doeltreffende gebruikersgerigte eindproduk nie, maar ook 'n bydrae gelewer tot die vestiging van 'n woordeboekkultuur.

Universiteit van Stellenbosch

Bronnelys

- Alberts, Mariëtta.** 2017. *Terminology and Terminography Principles and Practice. A South African Perspective.* Milnerton: McGillivray Linnegar Associates.
- Bergenholtz, H. and Bothma, T.J.D.** 2011. Needs-adapted Data Presentation in E-information Tools. *Lexikos* (21): 53-77.
- Bergenholtz, H., Nielsen, S. and Tarp, S. (reds.).** 2009. *Lexicography at a Crossroad: Dictionaries and Encyclopaedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow.* Bern/Berlin/Brussel: Pieter Lang.
- Cubillo, M.C.C.** 2002. Dictionary Use and Dictionary Needs of ESP Students: An Experimental Approach. *International Journal of Lexicography* 15(3): 206-228.
- De Schryver, G.-M. and D.J. Prinsloo.** 2000. Electronic Corpora as a Basis for the Compilation of African-language Dictionaries, Part 2: The Microstructure. *South African Journal of African Languages* 20(4): 310-330.
- Departement van Basiese Onderwys,** 2011. *Kurrikulum- en Assesseringsbeleidverklaring Intermediêre fase Graad 4 – 6. Afrikaans Huistaal.*
- Durkin, Philip (red.).** 2016. *The Oxford Handbook of Lexicography.* Oxford: Oxford University Press.
- Fosnot, C.T.** 1996. *Constructivism: Theory, Perspectives and Practice.* New York: Teachers College Press.
- Glaznieks, Aivars; Niocolas, Lionel; Stemle, Egon; Abel, Andrea and Lyding, Verena.** 2014. Establishing a Standardised Procedure for Building Learner Corpora. *Apples – Journal of Applied Language Studies* 8(3): 5-20.
- Grover, A.S., Van Huyssteen, G.B. and Pretorius, M.W.** 2011. The South African Human Language Technology Audit. *Language Resources and Evaluation.* 45(3): 271-288.
- Kupietz, Marc.** 2016. Constructing a Corpus. In Durkin, Philip (red.). *The Oxford Handbook of Lexicography.* Oxford: Oxford University Press.

- Luther, J., Pheiffer, F. en Gouws, R.H. (reds.).** 2015 (1965). *Handwoordeboek van die Afrikaanse taal*. Kaapstad: Pearson Education.
- Nkomo, D. & Madiba, M.** 2011. The Compilation of Multilingual Concept Literacy Glossaries at the University of Cape Town: A Lexicographical Function Theoretical Approach. *Lexikos* 21(1): 144-168.
- Peacock, M., Scheepers, R., Gouws, R.H. and McLachlan, T.** 2010. *X-kit Essensiële Gids Afrikaans*. Kaapstad: Pearson Education.
- Prinsloo, D.J.** 2009. A Perspective on the Lexicographic Value of Mega Newspaper Corpora. *Lexikos* (19): 225-241.
- Punch, K.F. en Oancea, A.** 2014. *Introduction to Research Methods in Education*. London: Sage Publications.
- Richardson, V. (red.).** 2001. *Handbook of Research on Teaching*. Washington, DC: American Educational Research Association.
- Richardson, V. en Placier, P.** 2001. Teacher Change. In: Richardson, V. (red.), *Handbook of Research on Teaching*: 905-947. Washington, DC: American Educational Research Association.
- Schoonees, P.C. et al. (hoofred.).** 1951. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Stellenbosch: Buro van die WAT.
- Schulman, L.S.** 1987. Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform. *Harvard Educational Review* (57): 1-22.
- Sims, R.R. en Sims, S.J. (reds.).** 1995. *The Importance of Learning Styles: Understanding the Implications for Learning, Course Design and Education*. London: Greenwood Press.
- Statistics South Africa.** 2011. Census 2011. Mobile information. First Language. <http://mobi.statssa.gov.za/census2011/First%20Language.html>. (Datum van gebruik: 29 Mei 2018).
- Van der Merwe, M.F.** 2009. Die opvoedkundige waarde van woordeboeke: voorstelle vir woordeboekonderrig in Suid-Afrika. *Lexikos* (19): 297-313.
- Wiegand, Herbert E.** 1998. *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. Berlin/New York: De Gruyter.

“The city is going to bear witness”: de Afrofuturistische stad als ruimte van verzet in Lauren Beukes’ *Moxyland* (2008)

Laura Engels

“The city is going to bear witness”: The Afrofuturistic city as space of resistance in Lauren Beukes’s Moxyland (2008)

The popularity of Afrofuturism is increasing. More than just a literary trend, it is a fully-fledged aesthetic garnering wider interest thanks to the release of the Marvel Comics film adaption of Black Panther. This aesthetic battles against fixed Western presuppositions by exploring the possibilities of tomorrow’s new societal structures, technological innovations and environmental engineering with its focus on Africa, Africans and African heritage. A case is made for Beukes, a white South African author, to be treated as an Afrofuturist author, reinvisioning a speculative future for Africa from an African perspective. In this article, the imaging of the Afrofuturistic city and the use of a futuristic Cape Town as a space of resistance will be highlighted. Attention will be drawn to the actions of a group of young rebels whose fate is determined by the fact that they are part of the degraded “disconnected” society of Cape Town. They only have access to the physical city and therefore use it as a space of resistance. The focus is placed on how Beukes appropriates the urban setting and how she transforms this to represent the fears, paranoia and neurosis of a totalitarian state which uses technology to dominate society. In Moxyland narratives are used that are no longer exclusively connected to so-called ‘African’ concerns. By suggesting that Afrofuturists express the same universal concerns as the main speculative fiction writers, they outline their ideas and concerns on the same level as ‘Western’ science fiction without losing their identity and own cultural influences. In this way, they escape the critics’ sharp pen and avoid being relegated in the determinative ‘margin’ of world literature.

1. Inleiding: “Space is the place”

Afrofuturisme neemt aan populariteit toe in het literaire landschap, zowel bij de Afrikaanse diaspora als in Afrika. Het is echter meer dan enkel een literaire stroming, maar eveneens een vorm van esthetiek en levensstijl waarin hoofdzakelijk aandacht wordt besteed aan de toekomst van Afrika, Afrikanen en de Afrikaanse diaspora. In Zuid-Afrika is er ook Afrofuturistische, speculatieve fictie terug te vinden waarin namen zoals Charlie Human, Lauren Beukes, Henrietta Rose-Innes en Jan Rabie belangrijk zijn. Opgesomd zijn het stuk voor stuk blanke auteurs, iets wat in verband met het concept ‘Africanfuturisme’ vaker als problematisch wordt geconceptualiseerd, maar desalniettemin vertonen hun romans een grote betrokkenheid bij de verbeelding van het Afrika van morgen. *Moxyland* (2008) van Lauren Beukes is één van die verhalen. In dit artikel wordt

aandacht besteed aan de weergave van de stedelijke ruimte in haar roman. De hoofdvraag is hoe een futuristisch Kaapstad een ruimte van verzet wordt voor bepaalde hoofdpersonages die door de hoogtechnologische samenleving zijn verstoten en naar “disconnected” zijn gedegradeerd. Doordat zij geen toegang meer hebben tot de media en communicatienetwerken, moeten zij noodgedwongen leven in de marges van de samenleving. Het enige dat ze kunnen doen is de fysieke stad heroveren om hun onvrede uit te drukken. Deze roman behandelen in de traditie van het Afrofuturisme is een bewuste keuze. Het is niet omdat Beukes blank is, dat haar verhaal geen maatschappelijke betrokkenheid vertoont met de weergave van een futuristisch Kaapstad en op deze manier kan worden ondergedeeld in de ‘Afrofuturistische traditie’.

Het concept “Afrofuturisme” kent zijn oorsprong in twee artistieke bijdragen. Deze kwamen uit verschillende invalshoeken, maar beiden benadrukten de constructie van een nieuw narratief. De eerste ‘grondlegger’ was Sun Ra. Hij beweerde afkomstig te zijn van Saturnus, en wilde op aarde zijn boodschap van liefde, vrede en *ubuntu* te verkondigen. Gedurende zijn gehele carrière bleef deze boodschap de rode draad in zijn muziekproductie. Met zijn experimentele jazz muziek tastte hij de conventionele grenzen af, en zijn ‘kosmische’ filosofie had invloeden uit traditionele Afrikaanse kosmologieën, vrijmetselarij en theosofie, waarin de ruimte de centrale setting vormde in het narratief dat hij creëerde. Zijn baanbrekende film *Space is the Place* (1974) die hij samen met Joshua Smith en Seth Hill uitbracht, is een commentaar op valse machtsstructuren, de massamedia en de toekomst van de Afro-Amerikaanse bevolking. Deze visuele representatie van universele problemen en zorgen, zijn thema’s die de basis vormen voor het Afrofuturisme.

De term ‘Afrofuturisme’ werd in de tijd van Sun Ra nog niet gebruikt. Het was Dery deze term op de literaire kaart plaatste met zijn essay “Black to the future” (1994). Hij vroeg zich het volgende af:

Why do so few African Americans write science fiction, a genre whose close encounters with the Other – the stranger in a strange land – would seem uniquely suited to the concerns of African-American novelists? (Dery, 1994: 179-180)

Bould (2007: 177) poneert dat sciencefiction in de Angelsaksische traditie vaak een rassen- en klasseloze maatschappij voor ogen heeft. De hoofdfocus is niet per se ras, maar ook andere uitdagingen die de toekomstige samenleving zal moeten bevechten, zoals biologische wapens, ziektes, de gevolgen van klimaatverandering en (nucleaire) oorlogen. Toch zijn er weinig gecanoniseerde werken waarin personages met een andere huidskleur een sleutelrol spelen. Bekende voorbeelden uit de popcultuur zijn Blade, Martha Jones uit *Doctor*

Who en *Uhura* uit *Star Trek*, maar hun verschijning is nog steeds uitzonderlijk in een uiterst divers literair discours. Bould (2007: 177) spreekt zelfs over een “exclusion of people of colour from sf’s future”. Acquaye (2017) omschrijft Afrofuturisme als een uiting van “blackness”, “black struggles” en “black ideas”, waarbij zij deze proberen te herdefiniëren in verhalen die nieuwe, hoopvolle werelden beschrijven. Doordat Afro-Amerikanen hun eigen toekomst verzinnen, krijgen ze grip op hun geschiedenis en toekomst. Het is een manier om het verleden, maar ook de toekomst te begrijpen. Dit Afrofuturisme creëren ze, volgens Dery, met behulp van magisch realisme en Afrocentricisme (Acquaye, 2017). Ze grijpen terug naar traditionele kosmologieën en esthetiek, die ze vermengen met technologische vooruitgang, literaire tropen die typerend zijn voor sciencefiction en een grote kritische sociale en maatschappelijke betrokkenheid. Afrofuturisme behandelt een parallelle werkelijkheid die tegelijkertijd hoopgevend zowel als kritisch is (Acquaye, 2017). Toch is ‘Afrofuturisme’ een flexibele term, die voornamelijk betekenis krijgt door de theoreticus die het concept behandelt (Gonzales, 2013).

Womack (2013), bijvoorbeeld, gaat in haar theoretisch werk *Afrofuturism* dieper in op de roots van deze stroming, waarbij ze expliciet niet alleen Afro-Amerikaanse kunstenaars behandelt, maar ook Afrikaanse auteurs omdat het Afrofuturistische gedachtegoed volgens haar sterk de hedendaagse Afrikaanse speculatieve fictie beïnvloedt. Invloedrijke auteurs zoals Octavia Butler en Samuel R. Delany hebben de grondslag gelegd voor de totstandkoming van Afrofuturistische verhalen en tegenwoordig gaan auteurs zoals Nnendi Okorafor, Nisi Shawl, Nalo Hopkinson, Ben Okri en Helen Oyeyemi dit ‘genre’ verder uitdiepen en vormgeven. Womack (2013: 20) legt in haar definitie de nadruk op het gegeven dat Afrofuturistisch werk voornamelijk geproduceerd zou worden door “people of color” waarmee ze wegbeweegt van de traditionele opvatting die Dery meegaf. Afrofuturisme is volgens haar het bewijs dat “black people” altijd al een manier hebben gehad om via alternatieve manieren te ontsnappen aan de (onder)drukkende werkelijkheid (Womack, 2013: 37). Hun schijnbaar fantastische verhalen getuigen van een kritische onderlaag, waarin verscheidene maatschappelijke en sociale kwesties worden aangekaart met behulp van “improvisation, adaptability, and imagination”, wat de basisbestanddelen zijn van verzet (Womack, *ibid.*). Dery (1994: 185) verwijst naar hetzelfde karakteristieke kenmerk: “Black people have always been masters of the figurative: saying one thing to mean something quite other has been basic to black survival in oppressive Western cultures [...]”. De ontwikkeling van Afrofuturisme hangt nauw samen met de geschiedenis van het kolonialisme, de verwikkeling van racisme en sociale segregatie en de onteigening van de geschiedenis en de identiteit van het geobjectiveerde zwarte subject.

There's this idea that if you can control time and your place in it, you can control the course of history and your own history. **Afrofuturists create new visions** [Markering EL].

Het zijn die “new visions” die door Afrofuturisme worden afgetast (Womack, 2013: 154). De transformatie van bekende situaties naar iets volledig nieuws en de creatie van een ‘mogelijke’ wereld, tonen niet alleen de literaire bedrevenheid van Afrofuturisten, maar benadert ook vaak het ‘onuitspreekbare’, zoals collectieve trauma’s. Ik verkies om Afrofuturisme zowel te benaderen als subcultuur en als literair genre. Nadrukkelijk vermeld ik ook dat ik hierbij zowel de speculatieve fictie reken die door de Afrikaanse diaspora wordt geproduceerd als door auteurs uit Afrika zelf omdat in de totstandkoming van werk in deze esthetiek, een gedeeld verleden, gedeeld verdriet en gedeelde pijn, een grote rol spelen. Dat geldt eveneens voor blanke speculatieve fictie schrijvers uit Zuid-Afrika, want ook zij schrijven vanuit een werkelijk en gedeeld geschiedkundig, sociaal, politiek en maatschappelijk referentiekader dat ze niet van zich kunnen afschudden. Thema’s als ‘neo-slave narratives’, de geschiedenis en toekomst van imperialisme en kolonialisme, en ecokritiek... alles wat voorheen aan een misvormde beeldvorming was onderworpen en wat angst inboezemt, proberen auteurs heruit te vinden vanuit een emanciperende kracht en niet zozeer vanuit een ondergeschikt slachtofferperspectief. Dit is de essentie van het Afrofuturisme. Het verleden wordt opnieuw geïnterpreteerd, zodat het heden verandert en ze de toekomst in eigen handen kunnen nemen (Bould, 2007: 178).

2. De stad in Afrofuturisme: “Welcome to Wakanda!”

“In literary studies of late, contemporary African literary texts have served to host various interrogations of the spatiality of the African city” geeft Bethlehem (2014: 523) aan. De klemtoon in deze bijdrage richt zich dan ook expliciet op deze aangegeven onderzoeksrichting: Hoe wordt Kaapstad in *Moxyland* vormgegeven en waarom is deze urbane setting interessant in verband met Afrofuturisme? Voor de studie van sciencefiction introduceert Isiah Lavender de term ‘ethnoscape’ om op een andere manier naar ruimte te kijken. Een ‘ethnoscape’ is een specifieke literaire ingreep, waarin vervreemding centraal staat. Door de creatie van een vervreemdende, imaginaire omgeving kan de auteur bepaalde elementen in de verf zetten, bijvoorbeeld de samenloop van ras, technologie en machtsstructuren. Tegelijkertijd kan de lezer hetzelfde doen door een bepaalde leeshouding aan te nemen bij de behandeling van deze discoursen in de tekst (Bould, 2007: 182). Of dit vervreemdende element nu wel of niet sterk aanwezig is, de setting speelt altijd een belangrijke rol in het verhaalverloop. Hierin spelen zowel de fysieke als de symbolische ruimte een doorslaggevende rol in de verloop van de plot.

Een voorbeeld is de donkere en onheilspellende urbane omgeving in het film noir-genre of de alternatieve geschiedenis en de anachronistische, door stoom aangedreven technologie in een steampunkroman. Daarnaast is het noodzakelijk om te benadrukken dat het menselijke leven zich afspeelt in een specifieke ruimte waaraan een specifieke geschiedenis is verbonden. Het woord ‘stad’ of elke relatie met het idee van een urbane samenleving hangt samen met een idee van vooruitgang. Deze idee heeft een complexe geschiedenis in relatie met Afrika. Tijdens de koloniale periode werd door de berichtgeving in het Westen het beeld gecreëerd van een rurale samenleving waarin de lokale bevolking in primitieve dorpjes leefde die succesvol werden bestuurd door Europese machten. Door foutieve beeldvorming is deze voorstelling van ‘Afrika’ in het collectieve geheugen van de Westerse mens gebrand. De creatie van complexe, vooruitstrevende futuristische steden in Afrofuturistische verhalen, helpt om uit het keurslijf van die beeldvorming los te breken.

Bijgevolg werden ook in de academische wereld, waaronder ‘urban studies’, niet-Westerse steden vaak over het hoofd gezien. In *Other Cities, other worlds: Urban imaginaries in a globalizing age* wijst Huysen (2008: 10) in de introductie eveneens op dit theoretische gat. De meeste Afrikaanse, maar ook Aziatische, Midden-Oosterse en Latijns-Amerikaanse steden vielen niet onder de categorie van een “genuinely modern city” maar onder die van een “developmental city”, zijnde bestaande in de marge van de grote wereldsteden. De grootte, of toch het belang van een stad, wordt gemeten aan de aanwezigheid van het aantal gewichtige economische en financiële centra, criteria die typisch Westerse steden definiëren. Toch beweert King dat alle steden “world cities” zijn (Huysen, 2008: 11). Niet alleen externe ontwikkelingen zorgen volgens hem voor de vooruitgang van een stad, maar ook interne ontwikkelingen en dagelijkse contacten voegen aan de ‘nieuwe wereldstad’ een unieke lokale ‘flavour’ toe. Een evolutie van moderniteit en vooruitgang, werd lang afgeweerd in de benadering van grote steden in de zogenaamde derde wereld. Dit gebeurde voornamelijk vanuit de overtuiging dat ‘vooruitgang’ te danken was aan de aanwezigheid van een voormalig koloniaal regime. Kahiu’s (2012) uitspraak uit haar TEDx lezing *Afrofuturism in Popular Culture* sluit hierbij aan: “The struggle of man against power, is the struggle of man against forgetting”, waarmee ze benadrukt dat een beweging tegen het dominante discours al een verzetsdaad is tegen de onderdrukking van hun identiteit en hun geschiedenis. Dit doen ze met behulp van Afrofuturisme: “[...] Because we don’t have our own history, we take Afrofuturism to stake our place in the future”. Auteurs gaan met hun volwassen en hernieuwde stem, hun verhaal in eigen handen nemen en worden op die manier gehoord. Het terugeisen van een eigen plaats in de toekomst, alludeert niet enkel op een sociaal-historische plaats, maar kan ook geïnterpreteerd worden als een fysieke plaats, bijvoorbeeld de stad.

Een actueel voorbeeld is Wakanda. De fictieve, Afrikaanse stad waarover Marvels' Afrikaanse superheld Black Panther heerst. De voorstelling van Wakanda is belangrijk omdat het de eerste echte uitbeelding is van een Afrikaanse stad die jarenlang geïsoleerd is geweest van de buitenwereld, maar toch 'modern' en futuristisch is. Wat impliceert dat zij geen externe hulp nodig hebben gehad in de ontwikkeling van hun eigen moderniteit, maar dat zij hun eigen individuele moderniteit hebben gecreëerd op zelfstandige basis. Zij waren dus nooit onderworpen aan een kolonisator. Daarnaast zijn ze ook volledig zelfvoorzienend en vormen ze een sterke economische macht omdat hun overvloedige grondstof "vibranium" een begeerd exportproduct is. Wakanda wordt gezien als één van de meest welvarende en wetenschappelijk vooruitstrevende landen in de fictieve wereld van Marvel. De stad is met andere woorden de antithese van hoe Afrikaanse samenlevingen initieel werden weergegeven. Wakanda is een voorbeeld van een utopische stad. Net zoals er in Westerse speculatieve fictie utopische en dystopische voorstellingen bestaan, kunnen Afrofuturisten ook dystopische omgevingen verbeelden. De commune die in Wanuri Kahiu's kortfilm *Pumzi* (2009) wordt vormgegeven, is dystopisch. Vaak speelt de balans tussen milieu, natuur en cultuur een belangrijke rol in deze representaties. De verbeelding van een futuristische, vooruitstrevende en milieu-neutrale stad, is vanzelfsprekend een statement die tegenover een grijze, geïsoleerde, stedelijke, dystopische contrasteert en toont hoe het niet moet.

De stad is één van de bouwstenen van een samenleving, vandaar dat de verbeelding van de urbane ruimte een belangrijke betekenisgevende factor is in het verhaal. Op deze manier worden fysieke structuren onderworpen aan een kritische reflectie en zijn het boegbeelden van een heersende ideologie en de sociopolitieke situatie. Sociale woonblokken hebben niets te maken met de grandeur van bepaalde hoogmoderne, met technologisch uitgedoste, wolkenkrabbers, maar illustreren daarentegen de uitzichtloze desolaatheid van een bepaalde sociale klasse. Als speculatieve fictie als literair genre een manier is om contemporaine problemen in al hun facetten te exploreren, dan is architectuur – als functionele kunstvorm – eveneens een manier om met bepaalde ambities en aspiraties naar buiten te treden: “[I]t only follows that the architecture and design of our fantasies can make a massive impact on how we see our present day” (Sisson, 2018). Architectuur en literatuur zoeken op hun eigen manier mogelijkheden om zowel het esthetische aspect van de stad als het functionele van de urbane omgeving steeds verder te exploreren. In Afrofuturistische speculatieve verhalen wordt de toekomst van het land, van Afrika en van de bevolking in vraag gesteld, waarbij het vaak voorkomt dat lezers een beklijvend gevoel overhouden. Beukes exploreert hoe Kaapstad er in de toekomst zou kunnen uitzien en hoe de samenleving erdoor zal worden beïnvloed, waardoor haar roman inspeelt op bovenstaande

tendensen. Ook Bethlehem (2014: 523) benadrukt dat *Moxyland* expliciet urbane sociale transformatie in vraag stelt. In de eerste instantie gaat Beukes uit van een baanbrekende (bio)technologische vooruitgang die de volledige samenleving zal overheersen. Wat als er geen echte privacy zou bestaan en alles wat er gebeurt binnen een oogwenk op het internet verschijnt? Wat als alles gedigitaliseerd wordt? Wat als het leven een simulatie wordt? *Moxyland* speelt met deze ideeën. In de Zuid-Afrikaanse literatuur zijn de principes van dystopie en utopie gelijklopend met die uit Westerse literatuur, toch doet er zich volgens Pordzik in *The Quest for Postcolonial Utopia* een andere narratieve ontwikkeling van het verhaal voor (zie Stobie, 2012: 369-370). Stobie (2012: 366-367) heeft *Moxyland* bekeken als zijnde een “critical dystopia”, waarbij verzet en onderdrukking basisgegevens zijn. Op deze manier is de roman opgebouwd. Hierbij aansluitend ligt de nadruk in dit artikel op de rol die de stedelijke ruimte speelt als fysieke setting voor onderdrukking en socio-politiek verzet.

3. *Moxyland*

3.1. *Synopsis*

Moxyland is een verhaal over massatechnologie, biogenetische manipulatie en de onverbiddelijkheid van een schijnbaar ‘vrij en democratisch’ Zuid-Afrika die deze middelen gebruikt om de orde te handhaven. De staat in *Moxyland* heeft een ambigue positie, ze is anoniem, verenigd door zogenaamde “corporati”, maar tegelijkertijd aanwezig op elke hoek van de straat, in elke camera, op elk digitaal reclamebord, televisiescherm, en digitale ID’s in elke mobiele telefoon. Door hun “zero tolerance” bewind orkestreren zij de orde in de samenleving. Elke beweging die tegen de overheid ingaat, heeft invloed op het digitale ID van de bewoners. Te veel overtredingen zorgen ervoor dat ze “disconnected” kunnen worden, verbannen, een statuut dat kan worden vergeleken met dakloosheid. Ze worden volledig van hun identiteit gestroopt en door het sociale systeem uitgespuwd (Beukes 2008: 43).

Zelfs op het niveau van de virtuele wereld wordt fairplay gestimuleerd door het wezen Moxy, dat bij elke mogelijke overtreding verschijnt om de speler te waarschuwen voor zijn wangedrag. De dominantie van deze drukkende aanwezigheid veroorzaakt massahysterie en paranoia. In deze dystopische wereld domineren de corporati alles, van de maatschappelijke sociaal-politieke orde tot de creatie van een persoonlijke identiteit. Deze macht oefent totaliserende controle uit op individuen die nooit zichzelf zullen zijn door de voortdurende druk van buitenaf, want de mens wordt nu eenmaal gevormd door allerlei externe sociale factoren (Byrne & Levey, 2015:74).

3.2. *Personages*

Vier jongvolwassenen uit verschillende sociale klassen en achtergronden vertellen vanuit hun perspectief over hun schijnbaar dagelijkse bezigheden. Kendra is een geschorste studente, fotografe en één van de “sponsorbabies” van de overheid. Sponsorbabies zijn ‘proefprojecten’ van corporati, waarbij nanotechnologie wordt geïnjecteerd die de zintuigen van de proefpersoon scherper maakt en hun uithoudingsvermogen verbetert. In ruil worden zij levende reclamepanelen. Zo raakt Kendra verslaafd aan het energiedrankje “Ghost” waardoor ze tijdens elke gebeurtenis te zien is met een blikje in haar handen. Byrne en Levey (2015: 76) verwijzen hierdoor naar de “cyborg nature” van Kendra. Toby is blank, rijk én een digitale aasgier. Met zijn “BabyStrange”, een hoogtechnologische jas die microscopisch kleine camera’s bevat, registreert hij zijn omgeving vierentwintig op zeven en zendt dit uit op zijn online kanalen. Hij is het voorbeeld van hoe sterk technologie geassimileerd is met het alledaagse leven van mensen en er geen grens meer bestaat tussen wat echt is en wat gesimuleerd is, waardoor ook hier Byrne en Levey (2015: 82) de “cyborg identity” van Toby benadrukken. De noties van privacy zijn bij Toby volledig verdwenen. Zijn jas houdt zijn omgeving voortdurend in de gaten en gebruikt deze informatie voor eigen winstbejag en voedt op deze manier zijn machtsgeilheid. Het derde personage, Lerato, is ambitieus en amoreel (Byrne & Levey, 2015: 79). Zij beslist om te collaboreren met de jonge revolutionairen. Dit doet ze niet zozeer vanuit ethische overwegingen, maar eerder vanuit een nieuwsgierigheid naar de mogelijkheden van haar eigen kunnen wanneer ze met nieuwe technologie werkt (Byrne en Levey, 2015: *ibid.*) Haar voorgeschiedenis als “aidsbaby”, weeskinderen die door het staatsorgaan worden opgevoed, zorgt er voor dat ze een werkplek bij “Communique” kan verkrijgen. Het laatste personage is Tendeka, een jonge revolutionair met Zimbabwaanse roots die in conflict komt met de overheid. In samenwerking met zijn vriend Ashraf en disconnected straatkinderen, richtte hij een project op om hun onvrede te uiten over de situatie waarin deze kinderen moeten leven. Zij zullen de fysieke stad gebruiken om hun politiek verzet een plaats te geven. Dit zal later nog benadrukt worden, maar eerst wordt ingegaan op de representatie van Kaapstad als fysieke ruimte in *Moxyland*.

4. Kaapstad als “physical” of “representational space”

Het Kaapstad dat Beukes creëert is een futuristische stad. Haar weergave kan behandeld worden als een “cyborg city”, wat door Gandy (2005: 35) wordt omschreven als een “post-metabolic city in which the **exchange of information** has supplanted the role of material exchange to become the **dominant dynamic**

behind the shaping of urban space” [Markering, EL]. Informatienetwerken, communicatietechnologieën, de maatschappelijke druk om *connected* te zijn en dat ook te blijven, maar ook de problematische constructie van een eigen identiteit, zijn dominante elementen in het verhaal. Wat Bremner (2004: 456) zegt, sluit daarop aan: “The city gives shape to a collective structure that is paranoid, suspicious of difference, and hostile, combining the maximum amount of protection with the greatest incentives to aggression.” Zij brengt de stad in verband met het interessante concept “terror”. De principes waarop een grote stad zijn gebouwd, zijn principes van oorlog en onderdrukking en dat lokt een “paranoid-schizoid” respons uit. Dit creëert op zijn beurt een projectie van de angsten op de ‘andere’ die vaak door middel van geweld wordt gekanaliseerd. Kaapstad is slechts een stabiel gegeven omdat deze gestructureerd wordt door middel van dwingende controle van de repressieve staat en de corporati. Alhoewel in het boek geen gedetailleerde omschrijvingen van de stad worden gemaakt, vormt de urbane omgeving een dwingende aanwezigheid op de achtergrond die bepalend blijkt te zijn voor de ontwikkeling van de plot. De kracht van deze urbane omgeving wordt pas ontketend door de acties van bepaalde personages, iets wat verderop geïllustreerd wordt door de verzetsacties van Tendeka. In navolging van Gandy’s (2005) classificatie, waarin hij ingaat op de verschillende narratieve functies van steden als fysieke ruimten, kan Kaapstad een “slapende stad” worden genoemd, een “slumbering city”, wiens kracht zal worden ontketend als zij eenmaal wordt wakker gemaakt door de jonge revolutionairen. Om te ontsnappen aan de verstikking en het psychische geweld van het controleregime begint verzet uit te breken onder de mensen van de ‘laagste’ sociale laag, namelijk de gedeconnecteerden. Dit verzet vindt plaats op twee verschillende representatielagen van de stad. Die worden hieronder uiteengezet.

Kaapstad bestaat uit twee representatieve lagen. Enerzijds is er sprake van de fysieke, ‘slapende’, hoogtechnologische stad, die woon- en werkgelegenheid biedt. De deelname aan sociale activiteiten en communicatie daarentegen, vinden voornamelijk plaats in de virtuele wereld. Anderzijds is er ook sprake van een hyperrealistische omgeving, het Kaapstad dat als blauwdruk dient voor de online games die er worden gespeeld. In deze context is het concept “simulation” van Baudrillard toepasbaar waarmee hij naar een hyperreële weergave van de werkelijkheid verwijst, het is “an imaginary effect concealing that reality no more exists outside than inside the bounds of the artificial perimeter” (Lane, 2000: 85). Met andere woorden wordt de tweede urbane laag in Kaapstad een hyperrealiteit omdat alles gecreëerd is om zo dicht mogelijk bij de werkelijkheid aan te leunen maar door de extreme simulatie gelden de regels uit de werkelijkheid niet meer (Lane, 2000: 86). Het hyperreële Kaapstad is een simulatie van de zogenaamde “third order”, door Baudrillard omschreven als volgt (zie Lane, 2000: 86):

In a reversal of order, in third-order simulation, the model precedes the real [...] - but this doesn't mean that there is a blurring between reality and representation; rather, there is a detachment from both of these, whereby **the reversal becomes irrelevant**. Baudrillard suggests that hyperreality is produced algorithmically (or via mathematical formulae), like the virtual reality of computer code; that is to say, detached from notions of mimesis and representation and implicated, for example, in the world of mathematical formulae [Markering, EL].

De omkering is de virtuele wereld die zijn steeds strakker wordende greep volgens algoritmes op de echte wereld versterkt omdat de spelers, eenmaal ingelogd in het spel, helemaal opgezogen worden door deze simulatie, zelden nog een besef hebben van de realiteit. Dit dagelijkse probleem is een kenmerk van een typische postmoderne attitude, wat ook wel aporie wordt genoemd.

Eerst wordt op basis van de individuele impressies van de personages, een globaal beeld van de stad gevormd. Kendra beschrijft hoe de omgeving er uitziet waar ze haar injectie zal krijgen. De stad wordt als het tegenovergestelde gepercipieerd van de gestileerde en geïsoleerde corporatieve ruimte waar ze zich bevindt. Er wordt een duidelijke scheidingslijn getrokken tussen de ruimte van de corporati en de gewone, stedelijke ruimte.

The corporate line shushes through the tunnels on a skin of seawater, overflow from the tide drives put to practical use in the clanking watery bowels of Cape Town – like all the effluent in the city. Like me. Art school dropout reinvented as shiny brand ambassador. Sponsor baby. Ghost girl. I could get used to this, seats unmarked by the pocked craters of cigarette burns, no blaring adboards, no gangsters checking you out. But elevated status is not part of the program. Only allocated for the day, to get me in and out again. Wouldn't want civilians hanging around (Beukes, 2008: 7-8).

Hoogmoderne technologie primeert op de schreeuwerigheid van de stad en haar “blaring adboards, gangsters and pocked craters of cigarette burns”. Deze architecturale verschillen impliceren een hiërarchie, wat wordt benadrukt door het feit dat de stad in verschillende ‘districten’ is ingedeeld:

I take a shortcut through Little Angola, which I only realise is a terrible mistake when I'm hit a double blow by the smell of assorted loxion delicacies and the chatter of warez in the overbridge tunnel market. The warez are outmode. It's not just that they're cheap useless, cos who really needs a tube of bondglue or six, except for the street kids, and there are better highs for less, but cos they're all fucking chipped. This is non-reg, but the cops have better shit to worry about, especially when it doesn't impact the corporati (Beukes, 2008: 18).

Toby bevindt zich op een plek waar misdaad heerst en waar mensen wonen die in de marges van de samenleving wonen. Het valt hier ook op dat de corporati geen rechtstreeks contact hebben met deze sociale ‘probleemzones’. Verslaving en armoede tasten hun superioriteit namelijk niet aan, het is pas wanneer de corporati op hun eigen grondgebied wordt aangevallen, via technologie en van binnenuit, dat de problemen groter worden. Zelfs in een hoogmodern toekomstig Kaapstad is segregatie deel van het leven, een stad vol “new Post-Apartheid exclusions and segregation” (Bremner, 2004: 455).

De uitbeelding van urbane omgeving in *Moxyland* bevat weinig tot geen traditionele sciencefictiontropen, zoals ruimteschepen of de occasionele ontmoetingen met buitenaards leven. In *Moxyland* staan grotere structuren zoals informatie- en communicatietechnologie centraal, die door hun overlapping met onze reële leefwereld realistisch overkomt. Vandaar dat *Moxyland* door Stobie (2012) omschreven wordt als een “critical dystopia”. Alhoewel de socio-politieke kritische onderlaag in alien-mens verhoudingen niet onderschat mag worden, mag de invloed van de inmenging van het informatienetwerk in het dagelijkse leven van mensen eveneens niet worden geminimaliseerd.

Volgens Highmore (2006: 9) wordt stedelijke moderniteit getypeerd door een chaotisch ritme. Op een hoger niveau, boven het drukke en lawaaierige stadsleven uit, kan worden waargenomen hoe die ‘snelheid’ ook geldt voor technologie. Immer eindigende en alles omvattende informatiestromen worden in ontelbare hoeveelheden over het onzichtbare netwerk gepompt. De enorme dichtheid van dat netwerk hangt boven de stad en verbindt elk apparaat en elk individu met alles en met iedereen. Kaapstad wordt op die manier een “global city”. Hierin zit het gevaar dat de virtuele wereld als een realiteit wordt voor de bewoners, waardoor zij steeds verder geïsoleerd raken van de werkelijkheid.

Advisory: This mission will take you into civilian territory. Discretion is advised.* All operatives must tag their SIMs with PlayNet FallenCity™ chips to identify them as players.[...] Players who enter realworld play without chipping their SIMs with FallenCity™ identifiers, or who create a public disturbance or interfere with non-player civilians will be suspended from gameplay for the period of one month. Repeat offenders will be barred from the game. Players who break the law in the course of play or enact physical violence on any persons (players, InGame agents, or civilians) will be barred from FallenCity™ and all other Inkubate Inc.’s titles. If necessary, their files will be uploaded to the SAPS (Beukes, 2008: 191-123).

Bovenstaand fragment illustreert hoe de fysieke stad door het virtuele wordt geabsorbeerd en hoe de spelers door middel van SIMs deel worden van de “realworld” – een simulatie in de reële stad – in hun hoedanigheid als speler. Een digitaal ID, hun toegang tot de echte wereld, en een SIM, hun toegang tot

de virtuele wereld, dienen beide dus niet alleen om deel uit te maken van de strakke sociale werkelijkheid, maar ook nog eens om legaal te kunnen spelen. Zelfs in hun vrije tijd zijn ze dus niet zo vrij als ze zouden hopen. Toegang tot beide werelden vergt identiteitsdragers, SIMs en ID's, die via de mobiele telefoon gelezen worden. Hierdoor worden het externe extensies op de identiteit. Mobiele telefoons worden een "device for domination", een "locus of citizenship" (Byrne en Levey, 2015: 77).

Mitchell's (1999) boek *E-topia: Urban life, Jim – But not as we know it* behandelt eveneens een toekomstig stedelijk droombeeld waar technologie, media, architectuur en urban planning elkaar omhelzen. Dit idee krijgt vorm in *Moxyland*, maar in een excessieve, dystopische vorm. De basisidee waarin technologie het leven van de mensen eenvoudiger en aangenamer moet maken, wordt in *Moxyland* een medium om elk individu te registreren en hen zo te laten marcheren op de wil van een dictatoriaal regime. Deze door Mitchell gedoopte "E-topia" vindt ook zijn weg in *Moxyland*, maar loopt uit de hand.

Eerder werd reeds vermeld dat de fysieke stad in *Moxyland* eerder een ondergeschikte rol krijgt. De werkelijkheid waarin de bewoners leven is een hyperrealiteit omdat hun zogenaamde vrijheid door hun SIMs en digitale ID's in hun mobiele telefoons wordt bedwongen. Deze mensen behoren tot de categorie "connected".

By the time I get to stones, my mood has not improved. The pool bar is not, shockingly, exactly jamming at eleven a.m. on a Sunday, even though it's one of the few places in Long Street that's still general access. No corporati pass or proof to income required, and the cams don't work too well (Beukes, 2008: 23).

De mensen hoeven niet connected te zijn nodig om de bovenstaande bar te betreden. Dit is een uitzondering. Het is een plek die ontsnapt aan de controle omdat de camera's niet goed werken en er is geen identificatie nodig om de bar te betreden. Het spreekt voor zich dat deze plaats dan ook een brandpunt is van excessief gedrag: drugs, geweld, alcoholisme en seks. Waar de greep van controle verslapt, gaan mensen zich lossier gedragen. Dit impliceert een statusverschil tussen beide categorieën. Alhoewel de bar een 'neutrale' zone is, komen er nog steeds mensen met een ID. Verschillende overtredingen zorgen voor verschillende graden in de status van een gedeconnecteerd individu. Hoe erger de overtreding, hoe langer ze van het netwerk worden verbannen. De "antipodes" van de connected zijn de deconnected. Zij bezitten niet langer over een digitaal ID. In de roman worden ze omschreven als "[T]he disenfranchised. Society's dropouts, the lost generation' (Beukes, 2008: 219). Volgens Mitchell (1999: 67-698) is dit een gevolg van het leven in een "e-topia"; invloedrijke

mensen zijn de eersten om toegang te krijgen tot water, voedsel, behuizing en secundaire behoeften, zoals digitale netwerken en telefoons. De deconnected hebben deze toegang niet. Daarom kan er gesproken worden van een nieuw model van blante segregatie, wat helaas nog steeds deel uitmaakt van een futuristisch, post-koloniaal Kaapstad. Niet omwille van ras, want dat element wordt amper op de voorgrond geplaatst in het boek, maar omwille van de aanwezigheid of afwezigheid van hun online ID. Ze zijn toegewezen op hun eigen plek in de fysieke stad en leven in de schaduwen van deze slapende urbane omgeving. Omwille van de omstandigheden waarin ze gedwongen worden, gebruiken ze deze ruimte als setting om hun revolutie te verkondigen.

5. Kaapstad: de fysieke stad als een ruimte voor verzet

In wat volgt zullen er drie fysieke plaatsen belicht worden die cruciaal zijn voor de revolutie van de deconnected. Verzet is namelijk een interessant gegeven wanneer het in verband wordt gebracht met de stad. Harvey (2012: 115) verbindt verstedelijking met kapitalisme en klassenproblematiek, wat kan worden verbonden met *Moxyland*.

If urbanization is so crucial in the history of capital accumulation, and if the forces of capital and its innumerable allies must relentlessly mobilize to periodically revolutionize urban life, then class struggles of some sort, [...], are inevitably involved.

Verstedelijking hangt onvermijdelijk samen met de accumulatie van kapitaal, waardoor er een sociale kloof begint te ontstaan. Deze kloof roept onvrede op en moedigt verzet aan.

In *The Network Society* (2004) bespreekt Manuel Castells hoe verzetsbewegingen gebruik maken van het digitale netwerk. Deze wordt voornamelijk benut door bewegingen die zich globaal gaan richten omdat zij het wereldwijde potentiaal van dit kanaal ten volle willen benutten. “Movements for global justice,” beweert hij, “can thus be viewed as signs indicating a democratic deficit within emerging regimes of transnational governance, as well as social laboratories for the production of alternative codes, values, and practices” (Juris, 2004: 314). Ook in *Moxyland* keert dezelfde drijfveer terug, maar door middel van een ander kanaal. Byrne en Levey (2015: 73) benadrukken ook het belang van communicatienetwerken. “[C]ommunication”, beweren ze, “is power”. Bijgevolg proberen de jongeren bij hun eerste revolutionaire daad dan ook meteen de “urban mechanisms of communication” te hacken, maar die poging mislukt. Hierdoor gaan ze zich richten op de fysieke stad en ze gaan deze ruimte benutten als laboratorium “for the production of alternative codes, values, and practices” (Juris, 2004: 314). In wat

volgt zal dieper worden ingegaan op de manieren waarop de jonge revolutionairen deze ‘conflictplaatsen’ gebruiken en welke sleutelrol de setting speelt in dit verzet.

5.1. *De galerij*

De eerste conflictplaats is de kunstgalerij waar de expositie van Kendra’s fotografie plaatsvindt. De gedeconnecteerde kinderen plannen hier hun eerste protestactie omwille van de grote aanwezigheid van verscheidene mediakanalen. Ze stormen op de openingsavond van de expositie de ruimte binnen, volledig vermomd in zwarte kleren en “smear masks”, die hun gezichten onherkenbaar maken. Ze hebben grote kapmessen bij zich waarmee ze de bezoekers schrik aanjagen en waarmee ze het kunstwerk van Khanyi Nkosi in stukken kappen (Beukes, 2008: 215). Via deze weg proberen ze met hun opzichtige actie te communiceren met de kijkers en zo hun ongenoegen te uiten tegenover de leefsituatie waarin ze zijn gedwongen. Het lukt Toby om de volledige heisa met zijn BabyStrange op te nemen en te verspreiden. Het initiële plan om zoveel mogelijk getuigen te hebben tijdens hun actie slaagt, maār heeft een slechte uitkomst. Omwille van hun paniekerige, maar agressieve handelingen, worden ze door de kijkers bestempeld als “terroristen”. “That was the point. skyward* said we needed to make global news, to force their hand” (Beukes, 2008: 220), antwoordt Tendeka op de bezwaren van zijn vriend Ashraf over het passieve-agressieve gedrag. skyward* is de gebruikersnaam van een virtueel individu waarmee de jonge rebellen collaboreren. Hij of zij voorziet hen van technologische middelen waarmee zij hun protest kunnen realiseren.

>> skyward*: you see what i’m saying? trust me, 10, what we have on the horizon is going to be massive. the ripples are going to be felt globally. and we couldn’t do it without you. so, what are you doing thursday night?

>> 10: Sounds like a bad pick-up line

>> skyward*: ha. it’s going to be better than sex, 10. it’s going to be beautiful. the city is a communication system. we’re going to be teaching it a new language (2008: 156).

5.2. *De bibliotheek*

De tweede centrale plaats van verzet is de bibliotheek. De bibliotheek is niet langer een deel van de stad, maar wordt weggeconcurrereerd door andere, digitale, informatiekkanalen. Het is een baken van de herinnering aan hoe het leven was vóór de technologische “turn”. Nu is de bibliotheek slechts overbodig, vergelijkbaar met een gestalte vergelijkbaar aan wat Gandy (2005: 34-35) omschrijft als een “anxious landscape”:

[...] emblematic of a new kind of urban form which finds its logical counterpart in the new shopping malls, corporate atria and other quasi-public spaces that characterize the post-industrial city. Yet even before their neglect and abandonment these complex assemblages of physical artefacts, technical expertise and accumulated cultural meaning had begun to fade from collective consciousness and were no longer an integral part of the 'social imaginary' of the modern city.

Het volgende fragment dient ter illustratie van Gandy's stelling. We krijgen inzicht in hoe de bibliotheek gepercipieerd wordt door de disconnected en hoe dit gelinkt kan worden aan Gandy (2005: 49): "We cruise down Adderley towards the station, past the Grand Parade, and the blaring logos and adboards squatting on the façade of the old library like parasites. And what really grinds me is that it was supposed to be ours for Streets Back". De bibliotheek zal de het centrale symbolische punt van verzet zijn. Tendeka en de groep willen de bibliotheek gebruiken als kladblok om hun protest visueel vorm te geven. Door middel van graffiti plaatsen ze hun "mark on the city" (49). Op deze manier wordt een voormalig iconisch gebouw van kennis getransformeerd tot een intermediale drager van globale onvrede. Daarnaast is het ook een contra-beweging waarbij een voormalig kennisinstituut nu wordt beklad door de uitgespuwde onderlaag in de stad. Ook dat is een symbolisch momentum: "All in the name of a Good Cause, the street kids channelling their frustration into something useful, something beautiful. Something the public can feel good about" (Beukes, 2008: 196-197):

The LEDs, on the other hand, are plug and play. Tiny bulbs the size of the head of a drawing pin, imported specially from Amsterdam. We're using magnetic paint, so it's just a matter of positioning and slapping them on. It was what sold Chase Standard on the project – that we could embed lights in the shape of their logo, which would blink all night for all the incoming traffic to see. You can pre-program patterns to add dimension or words. 'Peace'. 'Love'. 'Ubuntu'. 'Revolution'.

Op de gevels worden boodschappen van vrede, liefde en ubuntu verwerkt. Deze worden op gelijke hoogte aangebracht van de schreeuwerige reclameborden die consumptiegoederen aanprijzen. Hun eerlijke boodschap contrasteert hiermee, waardoor hun wanhoop om gehoord te worden nog groter wordt. "The point is that the kids are homeless already [...]," beweert Tendeka, "The disenfranchised will get their moment of glory" (Beukes, 2008: 198). Het maakt niet meer uit dat de jongeren niet langer in lijn lopen met de corporati, hun ID is toch reeds ontkoppeld. Op het eerste gezicht lijken de jongeren te interageren in een vreedzame vorm van verzet, maar op een gegeven moment loopt het toch mis. De LED's die Tendeka heeft ontvangen van skyward* zijn echter explosief. Waar hij

had beloofd dat zijn technologie geen slachtoffers zou maken, gebeurt dat echter wel. En dan nog op de vooravond van de revolutie die begrip, medemenselijkheid, gelijkheid tot doel heeft.

[...] And then the bulbs suddenly all pop, not exactly co-ordinated, with a noise like firecrackers, spraying twinkles of glass, so that people cringe and duck. [...] Six dead, nineteen wounded. What are they protesting, anyway? Capitalism? As if there's an alternative. Where do they think their fancy technology comes from?' Mr. Muller is in full rant mode. I'm not really paying attention. Most of the channels are playing footage from what looks like a warzone. Rubble, people screaming, broken glass and blood, a torn-apart car - like the truck in Mr. Muller's photograph (Beukes, 2008: 323-324).

5.3. *Het ondergrondse station ("subway")*

De laatste conflictzone is de ondergrondse "subway". Een plaats die, afgescheurd van de bovengrond, fungeert als een grensgebied tussen beide. Door de ogen van de personages wordt kort meegedeeld hoe deze plaats er uitziet. Daarom wordt de aandacht hier expliciet toegespitst op de belangrijke eindconfrontatie die zich in deze ruimte afspeelt. Deze scène in de roman onthult hoe de hiërarchie werkt. Harvey (2012: 117) meent dat politieke macht de urbane infrastructuur probeert te reorganiseren met het oog op controle van de massa, en specifiek om een opstandige massa in te tomen. Interessant is hoe hij hierin verwijst naar hoe het stedelijke functioneert als belangrijke ruimte voor socio-politiek verzet. Om de bevolking angst in te boezemen maakt de repressieve staat in *Moxyland* gebruik van onder andere biologische wapens en android politiehonden. De wapens gaan ze op selecte, maar strategische plaatsen in de stad verbergen en de honden zijn dominant aanwezig in het straatbeeld. Hun dreigende uiterlijk herinnert de bevolking er aan dat ze zich goed moeten gedragen. De fragmenten die volgen, gaan dieper in op de weergave van het slotconflict en de rol van chemische wapens zodat we bij Harvey's stelling kunnen aansluiten.

Het drukke en chaotische stadsritme wordt benadrukt door Toby's omschrijving van de kriolende mensenmassa die "like coloured pixels" door elkaar heen lopen (Beukes, 2008: 257):

From the plastech pedestrian tunnel that crosses over the junction, I can see it's mal chaos below. On the platform, only heads are visible in the mesh of people, like coloured pixels, shoving in different directions. The trains are at a standstill, but there are bursts of flashfire going off inside the compartments, six or seven while I'm watching. It seems I'm not the only player here today with corrupt data.

In deze sleutelruimte smelten de twee besproken ‘stadslagen’, zowel de virtuele als de fysieke, samen in een apotheose van geweld en angst. Toby krijgt een online opdracht in realspace: Adderley Station Deck, Adderley Street, Cape Town (2008: 188-198), waarbij hij als speler in de stad moet gaan ronddwalen om de zoektocht naar een terrorist te volbrengen. De advisor van het spel spreekt nadrukkelijk over “civilian territory”, waarbij hij discretie adviseert en onderstreept dat de spelers hun SIMs met PlayNet FallenCity™ moeten inloggen omdat ze dan pas als spelers kunnen worden geïdentificeerd (Beukes, 2008: 191). Het spel is dus zeker niet zonder gevaar, wanneer ze wet doorbreken en fysiek geweld gebruiken tegenover mensen in zowel de publieke ruimte als in de virtuele wereld, riskeren ze om verbannen te worden en dat hun overtreding zal worden geüpload naar de SAPS (South African Police Services) (Beukes, 2008: 192-193). Ondanks deze gevaren staat Toby onverschillig tegenover de fysieke wereld en gaat hij zodanig op in het spel, dat hij dreigt een meisje virtueel neer te schieten (Beukes, 2008: 255-256):

I pull the trigger. The .44 kicks in my hand with a sharp metallic roar. Which should have been the end of her, only the blobby cow is still shrieking, clawing at the wet gobs splattered across her face. She squeals even louder when her hands come away sticky with sheen. I am way pissed now, kids.

Op hetzelfde ogenblik schiet ook de jonge oppositiepartij van Tendeka in actie. Hun verzet sluit aan bij wat Manuel Castells opkomt van “communal resistance identities” noemt. Zulke identiteiten zijn volgens hem ontstaan als antidotum van economische globalisatie, kapitalistische herstructurering en de discontinuïteit door globale financiële en culturele informatienetwerken, wat hij aanduidt als typerende kenmerken van het informatietijdperk (Juris, 2004: 345). De opnames die Toby van hen kan maken, helpt hen om hun protest aan een groter publiek bekend te maken.

In deze chaotische samenloop van omstandigheden wordt het ware gelaat van de staat onthuld (Beukes, 2008: 257 -260):

‘This is the South African Police Services,’ the announcement blasts over the PA as the protesters and the civilians all fall respectfully, no, fearfully, silent, so now we can hear the shouts from the platforms below. [...] ‘This is an unlawful, unlicensed gathering. You are advised to disband immediately.’ It is pre-recorded. Legislation bars the cops from opening their mouths unnecessarily. There’s too much room for human error, which means ammunition for the human rights groups – for all the teeth they’ve got. [...] ‘Repeat: you are advised to disband immediately. You are in violation of section 14(ii) of the Transport Authority Code, as well as section 11.2(vi) of the Commerce Protection Act.’ I start edging towards the lift. I’ve no intention of sticking around to see the standard spiel play all the way through. Warning: if you choose not to disband immediately, it will be assumed under the

Tacit Liability Act that you are fully aware of the potential repercussions of your unlawful actions and that you waive your right to seek any kind of legal recourse or financial compensation for any injuries or damages incurred in the course of law enforcement response.’ [...] ‘This is your last warning.’

De onheilspellende stem die uit de luidsprekers komt, zaait paniek onder de aanwezigen. Deze gebeurtenis is een breekpunt: alle werelden vloeien samen in een onoverzichtelijke chaos. Eerst lijkt de menigte te zijn bedaard, maar de spelers die in de online wereld hun spel aan het spelen zijn, hebben deze boodschap niet meegekregen. Eén van de gamers komt de lift uit en begint zonder meer te schieten op zowel spelers als mensen uit de realworld: “Chaos breaks out in shockwaves from the nucleus of the lifts. People drop to the ground, screaming, unaware that it’s a game, cos they’re idiots [...]” (Beukes, 2008: 260). Plotseling gaan de “defusers” af, een soort “stun gun” die in elke mobiele telefoon verwerkt zit, waardoor iedereen met zo’n telefoon schokken krijgt. Wanneer iedereen zich op de grond gooit, komen Tendeka en zijn jonge verzetsstrijders op het toneel. Hij houdt een gebroken telefoon in de lucht: “Your weapons are useless. We defy your attempts to regulate society. We’re voluntarily disconnected. Voluntarily disenfranchised! You cannot control us!” (Beukes, 2008: *ibid.*). Het ondergrondse station wordt een bloedbad; kriewelende lichamen die wanhopig de uitgang proberen te zoeken, hondsdolle Aito’s en schietgrage agenten. Uit angst beginnen mensen de Aito’s aan te vallen. Er vallen doden. Plotsklaps keert het tij (Beukes, 2008: 264):

A sharp keening buzz undercuts the noise, a subsonic signal to the Aitos, which all lose interest at the same time. Together, they raise their heads, then bound back to the cops, to the tune of their master’s audio, abandoning their targets [...] But just as I’m about to make a graceful exit [...] the sprinklers embedded in the ceiling open up.

De schikking en inwerking van de sproeiers in de stedelijke ruimte kan worden gerelateerd aan Harvey’s (2012: 117-118) bewering dat de urbane ruimte als zodanig is aangepast dat elke poging tot verzet nietig wordt. De chemische substantie, M7N1, die door de sproeiers wordt verspreid, maakt de mensen dodelijk ziek. Besmetten krijgen alleen maar toegang tot het antidotum door zich “vrijwillig” aan te melden in het naburig ziekenhuis. Dit is een dubbele actie: de staat biedt een geneesmiddel aan waardoor ze aan de dood kunnen ontsnappen, maar tegelijkertijd wordt zo onthuld wie aanwezig was op de plaats van het verzet. Wat er effectief gebeurt met alle zieken die zich gaan aanmelden, wordt terzijde gelaten. Tendeka, daarentegen, weigert om zichzelf te laten behandelen. Hij is ervan overtuigd dat iedereen die zich vrijwillig aanmeldt, wordt geëlimineerd in de ziekenhuizen. Tijdens zijn doodstrijd vraagt hij aan Toby om hem te filmen.

Zodat dit allemaal op de grote schermen die overal in de stad zijn verspreid zou kunnen worden uitgezonden. Zodat de waarheid van de staat aan het licht kan komen: “Remote link-up. So we can transmit your coat’s cameras to the billboards? The city is going to bear witness.” (Beukes, 2008: 339). De stad zal getuige zijn van wat er echt gebeurd in Kaapstad.

‘Where’s the camera?’ His eyes dart around, hunting out the lenses in my coat.
 ‘All over. There’re like a thousand of them embedded in the fabric. Miniature. You can’t see ‘em.’
 ‘Okay, tell them...’
 ‘Tell ‘em yourself. You’re going out live. Just speak into the coat.’
 He looks up and grits his teeth, focuses. ‘My name is Tendeka Mataboge.’
 ‘Excellent start.’
 ‘I’m thirty-two. I’m dying. It’s the only way to show... I’ve been infected with the M7N1 virus as an act of government-corporate censorship. Repression. This is human rights violation taken to its worst. They are wilfully killing their citizens. It’s... It is casting, right?’ (Beukes, 2008: 351).

Wanneer Tendeka in de armen van Toby sterft, wordt de BabyStrange van Toby beschadigd door het bloed. De opname raakt ernstig beschadigd. Het plan om de uitzending over de volledige stad te brengen, valt in duigen (Beukes, 2008: 366). Het verzet heeft niet gebaat. De staat wint en een heleboel onschuldige betogers zullen in de vergetelheid verdwijnen.

Ook deze protestactie loopt fout door toedoen van skyward*. Dit personage is fysiek slechts herkenbaar door de online avatar, maar speelt een doorslaggevende rol in de plotontwikkeling. Aan het einde van de roman ontdekt Lerato dat skyward* haar huisgenoot en collega Jane is. Byrne en Levey (2015:80) wijzen er terecht op dat Jane geen eigen vertelstandpunt krijgt in het verhaal, doordat haar identiteit helemaal geassimileerd is met Communique, één van de belangrijkste corporati. Zij heeft geen eigen stem meer. Doordat Jane/Skyward* Tendeka doelbewust “helpt” met deze opstanden, is zij op de hoogte van elke stap die tegen de staat zal worden ondernomen. Door een totaliserend standpunt in te nemen en zijn vertrouwen te winnen kan ze ook hier haar greep op de gebeurtenissen verstevigen en de activiteiten te saboteren, waardoor de revolutionairen in een slecht daglicht worden gesteld. Het is Lerato die Jane’s betrokkenheid ontdekt wanneer zij inbreekt in Tendeka’s chatbox. Tendeka noemde haar naam rechtstreeks aan Jane, zodat het spoor rechtstreeks naar Lerato kon worden teruggeleid (Beukes, 2008: 308-311):

I look up the IP address for skyward*’s email address, because now I’m going to have to hack into his email account and clean up there too. [...] I cannot believe he mentioned me by

name. [...] The IP address is not in the Netherlands at all. And at first I think I've made a stupid mistake, an entry-level blunder. It can't possibly be. And then I catch on. [...] But this is bad. This is as bad as it could possibly be. Because the IP address for skyward* comes back to Communique's corporate pipeline. To this building. And the ID Jane flashed me in the bathroom had the logo for spyware controller. Internal Affairs.

Het gevecht tussen de corporati en de revolutionairen, maar ook het gevecht voor een eigen identiteit en een leefbare omgeving, lijkt eindeloos. Het verzet van binnenuit, door Lerato vanuit Communique, lijkt vruchteloos te zijn geweest. Lerato's medewerking aan de opstand is ontdekt en ze wordt met haar verraad geconfronteerd. In plaats van eliminatie, wordt ze noodgedwongen 'gepromoveerd' en moet ze zelf aan "corporate espionage" gaan doen (Beukes, 2008: 135). Zij is het bewijs dat een schijnbaar hoge sociale status de greep van de staat alleen maar verstikkender maakt: "And it makes perfect sense. The process has to be managed. Fear has to be managed. Fear has to be controlled. Like people" (Beukes, 2008: 358). Kendra is door toediening van nanotechnologie een levend uithangbord voor de consumptiemaatschappij geworden. Aan het einde van het verhaal wordt zij geëlimineerd door de dokters die haar genetisch hebben gemodificeerd. Zij zien haar als gevaarlijk, want alhoewel het verhaal in mineur eindigt, wordt er ook gezinspeeld op het feit dat de nano later een succesvolle revolutie zou kunnen uitlokken. Kendra is namelijk immuun voor het chemische gif dat de staat tijdens de betoging heeft verspreid. Daarnaast blijkt dat Toby door intieme betrekkingen met Kendra, zelf 'besmet' is geraakt met de nanotechnologie waardoor ook hij immuun is geworden voor de chemische wapens van de staat. Ze zijn immuun geworden voor onderdrukking en manipulatie. Dit is gevaarlijk voor de superieure positie van de staat.

6. Conclusie

Moxylant is een hoogtechnologische, "critical dystopia" waarin technologische vooruitgang hand in hand gaat met totalitaire controle, waarin het zaaien van angst en paranoia de vorm van publieke repressie is. De personages zijn allemaal slachtoffers van deze moderne wereld, ook al zijn ze afkomstig uit verschillende lagen van de maatschappij. Het onderliggende Afrofuturistische thema in *Moxylant* is de "neo-slave narrative", omdat we kunnen concluderen dat de bevolking onderworpen is aan de vooruitgang, technologische innovaties en biotechnologische veranderingen. Toch is de onuitgesproken belofte op revolutie aanwezig. Zolang het verzet maar niet opgeeft en met opgeheven vuist blijft vechten tegen de onderdrukking. De laatste vraag die nog beantwoord moet worden is de vraag waarom Kaapstad als een Afrofuturistische stad werd

belicht. Zowel de setting als de auteur zijn Zuid-Afrikaans. Bethlehem (2014: 522) noemt Beukes' roman dan ook "uncompromisingly local" omdat beide afhankelijk zijn van de sociale geografie van het Zuid-Afrikaanse Kaapstad. Het feit dat Kaapstad in *Moxylant* ook onderhevig is aan sociale segregatie, toont haar maatschappelijke betrokkenheid en de kritische ingesteldheid die ze inneemt ten aanzien van haar subject. In dit post-koloniale narratief wordt amper gepraat over zoiets als rassensverschillen. De plaats van een individu in de maatschappij wordt daarentegen wel bepaald door haar technologische verankering. De rechtstreekse traditionele kritiek op ras en klasse wordt hierdoor omzeild, maar valt deze regelrecht aan door dezelfde problematiek in een modern kader te plaatsen. Het zijn andere uitgangspunten waarop de segregatie wordt gebaseerd, maar desalniettemin bestaat er nog sociale ongelijkheid. Naast het feit dat *Moxylant* "local" is, gaat het verhaal toch in op universele angsten: onderdrukking, dictaturen, technologische spionage en controle, biologische manipulatie en biochemische wapens. Onderwerpen die eigenlijk aansluiten bij de grote klassieke romans in het genre van de speculatieve fictie en sciencefiction. Onrechtstreeks houdt Beukes met haar roman dus een pleidooi voor de aansluiting van 'lokale' speculatieve fictie bij de 'grote' gecanoniseerde werken. Doordat Afrofuturisten dezelfde bezorgdheden en angsten uitdrukken in hun fictie zoals Angelsaksische auteurs, maar toch hun eigen lokale 'flavour' behouden, tonen ze aan dat ze niet langer in de hoek van die determinerende 'marge' mogen worden gedrukt.

Universiteit Gent

Bibliografie

- Acquaye, Alisha.** 2017. Black to the Future: OkayAfrica's introduction to Afrofuturism. OkayAfrica. <http://www.okayafrica.com/culture-2/african-future-okayafrica-introduction-afrofuturism/>. (Geraadpleegd op 17 maart 2018).
- Beukes, L.** 2008. *Moxylant*. London: Angry Robot.
- Bethlehem, Louise.** 2014. Lauren Beukes's Post-Apartheid Dystopia: Inhabiting *Moxylant*. *Journal of Postcolonial Writing*, 50 (5): 522-534.
- Bould, M.** 2007. The Ships Landed Long Ago: Afrofuturism and Black SF. *Science Fiction Studies: Afrofuturism*, 34 (2): 177-186.
- Bremner, Lindsay.** 2004. Bounded Spaces: Demographic Anxieties in Post-Apartheid Johannesburg. *Social Identities*, 10 (4): 455-468.
- Byrne Deirdre and David Levey.** 2015. South African Identities on the Edge: Lauren Beukes's *Moxylant*. *English in Africa*, 42 (2): 71-87.

- Dery, M.** 1994. Black to the future. In: M. Dery (ed.). *Flame Wars: the Discourse of Cyberculture*. London: Duke University Press. 179-223.
- Gandy, M.** 2005. Cyborg Urbanization: Complexity and Monstrosity in the Contemporary City. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (1): 26-49.
- Gonzales, Michael A.** 2013. [Black Alt] What is Afrofuturism? Has Janelle Monáe become the poster girl to a movement that started way back with Octavia Butler, Samuel Delaney and Lt. Uhura? *Ebony*. <http://www.ebony.com/entertainment-culture/black-alt-enter-afrofuturism-999#axzz4tIcqZmtw>. (Geraadpleegd op 18 maart 2018)
- Harvey, D.** 2012. *Rebel cities: from the right to the city to the urban revolution*. London: Verso.
- Highmore, B.** 2006. *Cityscapes, Cultural Readings in the Material and Symbolic City*. 2nd print. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Huyssen, A.** 2008. "Introduction: World Cultures, World Cities". Huyssen, Andreas (ed.). *Other cities, other worlds: urban imaginaries in a globalizing age*. Durham: Duke University Press. 1-23.
- Juris, Jeffrey S.** 2004. Networked social movements: global movements for global justice. In: Manuel Castells. *The Network Society A cross-cultural perspective*. Cheltenham: Edward Elgar. 341- 362.
- Kahiu, Wanuri.** 2009. *Pumzi*. Film. Inspired Minority Pictures.
- Kahiu, Wanuri.** 2012 Afrofuturism in Popular Culture. TedTalk. 14 september. <https://www.youtube.com/watch?v=PvxOLVaV2YY&t=338s>. Geraadpleegd op 20 april 2018.
- Lane, Richard J.** 2000. *Jean Baudrillard. Routledge Critical Thinkers*. London: Routledge.
- Mitchell, W.** 1999. *E-Topia: "Urban life, Jim – but not as we know it"*. Cambridge: MIT Press.
- Sisson, P.** 2018. Space is the place: the architecture of Afrofuturism. Why *Black Panther* - and science fiction seen through a black cultural lens - has a lot to say about architecture, urbanism, and cities. Curbed. <https://www.curbed.com/2016/2/22/11092380/space-is-the-place-the-architecture-of-afrofuturism>. (Geraadpleegd op 17 maart 2018).
- Stobie, Cheryl.** 2012. Dystopian Dreams from South Africa: Lauren Beukes's *Moxyland* and *Zoo City*. *African Identities*, 10 (4): 367-380.
- Womack, Y.** 2013. *Afrofuturism: The World of Black Sci-fi and Fantasy Culture*. Chicago: Chicago Review Press.

13 Uur van Deon Meyer in gesprek met merkers van sosiale identiteit in 'n stedelike konteks: om in Kaapstad tuis te voel.

Margriet van der Waal

Deon Meyer's 13 Uur in conversation with social identity markers in a city context: to feel at home in Cape Town

This contribution participates in the current discussion about the representation of urban contexts in fiction, notably South African crime fiction. The focus of this article is on Cape Town, and how this city is imagined as (at times, a heterotopic) social space in the novel 13 Uur (2008) by Deon Meyer (translated into English as Thirteen Hours by K.L. Seegers in 2009). The article investigates the relationship between urban space and processes of identity formation and analyses how a fictional text represents these relationships. The question posed in this article is what insights Meyer's novel present to us about the way in which characters relate to one another as social subjects in the space in which they live and work. How does Meyer's novel imagine the socio-economic and cultural (re-)positioning of South Africans within an urban context, exposed as they have been to various societal transformation processes?

1. Inleiding

As 'n mens die boekmark in Suid-Afrika bekyk, is die gewildheid van misdaadfiksie¹ tans duidelik sigbaar en word dit selfs 'n "post-apartheid publishing phenomenon" genoem (Titlestad, 2012: 691), maar, soos Le Roux (2013: 136) uitwys, is misdaadfiksie nie nuut in Suid-Afrika nie. Sowel Afrikaanstalige as Engelstalige outeurs se werk is gewild: nie net onder lesers nie maar ook in die akademie word hierdie genre bestudeer (vergeelyk die spesiale uitgawes van *Current Writing* en *Journal of Postcolonial Writing* beide in 2013, en *Scrutiny*² in 2014). Hierdie ontwikkeling sluit aan by 'n breër, internasionale belangstelling in misdaadfiksie, nie net vanuit literatuurstudie nie, maar ook vanuit ander dissiplines, soos antropologie, kulturele en sosiale geografie, en kriminologie.² Alhoewel daar 'n verskil van mening bestaan oor die funksie en betekenis van hierdie genre³, het Leon de Kock (2016: 56) in *Losing the Plot* 'n poging gewaag om die huidige gewildheid van misdaadfiksie in Suid-Afrika te verklaar. Hy stel dat hierdie soort tekste die leser nie, soos wat kritici van populêre kultuur soms beweer, 'n vorm van ontvlugting bied nie, maar eerder as 'n soort "sosiale hermeneutiek" beskou kan word. Die misdaadfiksieskrywer Margie Orford (2013: 225) meen ook dat die misdaadroman "a way (is) of interpreting the society upon which it focuses its lens".

In hierdie artikel word De Kock se voorstel om misdaadfiksie as 'n vorm van “sosiale hermeneutiek” te lees oorgeneem deur ondersoek in te stel na die wyse waarop sosiale identiteite in 'n konteks van ingrypende en komplekse sosio-politieke en sosio-ekonomiese transformasieprosesse in 'n stedelike ruimte verbeeld word deur middel van misdaadfiksie. Insig in die stedelike dinamika en kompleksiteit word verkry deur te ontleed hoe 'n fiksionele teks 'n wêreld skep waarin literêre karakters as spesifieke, sosiale subjekte ten opsigte van mekaar geposisioneer word.⁴ Om hierdie subjektiewe ervaring van ruimte te bestudeer, bekyk ek verkennend *13 Uur* (oorspronklike uitgawe 2008, heruitgawe geraadpleeg 2013) van Deon Meyer wat in die hedendaagse Kaapstad afspeel. My vraag hier is hoe Meyer se populêremisdaadroman die (her)posisionering van Suid-Afrikaners ten opsigte van mekaar voorstel, gegewe die feit dat hulle aan 'n groot verskeidenheid van sosiale transformasieprosesse blootgestel is.

2. Verstedeliking in Suid-Afrika

Al voor die vestiging van Nederlanders en ander Europeërs in die sewentiende eeu aan die Kaap het 'n groeiende Tswanabevolking in noordelike dele van Suid-Afrika pre-moderne stedelike gemeenskappe gevorm (Freund, 2007: 3-5). Vanaf die sewentiende eeu het die teenwoordigheid van Europeërs geleidelik tot stedelike ruimtes in die moderne sin van die woord gelei, terwyl handel en die vestiging van allerlei aanverwante dienssektore in die loop van die negentiende eeu ook die ontstaan en ontwikkeling van beskeie urbane ruimtes elders in die land tot gevolg gehad het (Mabin, 1992: 12). Die ontdekking van goud en diamante in die tweede helfte van die negentiende eeu, die Anglo-Boereoorlog, droogtes en die Groot Depressie van die jare dertig van die twintigste eeu het 'n belangrike rol gespeel in die verdere verstedeliking van sowel verarmde boere as (migrante) arbeiders wat in die myne, spoorweë en industrieë gaan werk het (Wenzel, 2000: 93 en Mabin, 1992: 13). Die werkverskaffing wat as gevolg van hierdie nuwe industrieë, bybehorende dienste en bestuur tot stand gekom het, het ook tot grootskaalse migrasie vanaf die platteland en landelike gebiede gelei en stedelike sentrums soos Johannesburg, Pretoria, Bloemfontein, Durban, Port Elizabeth, Oos-Londen en Nelspruit het ontwikkel. Verskeie pogings is al voor 1948, toe die Nasionale Party aan bewind gekom het, onderneem om die Suid-Afrikaanse ruimte (stedelike sowel as landelike gebiede) volgens ras te orden. So was daar al voor Uniewording in 1910 spesifieke gebiede (“reserves”) wat vir bewoning deur swart Suid-Afrikaners geormerk was, en die Land Act van 1913 was deels bedoel om die gebiede te vergroot (Mabin, 1992: 15). Vanaf 1948 het die apartheidsregering verdere maatreëls soos die Groepsgebiedewet (1950) geneem waarmee die beleid van afsonderlike ontwikkeling uitgevoer kon word.

Toegang tot stede vir swart Suid-Afrikaners is beperk en gereguleer deur middel van paswette, gedwonge verskuiwings en die totstandkoming van townships en sogenaamde “tuislande” (Mabin, 1992: 16). Die groeiende behoefte aan arbeid het egter toenemend tot (semi-)permanente verstedeliking van swart Suid-Afrikaners gelei in townships rondom stede (McCarthy, 1992: 27). Na die afskaffing van apartheid het verstedeliking, soos elders ter wêreld, verder toegeneem en huidige verwagtinge is dat teen 2030 ongeveer 70% van die Suid-Afrikaanse bevolking in stedelike gebiede sal woon, en dat die getal tot 80% sal groei teen 2050 (South African Cities Network, 2016: 19).

3. Die ‘reg tot die stad’

Omdat stede as die dryfveer van ekonomiese groei en kulturele vernuwing beskou word, trek mense stad toe op soek na inkomste en die verbetering van hul eie lewe. Die stad is ’n toegangspoort tot werk, onderwys, basiese dienste, en so meer. Nietemin het nie almal toegang tot die stad nie, en die wyse waarop dié wat wel toegang tot die stad verkry het in die stede woon, is aan groot verskille onderhewig. Marius Pieterse (2014: 175) verduidelik: “[M]any languish in extreme poverty, living in deplorable conditions and caught in cycles of unemployment, disease and exploitation. Alongside them, concrete signs of progress, privilege and opulence abound.”

Die filosoof Henri Lefebvre het in die jare sestig van die vorige eeu al verwys na die “reg tot die stad” wat naas die filosofiese vraag oor hoe ’n mens jouself kan verander deur as onderdeel van ’n kollektief die stad te verander, ook spesifiek beskou kan word as ’n vraag oor die formele en informele voorwaardes waaraan persone of groepe persone moet voldoen om toegang tot die stad, die dienste en voordele wat ’n stad bied, te verkry. Deur hierdie regte toe te ken kan sogenaamde ongewenste persone, soos arm mense, psigiatriese pasiënte, kriminele en so meer, toegang tot die stad ontsê word. Lippert en Walby beskryf hierdie ongewenste persone soos volg:

[U]rban dwellers who are deemed risky or threatening to unfettered commercial activity on retail strips and at major sporting events, to free passage on sidewalks and streets, to near sanitized residential living, or to a preferred urban aesthetic, are pressured to have relinquished any right to the city (Lippert en Walby, 2013: 4).

Daarnaas verwys die reg tot die stad ook na die moontlikheid van ’n publieke bestaan vir ’n individu. Die stad bied die moontlikheid vir sosiale interaksie en uitwisseling tussen mense wat noodwendig in verskeie aspekte van mekaar verskil. Diegene wat inderdaad hierdie reg van toegang het (en dit benut) en wat die stad

se “sosiale vesels” vorm, neem ’n verskeidenheid van verskillende, kompeterende subjekposisies in wat op hul beurt saamgestel is uit komplekse kombinasies van ras, geslag, etnisiteit, geloof, klas ensovoort. Hierdie subjekposisies is histories en deels ruimtelik bepaal: in Suid-Afrika onder andere deur politieke ideologie en praktyke soos groepsgebiedewette, gedwonge verhuisings, paswette, die verdeling van arbeid tussen mans en vroue, en die totstandkoming van tuislande en townships (vergelyk Bickford Smith, 2016: 6).

Die vraag oor die “reg tot die stad” het volgens Nira Yuval-Davis (2006) te make met spesifieke opvattinge oor burgerskap en die behoefte om by ander te hoort, die behoefte aan geborgenheid. Volgens haar behoort en identifiseer ons onself op komplekse maniere met verskillende groepe: lokaal, regionaal, nasionaal en transnasionaal, en met meerdere identiteitskategorieë wat etnisiteit, religie, klas, gender, generasies en so meer insluit. Sy identifiseer daarom drie vlakke waarop ’n mens by ander kan hoort: ten eerste is daar die kategorieë, of “social locations” soos sy dit noem (Yuval-Davis, 2006: 199), wat ons as sosiale subjekte inneem (sosiale en ekonomiese kategorieë, soos gender, nasie of ras). Dan is daar die identifikasie en emosionele bande wat ons met andere op grond van hierdie posisies deel, en ten derde hanteer ons almal etiese en politieke opvattinge oor hoe hierdie identiteitskategorieë afgegrens moet word. Hierdie opvatting oor groepslidmaatskap beskou burgerskap nie slegs as ’n stel politieke en ekonomiese voorregte van ’n groep nie, maar eerder as ’n aktiewe handeling waarmee ’n spesifieke subjekposisie opgeëis word. Hierdie opeis van ’n subjekposisie behels om ’n aanspraak te maak op die erkenning van die subjek se politieke, maar ook kulturele en sosiale regte (Isin, 2008: 17).

In Suid-Afrika, soos elders ter wêreld, is dit nie net die huidige vraag na behuising, infrastruktuur, onderwys, gesondheidsorg, dienslewering, asook toenames in geweld en kriminaliteit wat tot sosio-ekonomiese ongelykheid in stedelike kontekste lei en dit in stand hou nie, maar ook nog die nalatenskap van apartheid, wat veral met betrekking tot “die reg tot die stad” ’n baie bepalende invloed op toegang tot Suid-Afrikaanse stede en die wyse waarop in stede gewoon en gewerk word, het (vergelyk Goebel, 2015). Hierdie komplekse situasie roep vrae op oor die kulturele, sosio-ekonomiese en burgerregte van stedelinge en die verskillende subjekposisies waartoe die verdeling en verspreiding van hierdie regte lei. In kontekste met ongelykheid moet veral ook ’n oog gehou word op die feit dat die gelyke erkenning van een soort reg (byvoorbeeld nasionaliteit) nie noodwendig beteken dat ander regte (kulturele of ekonomiese regte) ook in gelyke mate verdeel is nie; James Holston noem dit “differentiated citizenship” (Holston, 2007: 5). Hierdie proses wat onderskeid tref in die soort regte waar burgers onderling op aanspraak kan maak, word deur spesifieke “merkers” bepaal wat te make het met identiteitskategorieë soos ras, klas, gender en so meer. Hierby

is dit belangrik om in gedagte te hou dat die burgerskapspraktyke wat met so 'n benadering bedoel word nie slegs formele en institusionele politieke praktyke insluit nie (soos om verteenwoordiging in die parlement te hê of stemreg uit te oefen nie), maar veral ook verwys na die konkrete, sosiale ervarings van die *alledaagse lewe* (vergelyk Ho, 2015: 14-17).

Met hierdie kwessie van die “reg tot die stad” in gedagte, gaan ek vervolgens kyk na die rol wat die stedelike ruimte speel in die totstandkoming van sosiale identiteite in Deon Meyer se roman, *13 Uur*. Hierby sal dit nuttig wees om Michel Foucault se begrip, “heterotopia” in ag te neem wat gebruik kan word om ruimtes mee te benoem wat regtig bestaan – in teenstelling tot nie-bestaande, “utopiese” plekke – maar waar bestaande verhoudings verdag, geneutraliseer of omgekeer word (Foucault, 2008: 25). 'n Heterotopia is “die ander” van “normale” of alledaagse plekke, en daarom sowel 'n voorstelling van en verset teen die “normale” en alledaagse ruimtes in 'n samelewing (Barnard, 2007: 52).

4. *13 Uur* van Deon Meyer

Terwyl PJ Nienaber in 1938 nog kon stel dat “ons skrywers” almal “Boereseuns” is, en “wil 'n Afrikaanse skrywer 'n tipiese Boerebeskawing uitbeeld, dan moet hy hom nie tot die stad rig nie” (aangehaal deur Van Coller, 2006: 104), is Deon Meyer se misdaadromans⁵ dikwels wel in die stad (en veral Kaapstad) gesitueer.⁶ In sy “Bennie Griesel”-boeke, maak die leser kennis met die wit, Afrikaanssprekende Bennie Griesel, wat saam met sy (voormalige) kollegas in 'n getransformeerde polisie diens teen onreg en misdade moet veg. Soos Jonathan Amid (2014) verduidelik, bied die “onlangse geskiedenis van oneweredige wetstoepassing, die donker gesig van ongelykheid en armoede, en aanvegbare verdeling van regte, lewensmoontlikhede en problematiese handhawing van wet en orde, met en na apartheid” die “perfekte tydgleuf” vir genrefiksie soos die misdaadroman om “die onreg van die verlede en die sosiale kwessies van die hede” aan te roer. Amid (2014) benoem as spesifisering van “sosiale kwessies” dié van 'n “minderheidsgroep soos die Afrikaner”. Vir die doeleindes van hierdie artikel wil ek ondersoek instel na watter “sosiale kwessies van die hede” aangespreek word en hoe die spesifieke posisie van die Afrikaner as minderheidsgroep (naas die gebruik van 'n Afrikaanssprekende, wit polisieman, Bennie Griessel as hoofkarakter) as spesifieke subjekposisie aan die orde gestel word.

Bennie is deel van 'n vinnig krimpende groepie wit mans uit die vorige bedeling wat nog steeds in diens is van die polisiemag, en moet leiding gee aan 'n “nuwe generasie wetstoepassers” soos die bruin speurder Fransman Dekker en die Xhosa-spreker Vusumuzi (of Vusi) Ndabeni. In *13 Uur* moet hierdie span 'n tweetal moorde oplos, alhoewel later sal blyk dat daar ook 'n derde moord gepleeg

is. Die een moord betref die dood van 'n Amerikaanse toeris, Erin Russel, terwyl die ander moord gepleeg is op 'n grootkop uit die Afrikaanse musiekindustrie, Adam Barnard. Ondertussen is die 19-jarige Rachel Anderson, Erin se vriendin, op die vlug vir die aanvallers wat haar vriendin vermoor het. Sy het iets in haar besit wat hulle wil hê, naamlik 'n video-opname van 'n derde moord wat gepleeg is op 'n jong swart man wat sy organe wou verhandel in ruil vir onwettige toegang tot Suid-Afrika, maar MIV/vigs blyk te hê waardeur sy organe waardeloos is. Dit is Bennie se span se taak om Rachel lewend te vind, haar van haar agtervolgers te red en die moorde op Erin en Adam op te los.

Getrou aan die konvensies van die genre handel die verhaal in die eerste plek oor die speurtog om die raaisel van die dubbele moord, wat uiteindelik 'n drievoudige moord blyk te wees, op te los. Meyer vleg 'n aantal ander verhaallyne oor onder andere orgaanhandel, die opkoms van die Afrikaanse musiekindustrie en die impak van internasionale toerisme op die plaaslike Kaapse ekonomie deur die verhaal oor die moorde. Sodoende pas Meyer se werk in 'n groeiende tradisie van Suid-Afrikaanse misdaadromans wat die oorspronklike tema van 'n misdaadondersoek verbreed om, soos Geoffrey Davis (2018: 5) uitwys, ook “issues of community, beliefs and identity constructions across geographical and national boundaries, including gender and race relations” aan die orde te stel. Die skrywer struktureer die verhaal só dat leidrade en 'n soektog na gegewens funksioneer as motore vir die spanning in die teks sodat die misdaad/misdade as't ware soos legkaartstukkie aan die einde almal op hul plek geplaas kan word binne 'n raamwerk van die groter geheel. Die speurtog om die twee moorde op te los en om Rachel terug te vind is die eerste verhaallyn in die teks, maar word benut as narratiewe struktuur om ander verhaallyne daarmee te vervleg. Deur hierdie verhale ook in die narratiewe struktuur in te voeg, word *13 Uur* 'n komplekse besinning oor die informele en nie-institusionele, daaglikse praktyke van burgerskap en identiteit. Die tweede verhaallyn is dié van globalisering en die uitwerking daarvan op Suid-Afrika terwyl die derde verhaallyn handel oor kulturele identiteit in die nuwe Suid-Afrika. Saam stel al die verhaallyne die vraag: Hoe verbind ons onself in 'n bepaalde sosiale kollektief?

Die tweede verhaallyn vertel die geskiedenis wat Erin se dood voorafgaan: Die twee Amerikaanse vriendinne toer gedurende 'n tussenjaar deur Afrika. Rachel is 'n ooggetuie van 'n moord op 'n man by die Karibameer en word saam met Erin in Kaapstad agternagesit omdat die moordenaars besef dat Rachel die moord gesien en 'n video-opname daarvan gemaak het. Erin word in 'n poging om die video-opname terug te kry vermoor en Rachel probeer om te ontsnap, maar word uiteindelik tog deur die moordenaars gevang, waarna drie van haar tone met 'n snoeiskêr afgeknip word in 'n poging om uit te vind waar die videoband is. Die moord by Kariba, in 'n heterotopiese voorstelling van die vakansieruimte

as misdaadtoneel, lê die “stadige geweld” (Rob Nixon, 2011: 2) van orgaanhandel bloot waarop Bennie Griessel en sy span uiteindelik stuit: ’n Zimbabwiese boer wie se grond onteien is, probeer in Kaapstad om sy wraak uit te leef aangesien “Afrika (...) alles van hom gevat (het), al sy drome” en “sy hart uitgeruk het” (p. 390)⁷. As tussenhandelaar slaan hy munt uit die desperate Afrikane (van “al die plekke waar daar moeilikheid is” (p. 387) soos Somalië, Soedan en Zimbabwe) wat uitgebeeld word as synde bereid om hul organe te ruil vir toegang tot Suid-Afrika. Die orgaansmous bied hierdie Afrikane toegang tot Suid-Afrika deur hulle na Kaapstad te smokkel en hul organe aan (Westerse) mediese toeriste in sy eie kliniek te verkoop. Deur hierdie details oor orgaanhandel in die roman te verwerk, word die stad Kaapstad ’n Foucauldianse heterotopiese ruimte: die stad as geïdealiseerde vakansiebestemming word ontmasker as ’n harde, meedoënlose ruimte waar die wet van die sterkste geld, ofwel wie die meeste geld het. In *13 Uur* word duidelik gemaak hoe dié wet van die sterkste werk as kriterium vir wie ’n “reg” tot die stad het. Die narratiewe gegewens rondom die onwettige orgaanhandel, asook die gegee dat Rachel mediese sorg nodig het, onderstreep die buitetekstuele werklikheid dat kwaliteit mediese sorg in Suid-Afrika peperduur is en slegs in privaathospitale en -klinieke beskikbaar is, met ander woorde, vir diegene wat die geld het om dit te bekostig. Die moreel-bedenklike en onwettige orgaanoorhandel (ook ’n skaduproduk van globalisering) wat in die Zimbabwïer Douglas Blake se privaatkliniek in Kampsbaai plaasvind, is slegs bestem vir diegene wat genoeg geld het om daarvoor te betaal, soos ’n minister wat blykbaar in die hospitaal was vir ’n leweroorplanting (p. 391). Die privaathospitaal se luukse dienste (“modern medical facilities”, “specialist aftercare in a beautiful environment” en “world-class surgeons”, p. 389-390) steek sterk af teen die mediese sorg wat die staat kan bied. So waarsku Bennie oor die bedenklike toestand van die staatshospitaal, nadat Rachel gevind is en sy dringend mediese hulp moet kry, want hy sê dat hy haar “die fok weet nie Grootte Schuur toe vat nie” (p. 366).

Met hierdie tweede verhaallyn oor georganiseerde misdaad, orgaanhandel en mediese toerisme word die spesifieke verknoping van “die reg tot die stad” met spesifieke ekonomies-bepaalde subjekposisies duidelik as ’n onderskeid tussen diegene wat wel topklas privaat mediese sorg kan bekostig en diegene wat nie kan nie en ook geen alternatief het nie. Deur te verwys na transnasionale praktyke soos orgaanhandel en die kapitalistiese logika van mediese dienste word duidelik hoe “die reg tot die stad”, hier vertaal as die reg tot mediese dienste, ’n ekonomiese kwessie is.

Die ekonomiese dimensie van die vraag na die “reg tot die stad” word verder uitgewerk deur die ekonomiese posisie van die karakters duidelik sigbaar te maak. Dit is opvallend hoe dikwels na die ekonomiese posisie van karakters verwys word. Bennie word byvoorbeeld uitgebeeld as synde gewikkel in ’n voortdurende

ekonomiese stryd: Hy het slegs 'n tweedehandse rekenaar, 'n pandjieswinkelbank en -fiets, wat alles “vae herinnering aan sy finansiële verknorsing” is (p. 10). Sy goeie vriend Matt Joubert bedank by die polisie om vir privaatspeurders te gaan werk, alhoewel dit “nie net vir die geld” is nie, terwyl 'n metrodienspolisierman, Jeremy Oerson, 'n geleentheid vir homself sien om ekstra geld te maak deur in 'n sameswering met die misdadige African Overland Adventures te tree.

Die uitbeelding van die gevolge van die ekonomiese onsekerheid (selfs prekariteit⁸) en groot materiële en ekonomiese verskille tussen inwoners van die stad, manifesteer in die ontoeganklikheid van privaatruimtes. Kaapstad se gegoede buurte word uitgebeeld as plekke (heterotopias) waar eienaars uitgebreide pogings onderneem om hul eie besittings (en lewens) te beveilig. Jason de Klerk, een van die smokkelaars, woon in die nuwe woonbuurt in Parklands “waar wit en die opkomende swart middelklas skouer-aan-skouer en in klaarblyklike harmonie saambly” (p. 224). Maar hierdie harmoniese saamwoon is slegs moontlik met “'n hoë wit muur, skerp metaal ontmoediging bo-op” (p. 224-225) wat vir die Suid-Afrikaanse leser 'n bekende voorstelling is van die middelklas se pogings om hulself en hul besittings te beveilig teen inbrekers. Ironies genoeg verhoed hierdie pogings van inwoners om hul eie veiligheid te waarborg dat Rachel van haar agtervolgers kan ontsnap. Tydens haar poging om die smokkelaars wat haar vriendin vermoor het te ontkom, vlug sy, uitgebeeld as 'n jong Amerikaanse vrou uit die Amerikaanse middelklas, van Tafelberg na die sogenaamde “normaliteit van Higgovale” met sy “duur huise met digte tuine en hoë mure” (p. 18) maar vind dat die hekke toe is en elke “huis 'n fort” (p. 18). 'n Woedende sakeman skree, ten spyte van haar versoek om hulp, “(to) get the fuck off my property” (p. 19) en selfs die kerk se erf is afgesper met 'n muur met ysterpenne bo-op (p. 223). Hierdie realistiese details voer nie slegs die spanning op nie, maar onderstreep ook die heterotopiese voorstelling van hierdie gegoede buurt om sodoende duidelik te maak hoe geslote en ontoeganklik hierdie gedeelte van die stad is weens die maatreëls wat die inwoners self neem om hulself te beveilig.

Rachel se ervaring onderstreep die hardheid van die Suid-Afrikaanse sosiale werklikheid, waar interpersoonlike kontak tussen vreemdelinge lastig is, en vind dit slegs by Piet van der Lingen waar sy tydelik 'n skuilplek en rusoord kan vind by die huis van hierdie “boekemens”. Die seldsame ervaring wat sy in die liminale ruimte ervaar as sy die deurpos oorsteek, onderstreep die interpersoonlike kontak en warmte, die soort medemenslikheid waarop mense hoop vir die toekoms in Suid-Afrika “vir ons kinders” (p. 233), maar wat egter nou seldsaam is. Ook Vusi ervaar die seldsaamheid van hierdie soort medemenslikheid in sy konfrontasie met die smokkelaars en stel dat “niemand (in hierdie stad) omgee nie”, en hy vra homself af, as hy één van die smokkelaars uit noodweer skiet, “wat (...) hierdie stad met hom (maak)” (p. 356).⁹

Die vraag na die “reg tot die stad” word, soos hierbo ook al duidelik geword het, deels beantwoord deur aan te gee dat hierdie reg te make het met ’n bepaalde finansiële en ekonomiese posisie. Die feit dat ’n Amerikaanse toeris in die moeilikheid is, en alles gedoen word (dit wil sê: alle moontlike hulpbronne word ingespan) om die moord op die ander Amerikaanse toeris op te los, laat inspekteur Mbali Kaleni krities vra “wat van al die ander vroue wat weg is”, waarmee sy verwys na die arm vroue wie se verdwynings nie opgelos is nie, omdat dit nie prioriteit van die polisie was nie. Sy merk ook sinies op dat niemand haar wil help met die “Somali-vrou” nie, “maar laat ’n Amerikaner wegraak, dan spring almal skielik deur brandende hoepels” (p. 129), want “toeriste [het] Afrika se nuwe goud” geword (p. 156).

Teenoor die verhaallyn van die bedenklieke ekonomiese toestand van die stad en die (sosiale) geslotenheid van sy inwoners, stel *13 Uur* ’n alternatiewe basis vir identiteit en behoort voor wat op basis van kultuur geponeer word, en wat die derde narratief in die verhaal vorm. Hierdie verhaallyn, ’n ekonomiese en kulturele geskiedenis van die Afrikaners, handel oor hul ontwikkeling en groei, hul bydra aan die “heropbou van Suid-Afrika na die Tweede Vryheidsoorlog” toe hulle “brandarm, grondloos, plat” was, maar wat deur “herstellende aksie” en “ekonomiese bemagtiging” opgestaan het (p. 233). Vir Van der Lingen is dit noodsaaklik om hierdie geskiedenis aan die Afrikaners te vertel, want, volgens hom, is die verhaal grotendeels vergelykbaar met die situasie wat swart Suid-Afrikaners na die einde van apartheid ervaar: ekonomiese, kulturele en politieke bemagtiging na ’n periode van swaarkry en onderdrukking.¹⁰ Hierdie historiese interpretasie van Afrikanerdom se totstandkoming en bemagtiging vorm terselfdertyd in *13 Uur* ook die basis vir ’n aanverwante verhaal oor die Afrikaanse musiekindustrie vanaf die jare van apartheid tot nou: “toe die volk nie wou dink nie, hulle wou net neurie” (p. 199). Die aanverwante verhaal vertel van die ontwikkeling van ’n eie Afrikaanse musiekidentiteit, die ontwikkeling van die luisterliedjie, en die groei van die musiekindustrie. Dit is die verhaal wat die interne dinamiek en teenstrydighede van die Suid-Afrikaanse musiekmark laat sien: Die feit dat die protesmusiek van die Voëlvrybeweging deur studente geluister is terwyl “pa en ma in die suburbs na Bles Bridges se love ballads luister” (p. 200), tot by die huidige musiekmark “wat kook” en “ontploff” omdat die taal nou bedreig is” (p. 200) en “daar ’n honger is vir Afrikaanse goed, asof hulle wil behoort, die studente, die jongmense” (p. 253).¹¹ Dit is hierdie verhaallyn wat gelees kan word as ’n poging om die kulturele ervaringsdomein (Afrikaanse musiek in hierdie geval) van ’n bepaalde groep mense (Afrikaanssprekende wit mense) aan die orde te stel as ’n betekenisvolle sosiale handeling wat Afrikaneridentiteit bevestig. Deur saam na musiek van spesifieke musikante te luister (Lize Beekman, Theuns Jordaan en Schalk Joubert) kom ’n gedeelde ervaring en gevoel tot stand wat na Yuval-Davis (2006) se tweede en derde

vlakke van behoort of geborgenheid verwys. Deur die nadruk op die verskillende musiekstyle en -smake te lê, word ook benadruk hoe intern heterogeen dié groep is en dat van 'n homogene kultuurgroep geen sprake kan wees nie.¹²

Die narratief oor die ontwikkeling van 'n eie kulturele identiteit kan beskou word as 'n alternatiewe voorstelling van Afrikaneridentiteit in teenstelling tot 'n ideaal van, enersyds, 'n “sterk” Afrikanernasionalisme wat selfbeskikking en politieke outonomie voorstaan, en andersyds 'n gevoel van die verlies aan Afrikanerkultuur en -identiteit weens 'n hegemoniese Engels/Amerikaanse kultuur. Daarnaas word deur middel van die verhaal oor 'n Afrikaanse kulturele industrie (hier beliggaam deur Afrikaanse musiek) ook in *13 Uur* die vraag gestel oor hoe om om te gaan met die grense wat kulturele identiteit afbaken, en wat hierdie grense beteken vir verskuivende opvattinge oor die self en konstruksies van die ander. Dit word veral sigbaar waar karakters pogings aanwend om met iemand in kontak te kom oor 'n oënskynlike kultuurgrens heen: Fransman Dekker, Griessel se sogenaamde “bruin” kollega, “proe die uitdrukking” om “iemand te streep” en besef “die whiteys het hulle eie taal” (p. 197), terwyl Bennie hoor hoe Fransman Dekker se drif (in sy eie taalgebruik) van “wit Afrikaans na die woorde en ritmes van Atlantis (dryf)” (p. 173). Vusi twyfel of die patoloog, Tiffany October, “'n coloured doctor”, met hom, 'n “darkie poliesman” (p. 39), sal wil uitgaan, en Mbali Kaleni, 'n gebore Zoeloe, kry mense aan haar kant deur hul aan te spreek in hul “eie” taal (Afrikaans of Xhosa). Wat ook hier belangrik is, is die gemene delers wat ten spyte van bestaande of gewaande identiteitsgrense gevind kan word. So sien Van der Lingen ooreenkomste tussen die wyse waarop Afrikaners aan die begin van die eeu aanvanklik onderdruk, arm en grondloos was maar deur regstellende aksie opgestaan het en die posisie van swart Suid-Afrikaners na die einde van apartheid. Hy skryf sy boek oor die heropbou van Suid-Afrika na die Tweede Vryheidsoorlog sodat “sy” mense, die Afrikaners, “kan sien hulle is deur dieselfde ding as wat die swart mense nou gaan” (p. 233).

Hierdie aspekte van kulturele identiteit bied ook 'n antwoord op die vraag oor die “reg” tot die stad. Yuval-Davis (2006) se uiteensetting van die politiek van behoort en geborgenheid en Ho (2015) se opvatting van burgerskap as deel van ons alledaagse ervarings maak duidelik dat 'n beroep op burgerskap, wat hier 'n beroep op die erkenning van sosiale, politieke en kulturele regte beteken, nie slegs meer met verwysing na die nasie-staat gemaak kan word nie, omdat mense, gegewe die verskillende loyaliteite en verbintenisse wat ons het, ook dikwels lid is van ander politieke, sosiale en kulturele gemeenskappe op sub-, trans-, en supranasionale vlakke. Hierdie veelvuldige kulturele en sosiale identiteite word veral in die diversiteit van die stedelike konteks sigbaar.

Deur die komplekse narratiewe struktuur van meerdere verhaallyne en aanverwante temas daarin te verwerk, stel *13 Uur* indringende vrae oor die “reg”

tot die stad en die bybehorende vroe rondom die sosiale weefsel wat deur hierdie regse logika geproduseer word. Ter samevatting, die roman lewer kommentaar op die ekonomiese logika van die stad wat onder invloed van globalisering bepaalde vorme aanneem: die stad fasiliteer 'n verskeidenheid van bestaansvorme wat deur ongelykheid ten opsigte van mekaar gekenmerk word. Daarnaas lewer die teks ook insig in wat Yuval-Davis (2006) beskryf as geborgenheid: die “reg” tot die stad het nie slegs te make met sosio-ekonomiese aansprake nie, maar ook met emosionele bande (identifikasieprosesse) wat verskillende sosiale subjekposisies kan verbind, of juis uitmekaar hou, en met die wyse waarop ons hierdie verbindings en bande beoordeel en evalueer.

Benewens nasionale identiteit, gee die bestudering van die kompleksiteit van 'n stedelike bestaan insig in prosesse van identifikasie, heridentifikasie en identiteitskonstruksies wat die sosiale weefsel van die stad kenmerk en vorm. In *13 Uur* word hierdie proses verbeeld – dit funksioneer as 'n poging om betekenis aan hierdie sosiale weefsel toe te ken en laat sien dat hierdie betekenisprosesse 'n spannende gebeurtenis is.

Universiteit van Amsterdam/Rijksuniversiteit Groningen

Bronnelys

- Alsheh, Yehonatan and Elikor, Florian.** 2015. The Art of Becoming a Minority: Afrikaner Re-politicisation and Afrikaans Political Ethnicity. *African Studies* 74(3): 429-448.
- Alter, Robert.** 2005. *Imagined Cities: Urban Experience and the Language of the Novel*. New Haven: Yale University Press.
- Amid, Jonathan.** 2014. 'n Moeilike geboorte en skielike grootword: Suid-Afrikaanse misdaadfiksie. Litnet 1 Julie 2014. <http://www.litnet.co.za/poolshoogte-n-moeilike-geboorte-en-skielike-grootword-suid-afrikaanse-misdaadfiksie/>. (Datum van gebruik: 5 Januarie 2018)
- Baines, Gary.** 2013. Lionising De la Rey: Afrikaner Identity Politics and Performative Nostalgia in Post-Apartheid South Africa. *African Identities* 11(3): 249-259.
- Barnard, Rita.** 2007. *Apartheid and Beyond: South African Writers and the Politics of Place*. New York: Oxford University Press.
- Bickford-Smith, Vivian.** 2016. *The Emergence of the South African Metropolis: Cities and Identities in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaser, Thomas.** 2012. “I don’t know what I am”: The End of Afrikaner Nationalism in Post-Apartheid South Africa. *Transformation: Critical Perspectives on Southern Africa* 80(1): 1-21.

- Butler, Judith.** 2012. Precarious Life, Vulnerability, and the Ethics of Cohabitation. *Journal of Speculative Philosophy* 26(2): 134–151. <https://doi.org/10.5325/jspecphil.26.2.0134>. (Datum van gebruik: 20 Junie 2017).
- Cavender, Gray and Nancy Jurik.** 2016. Crime, Criminology, and the Crime Genre. In: Knepper, P., & A. Johansen (reds). *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Oxford: Oxford University Press, 320–337.
- Chesterton, G.K.** 1974. A Defence of Detective Stories. In: Haycraft, H. (red.) *The Art of the Mystery Story: A Collective of Critical Essays*. New York: Carroll and Graf, 3–6.
- Comaroff, Jean and Comaroff, John L.** 2016. *The Truth about Crime: Sovereignty, Knowledge, Social Order*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Davis, Geoffrey V.** 2018. “The Advent of a Genre”: Crime Fiction and the State of the Nation in South Africa. *Journal of Postcolonial Writing*. <https://doi.org/10.1080/17449855.2017.1416565>. (Datum van gebruik: 20 Februarie 2018).
- De Kock, Leon.** 2016. *Losing the Plot. Crime, Reality and Fiction in Postapartheid South African Writing*. Johannesburg: Wits University Press.
- Finch, Jason and Salmela, Markku (reds.).** 2015. *Literature and the Peripheral City*. Londen: Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel.** 2008 (1967). Of Other Spaces. In: Dehaene, Michiel and De Cauter, Lieven. *Heterotopia and the City*. Londen: Routledge: 13–29.
- Freund, Bill.** 2007. *The African City. A History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goebel, Allison.** 2015. *On their Own: Women, Urbanization, and the Right to the City in South Africa*. Montreal: McGill-Queen’s University Press.
- Gray, Stephen.** 1985. Third World meets First World: The Theme of “Jim comes to Joburg” in South African English Fiction. *Kunapipi* 7(1): 61–80.
- Grundlingh, Albert.** 2004. “Rocking the Boat” in South Africa? Voëlvry Music and Afrikaans Anti-Apartheid Social Protest in the 1980s. *International Journal of African Historical Studies*, 37(3): 483–514.
- Ho, Janice.** 2015. *Nation and Citizenship in the Twentieth-Century British Novel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holston, James.** 2007. *Insurgent Citizenship*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hones, Sheila.** 2017. Literary Geography. In: Richardson, D., Castree, N. and Goodchild, M. (reds.). *The International Encyclopedia of Geography*. John Wiley & Sons: 1–6.
- Isin, Engin F.** 2008. Theorizing Acts of Citizenship. In: Isin, Engin F. and Nielsen, Greg M. (reds.). *Acts of Citizenship*. London: Zed Books: 15–43.
- Knight, Stephen.** 2016. The Urban Connections of Crime Fiction. In: Tambling, Jeremy (red.) *The Palgrave Handbook of Literature and the City*. London: Palgrave

Macmillan: 767-784.

- Le Roux, Elizabeth.** 2013. South African Crime and Detective Fiction in English: A Bibliography and Publishing History. *Current Writing* 25(2): 136-152.
- Le Roux, Elizabeth and Buitendach, Samantha.** 2014. The Production and Reception of Deon Meyer's Works: An Evaluation of the Factors Contributing to Bestseller Status. *Scrutiny* 2 19(1): 18-34.
- Lippert, Randy K. and Walby, Kevin.** 2013. Introduction: How the World's Cities are Policed, Regulated and Securitized. In: Lippert, Randy K. and Walby, Kevin (reds.). *Policing Cities: Urban Securitization and Regulation in a 21st Century World*. Abingdon: Routledge: 1-7.
- Mabin, Alan.** 1992. Dispossession, Exploitation and Struggle: An Historical Overview of South African Urbanization. In: Smith, David M. (red.) *Urbanization and Social Change in South Africa*. Londen: Routledge: 12-24.
- McCarthy, Jeff.** 1992. Local and Regional Government: From Rigidity to Crisis to Flux. In: Smith, David M. (red.) *Urbanization and Social Change in South Africa*. Londen: Routledge: 25-37.
- McNamara, Kevin R. (red.)** 2014. *The Cambridge Companion to the City in Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer, Deon.** 2005. 'n Praktiese ondersoek na die struktuur van die speur- en spanningsroman. MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Meyer, Deon.** 2013. (2008). *13 Uur*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Millar, Kathleen M.** 2017. Toward a Critical Politics of Precarity. *Sociology Compass* 11(6): <https://doi.org/10.1111/soc4.12483>. (Datum van gebruik: 20 Desember 2017).
- Mitchell, James.** 2010. Life's more than Political Global Warming and Racial Climate Change. *Star* 13 Mei, p. 17.
- Naidu, Sam.** 2013. Crime Fiction, South Africa: A Critical Introduction. *Current Writing* 25(2): 124-135.
- Nixon, Rob.** 2011. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Orford, Margie.** 2013. The Grammar of Violence: Writing Crime as Fiction. *Current Writing* 25(2): 220-229.
- Pieterse, Marius.** 2014. The Right to the City and the Urban Environment: Re-Imagining Section 24 of the 1996 Constitution. *South African Public Law* 29: 175-193.
- Rautenbach, Anneke.** 2013. Crime Fiction in South Africa: the History, the Hype and the "Genre Snob" Debate. LitNet. 2 April 2013. <http://www.litnet.co.za/crime-fiction-in-south-africa-the-history-the-hype-and-the-genre-snob-debate/>. (Datum van gebruik: 12 September 2017).
- Roos, Henriette.** 2012. Plaasmoord. *Tydskrif vir Letterkunde* 49(1): 178-180.

- Ryan, Marie-Laure; Foote, Kenneth and Azaryahu, Maoz.** 2016. *Narrating Space/Spatializing Narrative: Where Narrative Theory and Geography Meet*. Columbus: Ohio State University Press.
- South African Cities Network.** 2016. *State of South African Cities Report 2016*. Johannesburg: South African Cities Network (SACN).
- Savage, Michael.** 2015. *Social Class in the 21st Century*. London: Pelican.
- Sonnekus, Theo.** (2016). Spectres of Afrikanerdom in Contemporary Commodity Culture: History, Memory and Imagining the Self. *Social Dynamics* 42(3): 462-480.
- Tambling, Jeremy (red.)** 2016. *The Palgrave Handbook of Literature and the City*. Londen: Palgrave Macmillan.
- Titlestad, Michael.** 2012. Writing the City after Apartheid. In: Attwell, David and Attridge, Derek (reds.). *The Cambridge History of South African Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 676–694.
- Van Coller, Hennie P.** 2006. Die representasie van plaas, dorp en stad in die Afrikaanse prosa. *Stilet* 18(1): 90–121.
- Van der Merwe, Schalk.** 2017. *On Record: Popular Afrikaans Music and Society 1900-2017*. Stellenbosch: African SUN MeDIA.
- Van der Waal, Kees and Robins, Stevens.** 2011. “De la Rey” and the Revival of “Boer Heritage”: Nostalgia in the Post-Apartheid Afrikaner Culture Industry. *Journal of Southern African Studies* 37(4): 763-779.
- Van der Westhuizen, Christi.** 2016. How Afrikaner Identity can be Re-imagined in a Post-Apartheid World. *The Conversation*. 15 Maart 2016. <https://theconversation.com/how-afrikaner-identity-can-be-re-imagined-in-a-post-apartheid-world-56222>. (Datum van gebruik: 20 September 2017).
- Van Exter, Frits.** 2017. In dit boek is geen verleden, iedereen is gelijk. *Vrij Nederland*, 6 Junie 2017. <https://www.vn.nl/in-dit-boek-is-geen-verleden-iedereen-is-gelijk/>. (Datum van gebruik: 5 Januarie 2018).
- Wenzel, Jennifer.** The Pastoral Promise and the Political Imperative: The Plaasroman Tradition in an Era of Land Reform. *Modern Fiction Studies* 46(1): 90-113.
- Worthington, Heather.** 2011. *Key Concepts in Crime Fiction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Yuval-Davis, Nira.** 2006. Belonging and the Politics of Belonging. *Patterns of Prejudice* 40(3): 197–214.

Note

1. Vir die doel van hierdie artikel gebruik ek die term ‘misdaadfiksie’ in navolging van die veelgebruikte Engelse term ‘crime fiction’. Sam Naidu (2013: 127) verduidelik dat, afhanklik van ’n teks se fokus, ’n aantal subgenres onder die term geskaar kan word, soos die misdaadspanningsroman (‘crime thriller novel’) en die literêre speurverhaal (‘literary detective novel’). In Nederland word nie slegs die term ‘spannende boek’ gebruik nie, maar word die begrip ‘literaire thriller’ ook gebruik, waarmee ’n bepaalde simboliese kapitaal vir ’n teks onderhandel word. In sy magisterverhandeling gee Deon Meyer aan dat die term ‘speurroman’ gebruik word vir tekste waarin hoofkarakters ’n misdaad van die een of ander aard probeer oplos, en waarmee die fokus op die oplossing van die misdaad gelê word. Die spanningsroman, volgens hom, is ’n teks waarin spanning (‘suspense’) die oorheersende element is (Meyer, 2005: 6-8). Aangesien *13 Uur* speur- en spanningselemente bevat wat verbind word deur die pleeg van verskillende misdade, gebruik ek die term ‘misdaadfiksie’ in hierdie artikel.
2. Vir voorbeelde van studies waar misdaadfiksie binne ander dissiplines bestudeer is, sien die studies van Comaroff en Comaroff, 2016; Ryan, Foote en Azaryahu, 2016, en Cavender en Jurik, 2016.
3. In Suid-Afrika het die debat die naam “genresnob-debat” gekry. Sien Rautenbach (2013) vir ’n bespreking van die debat.
4. Misdaadfiksie speel dikwels in die stad af. G.K. Chesterton het al in 1902 gesê het dat die speurroman (maar dit geld seker ook vir die misdaadroman) “the earliest and only form of popular literature (is) in which is expressed something of the poetry of modern life” (Chesterton, 1974: 4). Daarnaas word die stad by uitstek as die lokus van hierdie moderne lewe beskou (Tambling, 2016: vii), net soos wat kriminaliteit dikwels met die stad geassosieer word (Worthington, 2011: 2). Hierdie belangstelling vir die voorstelling van die stad deur middel van genrefiksie is ’n onderdeel van ’n breër belangstelling in die literêre voorstelling van die stad (voorbeelde van sulke studies is dié van Alter, 2005; Finch en Salmela, 2015; en McNamara, 2014). ’n Aanverwante tradisie bestaan binne geografie, waar literêre tekste gelees word in ’n poging om ruimtes te konstrueer en die subjektiewe ervaring van ruimte beter te begryp (sien Hones, 2017: 1).
5. Ook in Nederland is Meyer se werk baie populêr. In 2012 is *13 Uur* deur die Nederlandse tydskrif *Vrij Nederland* uitgeroep as “VN-Thriller van het Jaar”, en was Meyer ook in 2017 die outeur van Nederland se “Spannende Boeken Weken” se geskenk - ’n jaarlikse gebeurtenis om promosie te maak vir misdaadfiksie en spanningsromans. Vir hierdie geleentheid het hy *De vrouw in de blauwe mantel* geskryf wat ook later in Afrikaans (en ander tale) uitgegee is (Van Exter, 2017). Sien Le Roux en Buitendach (2014) vir ’n analise van Meyer se gewildheid in die literêre veld.
6. In Afrikaans is daar egter, naas misdaadromans wat in ’n stad gesitueer is, ’n alternatiewe tradisie waarin ’n aantal verhale op dorpe, eerder as in stede, afspeel (Roos, 2012).
7. Slegs bladsynommers van *13 Uur* word voortaan vermeld.

8. Vir 'n oorsig van die begrip 'prekariteit' sien Savage (2015) en Millar (2017). Vir 'n alternatiewe benadering van die konsep, sien byvoorbeeld Butler (2012), wat die begrip gebruik om te verwys na die ontologiese en eksistensiële toestand van weerloosheid, en blootstelling aan moontlike lyding, en die gegewe dat elke mens 'n risiko loop dat die verhoudings met dié wat ons versorg en beskerm, tot niet kan gaan.
9. Met hierdie vraag word die effek van verstedeliking voor en ten tyde van apartheid op swart, landelike identiteit voorgestel, soos dit ook byvoorbeeld in *Die swerffare van Poppie Nongena* deur Elsa Joubert opgeteken is. Hierdie voorstelling van verstedeliking impliseer die ondergang of beskadiging van 'n bepaalde oorspronklike, landelike omgewing en menslikheid of die totstandkoming van 'n straatwys subjek wat weet hoe en waar om die sisteem te ondermyn (Gray, 1985 en Titlestad, 2012: 676).
10. Dié vergelykende interpretasie van die verlede is nie onomstrede nie. Een resensent het byvoorbeeld hierdie vergelyking só aan die orde gestel: "You can put this thriller down, after you've raced to the end, and still have that old man's thought nagging at the back of your mind, from what-ever racial perspective you care to approach it. Just how valid is it, just how close are the parallels? Do they even exist, or is this mere special pleading?" (Mitchell, 2010: 17)
11. Vir 'n meer akademiese en kontekstualiserende duiding van die verhouding tussen Afrikaneridentiteit en Afrikaanse musiek, sien byvoorbeeld Grundlingh (2004) en Van der Merwe (2017).
12. Hier word 'n Afrikaneridentiteit gevier, eerder as geproblematiseer. Vir 'n kritieser benadering van Afrikaneridentiteit, sien Blaser (2012), Alsheh en Elliker (2015) of Van der Westhuizen (2016). Wat ook insiggewend in hierdie verband is, is die feit dat om en by die publikasie van die roman (2008) 'n debat gewoed het rondom Afrikaneridentiteit en 'n spesifieke Afrikaanse lied, "De la Rey" (2006) van die sanger Bok van Blerk, met 'n retoriese vraag aan die boeregeneraal of hy die sogenaamde leierlose Afrikaners weer sal "wil lei". Naas hoë verkoopsyfers van die album het die lied tot 'n uitgebreide diskussie oor konstruksies van postapartheid-Afrikaneridentiteit gelei. Sien byvoorbeeld Sonnekus (2016), Baines (2013), Van der Waal en Robbins (2011). Oor die lied "De la Rey" merk een van die karakters in *13 Uur* sinies op dat al die aandag slegs op hierdie een liedjie gerig is terwyl die CD waarop dit verskyn het veral oor "suip en steek" (drank en seks) handel (p. 200).

Van VOC-verversingspos tot V&A Waterfront, en verder: Die representasie van die Kaap in enkele gedigte

Ronel Foster

From VOC Refreshment Station to V&A Waterfront, and Further. Representations of the Cape in Selected Afrikaans poems

In this article a number of Afrikaans poems which represent the Cape are studied, approximately from the start of the establishment of the refreshment station for ships of the Dutch East India Company (VOC), up to the metropole we know today. A more or less chronological line is followed with seven-league boots, with an emphasis on important events in the city's history, as well as the influence of these events on cultural and identity configurations. The respective representations relate to naming and name-giving; occupation and confiscation; segregation and land expropriation; as well as appropriation and glocalisation; with metaphorisation appearing frequently. Poems by amongst others S.J. du Toit, Ronelda Kamfer, Wilma Stockenström and Lofius Marais are discussed, as well as rap lyrics by Jack Parow. In all the selected texts, examples of oppositional situations and attitudes are present, with injustice, oppression and marginalisation playing significant roles.

*The triad model of French philosopher and sociologist Henri Lefebvre, from his pioneering book *The Production of Space* (1991), forms part of the theoretical substrate of this article. Lefebvre distinguishes between, firstly, perceived and experienced space; secondly, conceived and represented space; and, thirdly, lived or representational space. The British-American geographer David Harvey combines this model with his own distinction between absolute, relative and relational space. In the article "Space as a Keyword", from his book *Spaces of Global Capitalism* (2006), Harvey explains his combined model, which he calls a three-by-three matrix. These analytical tools provide the researcher with the opportunity to explore the dialectic relationships between urban entities at different conceptual levels, in order to try and understand certain configurations of culture and identity – specifically regarding wronged, oppressed and marginalised individuals and groups from Cape history, for example the Griquas, coloureds, sex workers, gays and white young men.*

1. Inleiding

In hierdie artikel¹ kom enkele gedigte aan bod wat representasies van die Kaap bied: vanaf ongeveer die stigting van die verversingspos² vir die VOC se "pendelvaart" (Francken, 2013: 9) tussen Nederland en die Ooste, tot die metropool soos ons dit vandag ken. 'n Min of meer chronologiese lyn word met sewemyllaarse

gevolg, met klem op belangrike gebeurtenisse in die stad se geskiedenis, asook die invloed wat hierdie gebeurtenisse op kultuur- en identiteitskonfigurasies het. Die verskillende representasies het te doen met benoeming en naamgewing; beslaglegging en besitname; segregasie en grondonteiening; asook appropriëring en globalisering; metaforisering kom dikwels voor. Gedigte van onder andere S.J. du Toit, Ronelda Kamfer, Wilma Stockenström en Loftus Marais, asook rap-lirieke van Jack Parow, word betrek. In al die geselekteerde tekste gaan dit om opponerende situasies en houdings, waarby verontregting, onderdrukking en marginalisering 'n beduidende rol speel.

As teoretiese substraat word onder meer gebruik gemaak van die triademodel van die Franse filosoof en sosioloog Henri Lefebvre, uit sy baanbrekende werk *The Production of Space* (1991), asook die matriksmodel van die Brits-Amerikaanse geograaf David Harvey, uit sy artikel "Space as a Keyword" in sy *Spaces of Global Capitalism* (2006). Hierdie analitiese toerusting bied aan die ondersoeker die geleentheid om die dialektiese verhoudinge tussen verskeie stedelike entiteite op verskillende konseptuele vlakke te verken, om sodoende bepaalde kulturele en identiteitskonfigurasies te probeer verstaan – spesifiek wat betref verontregte, onderdrukte en gemarginaliseerde individue of groepe uit die Kaapse geskiedenis, soos byvoorbeeld die Griekwas, bruin mense, sekswerkers, gays en wit jong mans.

Hoewel daar al heelwat gedigte geskryf is oor die moederstad,³ is bundels wat in die geheel aan die stad gewy is, betreklik skaars. Ook is daar nog weinig ondersoek ingestel na die voorstelling van die ruimtes van Kaapstad en ander Suid-Afrikaanse stede in die Afrikaanse poësie. Hierteenoor geniet die plaas besonder baie aandag in die prosa, sodat die generiese aanduiding "plaasroman" al ingeburger is. 'n Interessante bespreking is HP van Coller (2006) se artikel "Die representasie van plaas, dorp en stad [ook voorstad – RF] in die Afrikaanse prosa". Op grond van die grootste deel van sy uitgebreide teksvoorraad kom Van Coller tot die voorlopige gevolgtrekking dat daar in die Afrikaanse prosa nog nooit vrede gemaak is met die stad nie. "Of die stand van sake die gevolg van 'n ideologiese vooroordeel is, van 'n hunkering na 'n bykans mitiese agrariese hinterland waar 'n ongerepte bestaan vermoed word, en of dit die gevolg van 'n kollektiewe (ingebore) wantroue teen die stad is, sal slegs voortgesette ondersoek kan verklaar", meen hy (Van Coller, 2006: 113). Die oorwegend negatiewe beeld wat die Afrikaanse letterkunde van die stad projekteer, kom nie in die Europese letterkundes voor nie, beweer Van Coller (2006: 94). Hier wil ek ter illustrasie wys op die prominente aanwesigheid van die stad in die Nederlandse en Vlaamse poësie – met gedigte selfs op mure en vuilgoedwaens; asook die aanwys van stads- en dorpsdigters.

Sou Van Coller se afleiding dat die stad die mens vernietig, ook ten opsigte van die poësie geld? Dit sou myns insiens 'n omvangryke studie met 'n ruim tekskorpus verg, soos byvoorbeeld die MA-tesis van Jacomien van Niekerk, getitel “Kultuurtekste oor verstedeliking” (Van Niekerk, 2009; sien ook Van Niekerk, 2011). Sy ondersoek op vergelykende wyse die representasie van verstedeliking in enersyds Afrikaanse gedigte en andersyds swart literêre tekste oor die Witwatersrand, dit wil sê Johannesburg en omliggende gebiede, asook tekste oor naamlose of onbepaalde stede (2009: 23; 101-102). In ooreenstemming met Van Coller se bevindinge, meen sy dat die geselekteerde tekste oorwegend “'n eenduidige, negatiewe beeld van die stad skilder” (Van Niekerk, 2009: 104). Uit 'n ouer studie, naamlik dié van Andrew Foley, blyk dit egter teen die negentigerjare nie die geval te wees in die poësie van wit Engelssprekende Suid-Afrikaners nie. Foley (1992: 39) skryf:

At the same time that a number of white South African English poets have confirmed and described the sense of dislocation and cultural luxation experienced by present-day WESSAs [white English-speaking South Africans - RF], a few poets have begun to suggest a more positive response to this dilemma, particularly that WESSAs may be able to discover a legitimate and meaningful sense of place in the modern cities of South Africa.

Dit is nie my doel om 'n soortgelyke studie as dié van Van Niekerk (2009) te onderneem nie, maar eerder om die hantering van ruimte in enkele gedigte te verken ten einde iets te probeer verstaan van die wyse waarop kultuur- en identiteitskonfigurasies plaasvind. My ondersoek is nie beperk tot die Afrikaner-identiteit nie en my gevolgtrekkings is nog heel voorlopig.

2. Teoretiese begroning

As teoretiese begroning maak ek onder meer gebruik van die sogenaamde triade-model van die Franse filosoof en sosioloog Henri Lefebvre, uit sy baanbrekende werk *The Production of Space* (1991). Lefebvre (1991) bied 'n raamwerk tot begrip van die verhoudinge tussen die wyse waarop 'n samelewing georganiseer is en die ruimtes wat daarmee saamhang. Hy redeneer dat ruimte (spesifiek die sosiale ruimte) nie 'n onaktiewe, neutrale en voorafbestaande gegewe is nie, maar eerder die voortgaande produksie van ruimtelike verhoudinge (Lefebvre, 1991: 36, 77). Lefebvre (1991: 38-39) onderskei drie soorte ruimtes wat in die Engelse vertaling bestempel word as “the perceived, the conceived and the lived”. Volgens sy skema is daar 'n eenheid ('n Marxistiese totaliteit) tussen fisiese, mentale en sosiale ruimtes:

- Eerstens is daar die waargenome of ervaarde ruimte, spesifiek die ruimtelike praktyke wat te doen het met byvoorbeeld daaglikse roetines en interaksies met die roetes en netwerke van die stedelike werklikheid (“urban reality”): dit wil sê dit wat jy materieel ervaar wanneer jy in en om ’n stadsruimte rondbeweeg;
- tweedens die gerepresenteerde of gekonseptualiseerde of voorgestelde ruimtes, soos die intellektuele konsepsies van stadsgebiede wat vir analitiese en administratiewe doeleindes geskep is. Lefebvre (1991: 38) noem byvoorbeeld die werk van wetenskaplikes, stadsbeplanners en sosiale ingenieurs, asook bepaalde soorte kunstenaars met ’n wetenskaplike ingesteldheid;
- en derdens die ruimtes van representasie, dit wil sê beleefde of geleefde ruimtes, wat te doen het met kulturele uitdrukkings van ruimtelike kwaliteite en betekenis; die ruimtes wat regstreeks beleef word deur die geassosieerde beelde en simbole en dus die ruimtes van die inwoners en gebruikers van die stad.

Die derde soort ruimte is vir Lefebvre (1991: 39) van groot belang, omdat dit simboliese gebruik maak van die fisiese ruimte. Hy omskryf dit soos volg:

[...] space as directly *lived* through its associated images and symbols, and hence the space of ‘inhabitants’ and ‘users’, but also of some artists and perhaps of those, such as a few writers and philosophers, *who* describe and aspire to do no more than describe. This is the dominated – and hence passively experienced – space which the imagination seeks to change and appropriate. It overlays physical space, making symbolic use of its objects.

Lefebvre beklemtoon herhaaldelik dat die drie elemente (1991: 47) of momente (1991: 40, 46) in dialektiese interaksie verkeer. Ook die Brits-Amerikaanse geograaf David Harvey huldig hierdie standpunt in sy artikel “Space as a Keyword” (Harvey, 2006: 117-148).⁴ Dit gaan nie vir hom om hiërargiese verhoudings tussen ruimtelike entiteite nie, maar om dialektiese verhoudings. Hy onderskei die volgende drie soorte ruimtes:

- die absolute ruimte
- die relatiewe ruimte (tyd)
- en die relasionele ruimte (tyd).

Harvey (2006: 130-133) kombineer dan sy model met die triade van Lefebvre tot ’n drie-by-drie matriks (’n vertaalde weergawe is hierby afgedruk).

	Materiële ruimte (ruimte waargeneem/ ervaar) <i>(experienced space)</i>	Representasies van ruimte (gerepresenteerde ruimte) (ruimte gekonseptualiseer) <i>(conceptualized space)</i>	Ruimtes van representasie (ruimte beleef/geleef) <i>(lived space)</i>
Absolute ruimte	Mure, brûe, deure, trappe, vloere, plafonne, strate, geboue, stede, berge, vastelande, watermassas, territoriale bakens, fisiese grense, ommuurde gemeenskappe/ komplekse	Kadastrale en administratiewe kaarte; Euklidiese geometrie; landskapsbeskrywings; metafore van inperking, gevangenskap, oop ruimtes, lokaliteit, plasing en posisionering (bevelvoering en beheer relatief maklik) – <i>Newton en Descartes</i>	Gevoelens van huislike warmte; veiligheid; gevoelens van geborgenheid of vasgekeerdheid deur ingeslotenheid; mag van cienaarskap, beheer en dominasie oor ruimtes; vrees vir ander of vreemdelinge
Relatiewe ruimte (tyd)	Sirkulasie en vloei van energie, water, lug, kommoditeite, mense, inligting, geld, kapitaal; versnelling en vertraging in die friksie (wrywing) van afstand	Tematiese en topologiese kaarte (bv. van die Londense moltreinstelsel); nie-Euklidiese geometrie en topologie; perspektieftekeninge; metafore van gesitueerde kennis, van beweging, mobiliteit, verplasing, versnelling, tydruimtelike kompressie en distansiering (bevelvoering en beheer moeilik, benodig gesofistikeerde tegnieke) – <i>Einstein en Riemann</i>	Angs om nie betyds vir 'n klas op te daag nie; opgewondenheid om na die onbekende/ vreemde te gaan; frustrasie in verkeersknoppe; spanning of plesier van tydruimtelike kompressie, van spoed, van beweging
Relasionele ruimte (tyd)	Elektromagnetiese energievloei en -velde; sosiale verhoudinge; huur en ekonomiese potensiaal; besoedeling; energipotensiaal; klanke, geure en sensasies wat op 'n briesie aangewaaï kom	Surrealisme; eksistensialisme; psigogeografie; kuberruimte; metafore van internalisering van kragte en magte (bevelvoering en beheer uiters moeilik – chaosteorie, dialektiek, interne verhoudinge, kwantum-wiskunde) – <i>Leibniz, Whitehead, Deleuze, Benjamin</i>	Visies en visioene, fantasieë, begeertes, frustrasies, herinneringe, drome, waanbeelde, psigiese toestande (byvoorbeeld agorafobie, vertigo, kloustrofobie)

Fig.1 David Harvey (2006: 135): "A General Matrix of Spatialities", uit "Space as Keyword", in *Spaces of Global Capitalism. Towards a Theory of Uneven Geographical Development*

Hier volg 'n kort uiteensetting van Harvey (2006: 121-124) se model, aangevul met my eie voorbeelde:

Eerstens: Die absolute ruimte is as materiële ruimte waarneembaar en meetbaar en kan dus ervaar word (soos wat Newton en Descartes dit verklaar het). Harvey (2006: 121) verduidelik voorts: “It is a primary space of individuation – *res extensa* as Decartes put it – and this applies to all discrete and bounded phenomena including you and me as individual persons.” Absolute ruimtes omvat fisiese objekte: natuurobjekte, soos byvoorbeeld Tafelberg, Tafelbaai, die Skiereiland en die Afrika-vasteland, maar ook mensgemaakte objekte, soos die Kasteel, die Kompanjiestuin, die Parlementsgebou, die St. George-katedraal, die drooggelegde Strandgebied (Foreshore), die V&A Waterfront, die hawe, Robbeneiland, die sokker-stadion, die kabelkarretjie, woonbuurte, verkeersweë, brûe, ensovoorts. Hierdie absolute ruimtes kan ook gekonseptualiseer en gerepresenteer (voorgestel) word. Voorbeelde is atlasse, landmeterskaarte, stadskaarte, landskapsbeskrywings en roetekaarte vir stap- en klimtogte op Tafelberg. Op 'n geografiese kaart van Afrika, byvoorbeeld, word besonderhede soos bergreekse, riviere en oseane met presisie en op skaal voorgestel, terwyl lands- en provinsiale grense op 'n staatkundige kaart voorgestel word. Absolute ruimtes kan ook beleef word as ruimtes van representasie. Dit het te doen met emosionele aspekte: gevoelens soos die geborgenheid van die ouerhuis, die gemeensaamheid in 'n woonbuurt en die trots van huiseienaarskap, maar daarteenoor ook negatiewe gevoelens soos die vrees vir die onbekende en vir die ander; ook xenofobie. Die sloping van eiendom, die ontneming van grond en die ontworteling van 'n gemeenskap kan intense en permanente gevoelens van pyn, verlies en wrokkigheid veroorsaak, soos wat vele voorbeelde uit die apartheidsgeskiedenis bewys.

Op Harvey (2006: 121 en verder) se **tweede vlak**, naamlik die relatiewe, speel tyd naas ruimte 'n rol – dus: tydruimte of spasio-temporaliteit (Harvey, 2006: 122). Waar dit by die vorige vlak om proporsie en skaal gaan, gaan dit hier om perspektief (vergelyk Einstein se teorieë). Voorbeelde is die sirkulasie en vloeï van energie, water, lug, kommoditeite, mense, inligting, geld en kapitaal; ook versnellings en vertragings en die friksie of wrywing wat afstand kan skep. Harvey (2006: 122) beweer onder meer “that the shortest distance (measured in terms of time, cost, energy expended) between two points is not necessarily given by the way the legendary crow flies”. 'n Voorbeeld: Hoewel Kaapstad veel nader aan Merweville is as aan Johannesburg, maak die vervoerinfrastruktuur dat Kaapstad nader aan Johannesburg is as aan Merweville (absoluut is dit verder, maar relatief nader). Representasies van relatiewe ruimtes is byvoorbeeld tematiese en topologiese kaarte, soos dié van die MyCiTi-busroetes; ook metaforiese voorstellings van ruimtes en perspektieftekeninge. Wat die ruimte van representasie betref, die geleefde wêreld, kan as voorbeelde genoem word

die moedeloosheid en moegheid van werkers as gevolg van bus- en treinstakings; asook die frustrasie en angstigheid wat 'n mens ervaar wanneer jy op die N1 in die verkeer vassit en nie betyds vir 'n belangrike afspraak in die middestad sal kan wees nie. Beweging, spoed en tydruimtelike kompressie kan selfs botsende emosies tot gevolg hê, byvoorbeeld die opwinding, angs én plesier wat jy ervaar het toe jy dit gewaag het op die Cape Cobra Thrill Ride in die destydse Rantanga Junction-pretpark.

Harvey (2006: 123 en verder) se **laaste element**, die relasionele ruimte (of tydruimte), word in verband gebring met Leibniz, spesifiek wat betref sy kritiek op Newton se siening van ruimte as ekstern tot die waarnemer. Wat die materiële ruimte betref, kan verwys word na elektromagnetiese energievloei; sosiale verhoudings (byvoorbeeld tussen verskillende rasse, klasse en gemeenskappe); huis- of woonstelhuur wat betaal en rekeninge wat vereffen moet word; besoedeling; geluide en geure wat op 'n briesie (of die Suidooster!) aangewaaï kom; en die impak van veld- en ander brande. Die representasies van relasionele tydruimtes omvat kultuurvorme soos graffiti-kuns; rap- en punk-rock-musiek; “performances”; ook die internet; die psigogeografie, metafore van die internalisering van kragte en mag; die chaosteorie en die kwantumwiskunde. Eksterne invloede word volgens Harvey (2006: 124) oor tyd heen geïnternaliseer in spesifieke prosesse, en kan net só verstaan word. Wat die ruimtes van representasies betref, lys Harvey (2006: 135) visies, visoene, begeertes, frustrasies, herinneringe, waanbeelde, psigiese toestande, ensovoorts. Voorbeelde is herinneringe aan Distrik Ses of Skipskop; drome oor en aandrang op grondbesit; en religieuse fanatisme.

Harvey (2006: 124) verduidelik dat dit toenemend moeilik word om ruimtes te meet hoe nader 'n mens aan die relasionele tydruimte beweeg. Hy beklemtoon ook herhaaldelik dat ruimte op sigself nóg absoluut, nóg relatief, nóg relasioneel is, maar dat dit een of almal gelyktydig kan wees, afhangend van die omstandighede (Harvey, 2006: 125). Die individu is volgens Harvey (2006: 128) noodgedwonge gesitueer in al drie raamwerke tegelykertyd, hoewel nie noodwendig in gelykwaardige mate nie. Dit is vir hom in beginsel interessanter om die drie konsepte in dialektiese spanning te laat verkeer en om dus na te dink oor die dialektiese wisselwerking tussen hulle (Harvey, 2006: 126). Wat vir my artikel van belang is, is dat Harvey ook deurgaans kommentaar lewer op die verbande tussen ruimtelike konsepte en die kunste, insluitend die letterkunde.⁵ Hy gaan selfs sover om die volgende te beweer: “In a way, relational conceptions of space-time bring us to the point where mathematics, poetry and music converge if not merge. And that, from a scientific (as opposed to aesthetic) viewpoint, is anathema to those of a positivist or crudely materialist bent.” (Harvey, 2006: 124).

In sy MA-tesis in Kreatiewe Skryfkunde (2013) benut die sosioloog en digter Andries Bezuidenhout Harvey se matriks ten einde die ruimtelike basis vir morele agentskap van die spreker-digter in Gert Vlok Nel se digbundel *Om te lewe is onnatuurlik* (1993) te verken. Dit verskaf vir hom 'n raamwerk om abstrakte en simboliese kwessies soos identiteit en subjektiwiteit deur 'n ontleding van uiteenlopende kwessies soos drome, fantasieë, psigiese toestande, metafore, kaarte en huise met mekaar in verband te bring (Bezuidenhout, 2013: 22). Die spanning tussen die teks (dit wil sê die narratiewe of denkruimte) en die ruimtelike werklikheid buite die teks kan sodoende verken word. Bezuidenhout pas dan Harvey se matriks stelselmatig toe in sy analise van drie gedigte, met verhelderende resultate.

Ter wille van ruimtelike oorwegings gaan ek nie hierdie werkwyse volg nie, hoewel ek van Harvey (2006) se insigte gebruik maak. Die gevaar bestaan ook dat die benutting van so 'n analitiese model in 'n meganiese oefening kan ontaard - waarteen Harvey (2006: 145) waarsku. Vir my is dit dus belangriker om die dialektiese spanningsverhoudings tussen die elemente te ondersoek ten einde te probeer vasstel hoe die ruimtes tot kultuur- en identiteitskonfigurasies bydra. Harvey (2006: 146) beklemtoon verder:

The point, however, is to illustrate how theoretical work (and I would like to suggest this should be true of all social, literary and cultural theory) invariably and necessarily entails at the very minimum moving dialectically across all points within the matrix and then beyond. The more we move the greater the depth and range of our understandings. There are no discrete and closed boxes in this system. The dialectical tensions must not only be kept intact. They must be continuously expanded.

Harvey se model het 'n verdere voordeel, naamlik dat dit die ekstreme tekstualiteitsopvatting van die poststrukturalisme verhoed. Soos wat Bezuidenhout (2013: 13) dit stel: “Dit gaan hier, in Harvey (1989; 2006) se terminologie, oor die wisselwerking tussen relasionele ruimtelikheid, waarin sommige post-strukturalistiese benaderings subjektiwiteitsvorming plaas, en materiële ruimtelikheid, wat deur só 'n benadering agterweê gelaat word [...]” Dit moet beklemtoon word dat Harvey se model nie op alle gedigte toegepas kan word nie, dat dit dus nie as 'n “algemene teorie van poësie” (Bezuidenhout, 2013: 84) aangebied kan word nie, maar dat dit slegs toegepas kan word op gedigte waarin ruimtelikheid 'n belangrike rol speel. Verder moet in gedagte gehou word dat die vlakke (absoluut, relatief en relasioneel) en hul kategorieë gesamentlik in tekste kan voorkom – ek wys dus slegs die belangrikste hiervan uit.

3. Die representasie van die Kaap deur benoeming en naamgewing

Die verskillende name van die stad, die berg en die baai hang nie net saam met die geskiedenis van die inheemse bevolking, die seevaart en kolonialisering nie, maar ook met mites en verhale.⁶ Die Khoi-Khoi, byvoorbeeld, het gepraat van Hoerikwaggo, wat “Berg-in-die-See” of “Seeberg” beteken, asook Camissa, “Plek van die soet water” en Huigas, “klipplek”.⁷ Hierdie name het betrekking op absolute, materiële ruimtes (die berg en die see) wat waargeneem en ervaar is, en toe gerepresenteer (gekonseptualiseer) is deur benoeming. Die name wat die Portugese aan die Kaap gegee het, is weer voorbeelde van beleefde of geleefde ruimtes, op al drie vlakke. Bartholomeus Dias het dit in 1488 Cabo de Tormentoso genoem – Kaap van Storms – op grond van sy en sy bemanning se ervaring van die absolute, materiële ruimte van die Kaap en die berugte Kaapse storms, wat hulle as vyandige ruimte beleef het. Hierteenoor het die ambisieuse Portugese koning, Johannes II, die naam verander na Cabo de Bonne Esperanze (Cabo de boa Esperanza) – Kaap die Goeie Hoop. Hy het immers drome, visies en fantasieë gekoester oor die moontlikheid van die vasstelling van ’n seeroete na en handel met die Ooste. Byna tien jaar later (1497) sou sy drome in vervulling gaan toe Vasco da Gama om die Kaap geseil en Calicut (Kozhikode) in Indië bereik het. Hieroor het die digter Luis Camões sy beroemde epiese gedig geskryf, *Os Lusíadas* (*The Lusíads*), wat in 1572 verskyn het en waarin die Kaap voorgestel word as die reus Adamastor, wat in die Griekse mitologie gestraf is vir sy rebellie teen die gode van Olympus en sy ongeoorloofde liefde vir die seenimf Thetis (Ferreira, 1995: 27; ook Van Schalkwyk en Ferreira, 2008: 99). Hy is verander in die skurwe berg aan die suidpunt van Afrika, waar hy die suidelike seë moes bewaak en die dood moes bring aan die Lusitaniërs, die seuns van Lusus (van wie die Portugese afstam) wat om hom wou vaar. Sodoende is die materiële absolute ruimte van die Kaap gerepresenteer in die vorm van ’n mitologiese figuur. Interessant is dat Camões self twintig jaar voor die publikasie van sy epos as balling na die Ooste gereis het en ’n “vreesaanjaende, persoonlike ervaring” van die Kaapse storms gehad het wat ’n “onuitwisbare indruk” op hom gemaak het (Ferreira, 1995: 7; ook Van Schalkwyk en Ferreira, 2008: 98).

Die ruimte [*sic!*] laat dit nie toe om oor ander name en figure in die geskiedenis en mitologie uit te brei, asook oor hoe hulle in die letterkunde beslag kry nie. Daarom word volstaan met voorbeelde in die endnoot⁸ en ’n verwysing na Samuelson (2016) se ondersoek na die wyse waarop sekere van hierdie name oor meer as vyf en ’n half eeue uitgegroei het tot belangrike trope in die Suid-Afrikaanse literatuur. Samuelson bespreek onder meer Camões se *Os Lusíadas* en André P. Brink se novelle *Die eerste lewe van Adamastor* uit 1987.

4. Die representasie van die beslaglegging en besitname van die Kaap

In hierdie afdeling word gekyk na enkele voorbeelde waarin die koloniserings van die Kaap aan bod kom. As eerste voorbeeld dien S.J. du Toit se bekende gedig “Hoe die Hollanders die Kaap ingeneem het” uit 1897, ’n beryming van ’n Griekwa-legende wat deur G.R. von Wielligh opgeteken is en die vorige jaar (1896) in Du Toit se *Ons Klijntji* verskyn het. Die weergawe in Brink (2008: 11-14) lui soos volg:

Hoe di Hollanders di Kaap ingeneem het (fragmente)

Fertel deur ou Danster, ’n Grikwa

Myn liwe basiis, glo fer my,
 So waar as waar di waarhyd is;
 Ons Grikwas het toen nog gebly
 Dáár waar di grote water is,
 Ja, ons wat Grikwas is.

Een dag sit ons by di Plat Kop, -
 Jul Duusfolk roep hom nou di Kaap,
 ’n Ding kom uit di water op,
 Daar waar di son al aand gaan slaap,
 ’n Wit ding, nes ’n skaap.

Hy kom op uit diselfde gat,
 Waar saans di son steek weg syn kop,
 Eers was hy klyn en laag en plat;
 Ons kyk en kyk; hy rys syn kop
 En rys al hoger op.

Di ding kom nader, hy word groot;
 Ons Grikwas kom toen by makaar;
 Ons raak al sutjiis in di nood;
 Di ding di lyk mos reg-reg naar;
 Ja, basiis, dis so waar.

Ons hou toen raad, en ons hou raad;
 Party flug bang bang na di krans;
 En hy wat Kiwiit was word kwaad,
 En sê: “Jul’s gek! Dit is ’n gans!
 ’n Grote watergans!”

Ons sê toen: “Ja,” want hy is mos,
 Kaptyn mos, hy wat Kiwiit is;
 Hy roer syn kop nes ’n foor-os,
 Toen hy ons sê wat dat dit is,
 Ja, hy wat Kiwiit is.

[...]

En hul wat Duusfolk is, hul sê, -
 Dis waar wat Danster jul fertel, -
 Hul wys toen hul wil grond ook hê,
 So klyn mar nes ’n beestefel, -
 Dis waar wat ek fertel.

Hoor nou hoe skelm di Duusfolk is,
 Hul sny di fel in riimpiis rond.
 En net so lank as di riim is
 Sê hulle toen: dis hulle grond!
 Hul meet al in di rond.

En ons wat Grikwas was loop weg,
 En ons hou raad, en ons hou raad;
 Ons maak toen plan ons wil nou feg:
 Want ons was nes ’n slang so kwaad,
 En ons hou lang tyd raad.

[...]

En ons wat Grikwas was maak plan,
 Ons wil eers di groot koper kry;
 En dan frek jy net gou Duusman!
 Dan sal ons jou an riimpiis sny;
 Di Duiwel sal jou ry!

Di Duusfolk maak toen tekens weer:
 Hul waai di doek, hul swaai di hand;
 Hul wys ons moet hul help di keer
 Groot koper uitsleep op di land,
 Daar op di droge sand.

En hy wat wit mens is breng tou;
 Hy span ons in en skré toen: “Trek!
 En dan sal ons mooi handel nou!”
 En ons trap fas dat ons wou frek;
 Dis bo ons fuurmaakplek.

Di Duusfolk skré, hul maak lawaai;
 Ons trek; hul steek fuur agter an; -
 Di Koper hoes; - di derrems waai;
 En in di lug di laaste man!
 Wat leef di hardloop wat hy kan.

En hy wat Danster was en ek,
 Ons merk toen eers ons is gepiir;
 Ons hol tot hiirso by di plek;
 En fan di tyd af boer ons hiir,
 Hiir by di Grootrifir.

Ten spyte van die verteller, ou Danster, se herhaalde versekering dat hy die waarheid praat, “So waar as waar di waarhyd is”, verskil navorsers oor die waarheidsgehalte van sy vertelling. Daniel Hugo (2017) wys byvoorbeeld daarop dat die gediggegewe “in breë trekke” waar is, “maar nie in besonderhede nie”. Volgens die eerste motivering wat Hugo bied, het die Griekwas hulle eers vroeg in die 19de eeu langs die Oranjerivier gevestig en het hulle nog nie in 1652 bestaan nie, omdat hulle “die produk van bloedvermenging tussen die Khoi-Khoi [sic] en Europese koloniste” was en aanvanklik bekend gestaan het as “Basters”. Hugo vestig tweedens die aandag op D.H. van Zyl se boek uit 1947, naamlik *’n Griekwa-“ietsigeit”*, met as gehakiede subtitel: (*Iets oor die Griekwas*). Van Zyl (1947: 5) is van mening dat die gedig “op ’n historiese wanbegrip [berus] waar die verteller, ’n Griekwa, onder die indruk verkeer dat die eerste blankes wat die Kaap aangedoen het, Hollanders was” (Van Zyl, 1947: 5). Op grond van gesprekke met Waterboer-nasate betoog Van Zyl (1947: 1 en verder) egter dat die legende ontstaan het vóór Jan van Riebeeck se koms. Die geskiedkundige feite is immers dat “ander Europese seevaarders Suid-Afrika lank voor die Hollanders aangedoen het” (Van Zyl, 1947: 3) – Bartholomeus Dias het reeds so vroeg as 1488 om die Kaap gevaar.⁹ Die oorsprong van die Griekwas moet dus veel vroeër gesoek word as wat algemeen aanvaar word. Een van Van Zyl (1947: 5-6) se informante vertel:

“Lank, baie lank, nog voor baas Riebeeckgoed se tyd, haad daar skeepse gakoom doer iewers aan die Kaap see kaant [Saldanha – D.H. van Z.]. Toe die skeepse noe nabie koom, roep hyse

kaptein die Hotentote wat met hele se vromense daar staan lê keek heet, om die tou van die skeepse ter hand te neem om hom landwaarts te trek. [...]"

Die tweede segsman, Outies, vertel verder:

"[N]eet toe die mane die skeepse aan wal haad, begeen die kanone loesbrand; Hootnoot se keend waat nie die groot galoeid [geluid – RF] keen nie, spaat berg se kaant toe; die matrose vang daar en daan die vromensgoed en maak fees. Noe ja, sien, Baasgoed, daar was die gaboorte van oense nasiegoed. Die keners had groot geword, anner skeepse se matroos waat gekoom heet, heet heele gesien en vir hele geroep Afriquas [dit laat mens dink dat jy hier iets van die ou Portugese invloed gewaar – D.H. van Z.], maar oomdat oense meense nie die woord reg koon praat nie, haad hele heleselwers geroep Agriquas oof soos oens sê Griekwas."¹⁰

Hugo (2017), wat hierdie verhaal slegs ten dele aanhaal, voeg ná "keners" die volgende parentese in: "[= die kinders van Portugese matrose en Khoi-vroue]". Hy sluit sy kort bespreking af met: "Volgens Van Zyl se teorie kon ou Danster dus volkome reg gehad het dat daar Griekwas aan die Kaap was toe die Hollanders daar aangekom het." (Hugo, 2017). Hoe dit ook al sy: uit postkoloniale perspektief lewer hierdie gedig skerp satiriese kommentaar op die hebsug van die Europeërs. Soos wat Wium van Zyl (2013) dit stel: "Onder komiese vermomming word dus anti-kolonialistiese kritiek uitgespreek."

Wanneer Harvey (2006) se matriks betrek word, blyk dit dat Du Toit se gedig 'n voorbeeld is van meervoudige én meertalige representasies in sowel mondelinge as skriftelike (dit wil sê gekonseptualiseerde) weergawes, oor ervarings (hetsy feit, hetsy fiksie) in 'n materiële, absolute ruimte ('n stuk grond wat glo met 'n riempie meetbaar was), sowel as die belewenis van die gebeure deur Danster se voorgeslagte. Op die relatiewe tydruimtelike vlak is daar die friksie van die afstand tussen die "Plat Kop" (Tafelberg) en die onbenoemde plek waar die Hollanders vandaan kom, asook die plek by die Grootrivier. Relasioneel is daar die herinneringe aan die verlede, via vele representasies, veral oraal.

'n Meer onlangse representasie van die koloniale geskiedenis is te vind in Ronelda Kamfer (2011:24) se gedig "eviction notice" uit haar bundel *grond/Santekraam*. Die gedig is 'n pseudo-brief van Jannie (Jan van Riebeeck) aan die Khoi-Khoi-stamhoof Herrie/Autshumao waarin laasgenoemde ingelig word dat die VOC hulle "land kom oorneem". Die gedig het duidelik relatiewe en relasionele tydruimtelike verbande met die apartheidsgeskiedenis en die afbakening van woongebiede op rassegrondslag:

eviction notice

Nederland 1651

beste Herrer/Autshumao

hiermee wil ek u in kennis stel dat ek God oftewel Jan van Riebeeck soos my maats my noem julle land kom oorneem

ons die V.O.C. het besluit die *Onestop*-storie werk nie uit nie die Kaap verdien baie meer jy is die leier van jou dierbare mensies maar ek is 'n wit man en julle sal nog leer

ons is so slim dat ons bepaal het waarom daar twee osane bymekaarkom waarom daar 'n berg aan die punt van Afrika is wat soos 'n tafel lyk en natuurlik waarom julle "mense van mense" die voorreg had om hier te leef sodat ons met ons klere vere geure wyn geld tabak en opvoeding hier sonder teenstand kan kom en OPVOED

ja ja ek weet jy dink OPFOK maar dit is glad nie ons planne nie ons kom julle leer hoe die nuwe wêreld werk ons gaan 'n kasteel bou want ek is mos 'n koning ons gaan 'n fort bou om ons teen uhm...er...die vyande te beskerm my ander maats in die Noorde het 'n fantastiese *buy a male slave and rape a female for free*-besigheid en ons bring dit Kaap toe

ons gaan die Kaap van Goeie Hoop wêreldbekend maak almal gaan daar wil wees almal gaan weet dit is die Kaap van die Kompanjie

so ou maat Herrer vat nog 'n diep sluk van die brandewyn wat ek vir jou gestuur het

Here comes Jannie

In 'n artikel oor koloniale en postkoloniale representasies van die eerste kommandeur van die Kaap, bespreek Eep Francken (2013: 6-22) hierdie gedig vergelykenderwys met inskrywings in Van Riebeeck se *Daghregister*. Hoewel hy begrip het vir die konteks en motivering van Kamfer se gedig (in 'n bundel wat onder meer handel oor die grondontneming van mense van die kusdorpie Skipskop ter wille van die oprigting van 'n missieltoetsterrein by De Hoop in 1985), vind hy dat Kamfer se gedig slegs ten dele met die dagboekinskrywings strook. As voorbeeld bespreek Francken (2013:20) onder meer die kwessie van "vrouwenverkragting", wat "natuurlijk geen officieel bedrijf van de VOC was" en waarvoor die oplossing amptelik gesoek is in gemengde huwelike. Francken (2013:20) se mening dat Van Riebeeck se bestryding van verkragting tekort geskiet het, is miskien 'n té sagte veroordeling in die lig van Kamfer se parodiërende representasie waarin pertinent verwys word na die "fantastiese *buy a male slave and rape a female for free*-besigheid" van Jannie se ander "maats" in die Noorde.

Dat die representasies in Van Riebeeck se joernaal en Kamfer se gedig nie honderd persent korrespondeer nie, kan myns insiens teruggevoer word na hul ervaring van die materiële ruimte. Die Kommandeur skryf sy verslag as amptelike dokument, op basis van sy (subjektiewe) ervaring van die materiële ruimte van die Kaap en van die inheemse bevolking, terwyl dit in die geval van Kamfer se werk volgens my gaan om 'n metaforisering van die belewenis van

die ontwrigting van die mense van die Kaapse Vlakte en Skipskop. Deur hierdie ruimtes en narratiewe te transposeer na die sogenaamde volkstigting aan die suidpunt van Afrika word Van Riebeeck tot 'n simboliese verteenwoordiger van koloniale verontregting gemaak.

Amptelike verslae soos dié van Van Riebeeck kan as meesternarratiewe beskou word wat nie noodwendig die “waarheid” verkondig nie, terwyl die oorgelewerde mondelinge klein narratiewe miskien nader daaraan is. Die seksuele eksploitasie van inheemse vroue geskied immers sedert die Portugese se tyd, soos wat D.H. van Zyl (1947: 5-6) ten opsigte van die herkoms van die Griekwas betoog, op grond van vertellings deur Griekwa-segsmanne. Karel Schoeman se navorsing oor die Kaapse geskiedenis lewer ook voldoende bewys van die “volkome ondergeskikte en hulpelose posisie” (2006: 77) van die slavinne, die “aanhou van ‘konkubines en bysitte’” (2006: 256; sien ook 445), asook die bordeel in die Slawelosie (2006: 408).

Die gedigte van Du Toit en Kamfer is albei voorbeelde van die wyse waarop die geskiedenis deur fiksionalisering verdraai, herskryf, geapproprieer en gemetaforiseer word ter wille van bepaalde ekonomiese en sosiopolitieke doelstellings. Wanneer Harvey (2006) se model betrek word, gaan dit nie slegs om die absolute, materiële (dit wil sê waargenome) ruimte (die Kaapse gebied) nie, maar veral om die beleefde ruimte – die ruimte van representasie, waaruit intense emosies¹¹ soos pyn, frustrasie en haat blyk oor die ontneming van grond en die effekte daarvan eeue later (waarby relatiewe en relasionale aspekte ook 'n rol speel).

Net soos wat daar na representasies van die Nederlanders (en Portugese) se besitname van die Kaap gekyk is, sou daar ook gekyk kon word na die Britse koloniserings van die Kaap, spesifiek na Lady Anne Barnard se ervarings van die Kaap (tussen 1797 en 1802); die boekstaving van haar belewenisse in haar joernale, briewe en skilderye;¹² en die representasie daarvan deur Antjie Krog in die gelyknamige bundel van 1989, wat in 2017 in Engelse vertaling uitgegee is. Omdat talle studies¹³ alreeds hieroor gedoen is, word voorbeeldtekste nie by my gedigseleksie ingesluit nie.

Verdere representasies van Kaapstad en die geskiedenis van die stad is te vind in die poësie van Wilma Stockenström, waarin die stad en die see dikwels as vroulik voorgestel en gemetaforiseer word, soos byvoorbeeld in haar gedig “Die Kaap die stad” uit haar tweede bundel, *Spieël van water* (Stockenström, 1973: 31):¹⁴

Die Kaap die stad

Nou dié ou keloniedame sy
druk haar net-en-rose-rookmishoedjie reg
skik haar stywe gewelkrulle

trek haar dennekleed buite bereik
 van die see se voorste skuim
 en kryns uitgelate, oopsnawel,
 oor God en die weer en die Coloured Question
 en, goddank, sê sy vir haar boesemvriendinne
 van Clanwilliam tot by Mosselbaai,
 goddank vir die onvergelyklike fynbos
 wat alle geluide van daar oorkant
 doof, en sy steek haar knobbelneus
 in die son se oranje poeierkwas en glimlag
 'n wit string ligte vir die skepe.
 Skielik lig sy haar rok op
 om die pienk neon, glad soos jellie,
 van 'n flentertjie broek te wys.

Die voorstelling van Kaapstad as “dié ou keloniedame” met ’n “net-en-rose-rookmishoedjie” op haar kop, verwys nie slegs na die koloniale geskiedenis en voorkoms van die moederstad nie, maar is ook ’n knipoog na die bekende volksetimologiese woord “Olie Kolonie”, vir Eau de Cologne: by wyse van spreke dit wat die verderf en stank van die afgetakelde stad moet verbloem. Nie net word die Brits-koloniale aard van Kaapstad in hierdie gedig gesatiriseer nie, maar ook word daar politieke kommentaar gelewer deur die verwysing na die “Coloured Question” en die “geluide van daar oorkant” wat deur die “onvergelyklike fynbos” gedooft word. In die slot glimlag die vrou “’n wit string ligte vir die skepe” en lig sy haar rok onverwags op, “om die pienk neon, glad soos jellie, / van ’n flentertjie broek te wys”. Hierdeur word die neus-in-die-lug-vrou se klandestiene nagtelike bedrywighede geopenbaar. Hierdie gedig wys vooruit na ’n ongetitelde gedig wat Stockenström (1994: 8) twintig jaar later sou skryf en waarin die stad ook as prosituut voorgestel word, naamlik “Die stad se bors trek toe” uit haar bundel *Aan die Kaap geskryf* (’n bundel wat later ’n sterk invloed sou uitoefen op Loftus Marais):

Die stad se bors trek toe. Sy kug,
 betaamlik soos ’n dame, wanneer dit kriewel
 in haar besmeerde strate. ’n Gepoetste vyfpuntige
 antieke borsspeld dra sy beskeie
 onder by haar lieste waar dit so bietjie
 stink, maar deesdae het sy darem ’n pienk
 panty by appointment to Victoria & Alfred aan.

Ek kry haar so jammer. Daar is groeisels
 geskiedenis, te veel, en goeters, 'n aanplaksel
 aan haar veelkleurige mure wat haar verstop.
 Sy voel sy gons van binne. Sy's 'n getoet.
 Sy's 'n getaal. Sy's 'n geneuk. Sy het klam koors.
 Sy gee haar oor en sê kom broei maar, kom
 vreet 'n nes in my bamboesbruin lyf. Ek is baie
 meer as net geskiedenis. Ek is die vrou. En ek blink.

Die vrou het 'n aangeplakte voorkoms (die “aanplaksel” in strofe 2 is miskien 'n aanduiding van oordadige grimering, maar kan ook verwys na diegene wat daar kom “plak” – hetsy in gerenoveerde, gemoderniseerde woonstelgeboue, of in skamele plakkershutte en beskuttings); sy kom ietwat verslonsd, onfatsoenlik en onsindelek voor. Die “gepoetste [...] / antieke borspeld” wat sy “onder by haar lieste” dra, is 'n miniatuurvoorstelling van die vyfkantige Kasteel, wat tussen 1665 en 1679 tydens Zacharias Wagenaer se bewind gebou is, nadat die ou vierkantige fort van 1652 nie die Kaapse storms kon trotseer nie en oorlog teen Engeland gedreig het (Schoeman, 2006: 168-170; ook Schoeman, 2010: 101-2 en 244).¹⁵ Die borspeld is egter nie slegs 'n nabootsing van 'n materiële ruimtelike objek nie, maar ook 'n ontmitologisering van Afrikaner-nasionalistiese denke – vergelyk die voorstelling van die Kasteel in Opperman se *Joernaal van Jorik* as “straalsteen in die suidelike donker, [...] altyd 'n gidsster in die groot stryd / van binnelande in sy naam ontdek...” (Opperman, 1979:20). Verder funksioneer die borspeld myns insiens ook as 'n abjekte voorstelling van die vroulike geslag, wat getooi is in 'n flambojante “pienk / panty by appointment to Victoria & Alfred”. Laasgenoemde is natuurlik die V&A Waterfront (Waterkant) – 'n voorbeeld van 'n ultramoderne “verversingspos” wat deur Loftus Marais (2012: 86-87) in sy parodiërende gedig “Groot ode aan die V&A Waterfront” (*Kry my by die gewone plek aguur*) beskryf word as “die troukoek van commerce / geplant voor die see se swart fokol”.

Die digter-spreker kry die vrou/stad jammer, onder meer vanweë die “groeisels geskiedenis” aan haar. Wat die geskiedenis van die hawegebied betref, is dit bekend dat Jan van Riebeeck in 1654 die eerste kaai in Kaapstad opgerig het, dat koningin Victoria se sestienjarige seun Alfred meer as twee eeue later (in 1860) die bou van die eerste deel van die nuwe hawe seremonieel begin het (die sogenaamde Alfred-dok, in 1870 voltooi), en dat die ontdekking van diamante in 1867 en goud in 1886 gelei het tot uitbreidings, onder meer die groot Victoria-dok, wat in 1905 voltooi is (Worden et al., 1998: 101, 166 en 167). In 1988, 300 jaar nadat die Hugenote voet aan wal gesit het, is die gebouekompleks van die Waterfront opgerig (The V&A History). Deur die opgradering, verfraaiing en gentrifikasie

van die gebied rondom die Victoria- en die Alfred-dok het dit tot een van die belangrikste toeristebestemmings van Afrika ontwikkel.

In die gedig verbloem die glans en glinstering van die stad egter die dekadensie en verderf daarvan. Die representasie van die stad as siek vrou blyk uit haar aamborstigheid, koorsigheid, aanplaksels wat haar verstop, en 'n gekriewel en gegons in haar binneste, wat Kannemeyer (1995: 95) met haar “wellustig[e]” uitnodigings verbind. Sou dit nie miskien ook betrekking kon hê op siektes soos tuberkulose en MIV/vigs nie?¹⁶ Verder is sy “'n getoet” en “'n getaal”, wat betrekking kan hê op sowel die verkeer en geluidsbesoedeling in die stad, as op die vele tale – en sosiopolitieke diskoerse – wat gebesig word, in 'n toetentale Babelse verwarring.

Die vrou se gasvryheid ken geen perke nie: haar gulhartige uitnodiging, “kom / vreet 'n nes in my bamboesbruin lyf”, is 'n ietwat grieselige beeld, wat herinner aan seeluse wat op bamboes rondkriewel. Deur die metaforisering sou dit kon dui op sowel seksuele as ruimtelike indringing, oorname en besitname. Dit sou ook kon beteken: kom penetreer, infekteer en verrineweer my maar met jul vooruitgang; kom parasiteer op my; kom verorber my. Deurdad die stad as 'n vrou met 'n “bamboesbruin lyf” voorgestel word, kan verbande gelê word met die oorspronklike inwoners van die gebied – die Khoi-Khoi; dus, die Khoi-Khoi-vrou as oermoeder van die moederstad. Met behulp van 'n profanering van 'n Bybelse interteks: in die huis van hierdie moeder is daar vele wonings. Deur die superponering van verskeie representasies (hetsy feit, hetsy fiksie) word Kaapstad in die slot van die gedig voorgestel as “*die* vrou” [my kursivering – RF], ongeag ras. Haar skitterende teenwoordigheid hou stand, al is en word sy steeds oonteer. In haar vroulikheid en aanpassingsvermoëns lê haar krag en haar mag. In vele opsigte is hierdie metafoer 'n ontmanteling van die patriargale stelsel en kleinburgerlike denkwyses, asook kritiek op die vooruitgangsideale van die modernisme.

Die geselekteerde gedigte van Stockenström bied 'n konseptualisering en metaforisering van die waargenome ruimte van Kaapstad in die sewentiger- en negentigerjare, met relatiewe en relasionele tydruimtelike aspekte in die beleefde en geleefde ruimtes (vergelyk Harvey, 2006: 117 en verder). Met haar gedigte oor Kaapstad as uitlokkende vrou of as prostituut, sluit Stockenström aan by 'n gevestigde tradisie in die wêreldliteratuur. In die Bybel, byvoorbeeld, word die stad Babilon voorgestel as die “moeder van die hoere” (Openb. 17:5, 1953-vertaling). Hawestede word ook dikwels met vroulike sekswerkers geassosieer,¹⁷ byvoorbeeld in Breyten Breytenbach (1969: 23-24) se gedig “Totsiens Kaapstad” uit *Kouevuur*, waarin hy Kaapstad beskryf as 'n “lieflike oerhoer / slet flerrie sloerie feeks”, terwyl die ek-spreker in Merwe Scholtz (1986: 12) se gedig “Oerkaap, voordag” uit *Mantessa* die stad soos volg aanspreek: “Jy is dit inderdaad, soos Breyten sê,

/ een van die paar oerhoere / der eeue”. Loftus Marais voer die metafoer verder deur middel van die gay-tematiek en met behulp van die fopdosser-figuur. In ’n gedig met die huldeblyktitel “Ook aan die Kaap geskrywe” in *Staan in die algemeen nader aan vensters* word “Lady Capetown” [sic] voorgestel as ’n “ou prossie-transvestiet” (Marais, 2008: 33) en in *Kry my by die gewone plek aguur* verskyn die fopdosser Fabulisha de la Queillerie as personasie in die Kaap, maar terselfdertyd as metafoer van Kaapstad (Marais, 2012: 17, 36, 58 en 93).

5. Die representasie van die Kaap op grond van segregasie en grondonteiening

Wanneer daar oor die geskiedenis van segregasie en grondonteiening in Kaapstad gepraat word, is Distrik Ses die ikoniese voorbeeld. Van belang hier is Adam Small se bundel *Oos wes tuis bes Distrik Ses* (1973), veral die gedig “die bulldozers, hulle’t gakom”, wat die impak van hierdie gebeurtenis op die destydse inwoners uitbeeld, met ’n foto deur Chris Jansen van ’n man wat met ’n uitdrukking van algehele verslaentheid en ongeloof verby gesloopte geboue stap.

Ander voorbeelde kan gevind word in die werk van Ronelda Kamfer, wie se poësie in die tradisie van swart/bruin Afrikaanse digters staan wat oor die ongeregtighede en nagevolge van apartheid skryf, veral oor die groepsgebiedewet en segregasie. (Dit geld veral haar tweede bundel, *grond/Santekraam*, oor die verskuiwing van mense uit die vissersdorpie Skipskop na ander gebiede as gevolg van die oprigting van Krygkor se missieltoetsterrein by De Hoop. Onder dié mense tel Kamfer se familie.)

Ronelda Kamfer (haar tweede naam is heel gepas Sonnet), wat in 1981 in die Kaapse voorstad Blackheath gebore is, bring ’n groot deel van haar kinderjare by haar grootouers op ’n appelplaas in die distrik Grabouw deur. Op tienjarige ouderdom keer Kamfer terug na haar ouers en matriculeer later aan die Hoërskool Eersterivier. Sy het dus die grootste deel van haar skoolloopbaan op die Kaapse Vlakte gewoon, waar sy kennis gemaak het met maatskaplike probleme soos armoede, misdaad, geweld, bendes en dwelms; ’n skoolmaat is voor haar oë in kruisvuur buite die skool doodgeskiet (Terblanche, 2014). Hierdie onderwerpe kom veral in haar eerste en derde bundels ter sprake. In die gedig “goeie meisies” (uit *Noudat slapende honde*, 2008: 43) word sosiale probleme deur negatiefstelling benoem. Die spreker gee te kenne dat goeie meisies nie by bendes aansluit nie, nie op dertien swanger raak nie, nie dagga rook of tik gebruik nie en nie skoonmakers is nie. Die gedig sluit af met: “goeie meisies bly nie oppie Cape Flats nie”. Die skrynende waarheid blyk te wees dat die Kaapse Vlakte nie ’n heilsame ruimte vir jong meisies is nie – hulle wat die

moeders van die toekoms is. Sodoende word ’n bouse siklus van geslag tot geslag voortgesit. Tog is daar ’n implisiete versugting na ’n lewe elders: ’n ruimte waar morele agentskap opgeëis kan word.

In vele gedigte van Kamfer word ruimtelike bakens pertinent genoem. In die gedig “’n gewone blou Maandagoggend”, ook uit haar debuut (Kamfer, 2008: 15), word daar vanuit agternaperspektief vertel van ’n meisie wat op die hoek van Wildflower- en Rosestraat met haar “toekomstige moordenaars” gestaan en “gejoke” het. Die romantiserende Engelse blomname van die strate staan in skrilte kontras met die gruwelikheid van die moord en ’n lyk wat teen eerste pouse in Skoolstraat gevind word – die leser wonder of dit die meisie s’n is, of iemand anders s’n.

In die gedig “Lolla” (2008: 25) word weer vertel van ’n kunssinnige meisie wat “elke dag langs die verkeerslig / in Voortrekkerweg [die hoofstraat – RF]” staan en houtbeeldjies verkoop, snags in ’n betonpyp onder kartonbokse slaap en later verkrag en vermoor word. Die ruimtelike presisering in hierdie gedigte dra by tot die aktualiteit van die narratiewe. (Kaapstad word dikwels ook as “moordhoofstad” van die land bestempel.) Die joernalistieke, afstandelike wyse waarop Kamfer hierdie narratiewe aanbied, kontrasteer met die gewelddadige gebeurtenisse en die trauma wat dit veroorsaak. Sodoende word die impak daarvan op die leser versterk.

Naas die sosiopolitieke kwessies, speel die natuur van die Kaap ook ’n rol in gedigte in *Noudat slapende honde*. In die aangrypende gedig “Klein Cardo” (Kamfer, 2008:12) word vertel van ’n seuntjie wat deur ’n koeël getref is op die aand voor sy “eerste dag / op grootskool”. Die gedig eindig so:

sy ma hettie gehuil nie
 die politicians het ’n boompie geplant
 en die Kaapse Dokter het hom uitgepluk
 en gegooi waar die res
 vannie Kaap se drome lê –

oppie vlaktes

Die Suidoosterwind, wat die Kaap tradisioneel moet beskerm teen besoedeling en kieme, word hier voorgestel as die verwoester; dit bied nie ’n gasvrye ontvangs met sy tafeldoek wat oor Tafelberg gedrapeer is nie. Meer nog: Die wind groei hier uit tot simbool van die onherbergsaamheid van die destydse verversingspos; die lewe op die “vlaktes” is nie net moeilik as gevolg van die wind in die somer en oorstromings in die winter nie, maar ook omdat bruin en swart mense verskuif is uit hul gemeenskappe na die mins aantreklike deel van die Kaap, uitgelewer

aan die elemente. Die wind waai hul drome en versugtinge weg en bied geen genesing nie.

Teenoor hierdie gedigte as voorbeelde van die verderflike aard van die benedegeteisterde gebiede op die Kaapse Vlakte, word vervolgens aandag bestee aan 'n gedig oor Bellville, 'n tradisioneel wit Kaapse voorstad, en wel uit Kamfer (2016: 85) se mees onlangse bundel, *Hammie*:

Bellville

toe ek klein was was ek eenkeer
 saam my ma Bellville toe
 waar sy wit mense se huis
 gaan skoonmaak het
 die vrou van die huis
 het voorgestel sy moet
 my saambring
 omdat sy 'n seun het van dieselfde ouderdom.

toe ons daar kom het sy heeldyd vir my ma gesê
 hoe ongelooflik mooi ek is
 en hoe sy nie tyd het vir rassisme nie.
 die nuwe bedeling gaan al die haat stopsit

my ma het nooit geantwoord nie
 en het net verder skoongemaak
 die seun het my kom haal
 om buite by die swembad te kom speel
 saam met hom en sy suster
 hy het my gevra of ek hou van swem
 ek het hom nie geantwoord nie
 sy suster wou weet of ek sweeties wou hê
 ek het haar ook nie geantwoord nie

toe ek en my ma later huis toe stap
 het ek haar gevra
 of ek vriende moet wees met hulle
 toe sê sy nee
 hulle is te morsag
 daai klimmeid is so groot
 maar sy was nie eens haar eie pantie uit nie

Kamfer het die gedig in 2016 voorgelees in die Amazink-restaurant in die township Kayamandi, by 'n InZync-geleentheid, 'n multikulturele projek van die Departement Engels van die Universiteit van Stellenbosch. Kamfer se voorlesing is te vind op YouTube, met Engelse onderskrifte. Wat opvallend is, is dat toe sy die titel “Bellville” sê, daar eers 'n sagte gelag vanuit die gehoor was, wat toe ontplof het in luide spotlag en gefluit. Kamfer het aanvanklik verbaas gelyk, toe haar oë opgeslaan, gefrons en glimlaggend haar kop geskud. Daarna het sy die titel herhaal en die gedig voorgelees, gevolg deur dawerende gelag en toejuiging.

Die vertelstem is duidelik dié van 'n volwassene wat 'n kinderbelewenis in die herinnering roep, van 'n dag toe sy haar ma vergesel het na wit mense om hul huis te gaan skoonmaak. Die narratief word onderlê deur 'n reeks teenstellings soos herinnering – werklikheid; wit – bruin; volwassene – kind; werkgewer – werknemer; meerdere – ondergeskikte; bevoorregting – ontbering, ensovoorts. In strofe 2 wil dit voorkom asof die wit vrou vriendelik en gasvry is. Die skrynende ironie van die vrou se klaarblyklik goedbedoelde woorde (Vermeulen, 2017: 142 noem dit 'n “versoeningsgebaar”) ontgaan egter nie die leser nie: rassisme is oor jare heen geïnternaliseer; haat kan nie oornag beëindig word nie; 'n nuwe politieke bedeling sal nie handomkeer mense se houdings verander nie. Die wit vrou se houding spreek nie slegs van politieke en kulturele onkunde en naïwiteit nie, maar haar aanhoudende en oordadige komplimentering van die bruin kind se voorkoms getuig myns insiens van sosiale onbeholpendheid en selfs patronisering, waardeur die dogtertjie verobjektiveer word. Sou dit 'n poging wees om aan haar wit skuld te ontkom?

Sowel die bruin ma as haar dogter wil nie met die wit vrou en haar kinders kommunikeer nie. 'n Mens wonder hoe die wit gesinslede dié swygsaamheid interpreteer: as afsydigheid, stugheid, botheid? Spreek dit van 'n onvermoë om ontspanne met mense van 'n ander ras om te gaan, of van onderdanigheid? Is die sosiale en medemenslike kloof as gevolg van die rassese segregasie van woonbuurte, asook ekonomiese en klasseverskille, so onoordeelklik diep? Sou die ma se swye kan spruit uit 'n meer realistiese besef dat rasse- en klasserolle nie sito-sito ongedaan gemaak kan word nie? Waarskynlik al hierdie faktore, maar veral ook die feit dat hulle tot objekte gemaak is, wie se werklikheid, identiteit en geskiedenis deur iemand anders bepaal word: die wit werkgewer.

Op pad terug na hul huis op die Kaapse Vlakte kan die ma wel haar kritiek, emosies en weerstand lug – op 'n wyse wat deur die Amerikaanse aktivis bell hooks¹⁸ (1989: 9) as “talking back” omskryf word:

Moving from silence into speech is for the oppressed, the colonized, the exploited, and those who stand and struggle side by side a gesture of defiance that heals, that makes new life and new growth possible. It is that act of speech, of ‘talking back,’ that is no mere gesture of empty words, that is the expression of our movement from object to subject: the liberated voice.

Vir die ma is dit verfoeilik dat die wit meisiekind¹⁹ nie haar eie onderklere was nie; dat sy nie geleer is om dit te doen nie – sy is immers al “groot”. Sou dit miskien hier gaan om ’n broekie met getuienis van die meisie se maandstonde? Dat die huiswerker na haar as “klimmeid” verwys, trek die aandag, omdat die woord as raspejoratief beskou word. In die bruin gemeenskap word dit egter algemeen gebruik om na ’n meisiekind te verwys (in die betekenis van “klein meid”, dus nader aan die Nederlandse herkoms).²⁰ Dat dit egter hier ten opsigte van ’n wit kind gebruik word, is besonder ironies. Net soos wat die wit vrou vanaf haar vleitaal oor die bruin dogtertjie se voorkoms oorgegaan tot die opmerking dat sy “nie tyd het” vir rassisme nie, word hier ook ’n denksprong gemaak: vanaf die “klimmeid” na die “hulle” – die gesin; die mense, die wit mense: “*hulle* is te morsag”. By albei vroue – die een van Bellville én die een van Blackheath – is daar dus vooropgestelde menings, vooroordele en voorbehoude wat teruggevoer kan word tot ’n enkele eksemplariese voorbeeld. Deur sodanige veralgemenings kan veroordelende stereotiperinge ontstaan, net soos dié van die veelrassige en multikulturele gehoor by Kayamandi wat oor die gedigitel gespotlag het. Die titel “Bellville” het waarskynlik assosiasies gewek wat tekenend is van die eietydse stereotipering van die noordelike voorstede, waar hoofsaaklik wit Afrikaanssprekendes woon (teenoor die suidelike voorstede, wat meer Engelssprekend is), en meer spesifiek mense wat “kommin” is (vergelyk Jack Parow se woord “kak-kommin” in sy liriek “Byellville”). Op spottende wyse word na hierdie voorstede, veral Bellville, verwys as die gebied “agter die boereworsgordyn”, terwyl na die inwoners verwys word as “Bellville-brakke” en “Parow Arrows”. Hierdie metafore, sowel as die gehoor se reaksie vóór Kamfer se voorlesing, het betrekking op die sosiale status van woonbuurte en inwoners en hang saam met Harvey (2006) se ruimtes van representasie op sowel relatiewe as relasionele vlak.

In haar essay “Homeplace: A site of resistance” (*Yearning: Race, Gender, and Cultural Politics*, 1990) bring bell hooks (1990:42) hulde aan swart vroue wat bedags in wit woongebiede gaan werk en saans hul eie huishoudings moet bedryf, of, soos sy dit stel, “to make life happen there”. En dit is juis in die geborgenheid van die tuiste waar ’n politieke bewussyn, kritiese ingesteldheid en morele agentskap gekweek kan word, en dus weerstand teen onderdrukkende stelsels, meen hooks:

Despite the brutal reality of racial apartheid, of domination, one’s homeplace was the one site where one could freely confront the issue of humanization, where one could resist. Black women resisted by making homes where all black people could strive to be subjects, not objects, where we could be affirmed in our minds and hearts despite poverty, hardship,

and deprivation, where we could restore to ourselves the dignity denied us on the outside in the public world.

Binne die geborgenheid van die eie huis en die samehorigheid van die gemeenskap kan daar – ten spyte van die bendegegeweld – waardigheid en agentskap gekweek word, asook dit wat hooks (1990: 149) ’n teenhegemoniese diskoers noem, ’n taal van weerstand, al is dit op so ’n intiem-persoonlike vlak soos in hierdie gedig. Maar ook die Kaapse variant – wat minder opvallend in Kamfer se gedigte voorkom, maar wel in byvoorbeeld haar eggenoot, Nathan Trantraal, se werk – kan beskou word as ’n “homeplace” in die sin van die taal as tuiste waarin verset teen die onderdrukkers openlik uitgespreek kan word. Soos wat hooks (1990: 145) herhaaldelik in haar essay “Choosing the Margin as a Space of Radical Openness” (ook uit *Yearning*) sê: “Language is also a place of struggle.”:

Within complex and ever shifting realms of power relations, do we position ourselves on the side of colonizing mentality? Or do we continue to stand in political resistance with the oppressed, ready to offer our ways of seeing and theorizing, of making culture, towards that revolutionary effort which seeks to create space where there is unlimited access to the pleasure and power of knowing, where transformation is possible? This choice is crucial. It shapes and determines our response to existing cultural practice and our capacity to envision new, alternative, oppositional aesthetic acts. It informs the way we speak about these issues, the language we choose. Language is also a place of struggle.

Vanaf Kamfer se gedigte maak ek nou ’n sprong na rap-lirieke. Maar eintlik is dit nie so ’n groot en vergesogte sprong nie, omdat Kamfer ’n sterk voorliefde vir rock en rap het (Terblance, 2014) en duidelik daardeur geïnspireer word – heelwat motto’s *uit* en verwysings *na* die pop- en rap-kultuur kom in haar bundels voor, soos wat Vermeulen (2017: 93-95, 108-112 en 140) aantoon.

In die inleiding tot Peter Barry se *Contemporary British Poetry and the City* beweer hy dat hoewel Britse digters nog altyd oor stede geskryf het, die mees algemene literêr-historiese/-kritiese poësiekatégorieë, naamlik pastoraal, natuur, Romanties en Georgiaans, gewoonlik die klem plaas op die landelike, sodat dit voorkom asof poësie iets irrelevantes vir die oorwegend stedelike bevolking is (Barry, 2000: 3-20). Met sy boek wil hy die wanbalans probeer regstel deur die werk van eietydse digters te bespreek, “who visit the ‘mean streets’ of the contemporary urban scene, seeking the often cacophonous music of what happens there” (Barry, 2000: 261). Dit is myns insiens interessant dat hy nie rap-tekste betrek nie, want dit is juis hierdie kultuurmanifestasies wat die ruimtelike basis van die identiteitskonfigurasies van jong stedelinge ten toon stel.

6. Die representasie van die Kaap deur middel van appropriëring en lokalisering

Voordat daar na twee rap-tekste gekyk word, is dit nodig om – met gebruikmaking van Klopper (2017: 30-33) – die geskiedenis en aard van rap of kletsrym vlugtig te skets.²¹ Rap het in die sewentigerjare onder die sosiopolities en ekonomies gemarginaliseerde swart, Spaans-Amerikaanse en Karibiese jeug in New York se Suid-Bronx ontwikkel as deel van die hip-hop-kultuur. Een van die faktore wat tot die vervreemdingsgevoelens onder die jeug aanleiding gegee het, was die oprigting van die Cross-Bronx-snelweg tussen 1959 en 1972, regdeur die buurt, bo-oor huise en geboue. In die proses is sowat 60 000 laer-middelklaswonders ontwortel en verskuif en is hul sosioëkonomiese toestande gedestabiliseer. Vir die jongmense was hip-hop en rap 'n manier om hul identiteit en agentskap te vestig. Dié kultuurvorm het spoedig na die res van die VSA en na ander lande verbrei waar dit binne die plaaslike kontekste van verskillende kulture op verskeie maniere geappropriëer en aangepas is – 'n eienskap waarvoor Neate (2004) die term 'glokaal' inspan (vergelyk Robertson, 1997: 25-44). Volgens hom is hip-hop “a globalised medium that is locally adapted to articulate local concerns” (Neate, 2004: 96).

In Suid-Afrika is die hip-hop-kultuur in die laat 1980's en vroeë 1990's deur bruin kunstenaars van die Kaapse Vlakte toegeëien en het rap-musiek spoedig 'n plaaslike karakter ontwikkel in die monde van groepe met plekgebonde name, soos Prophets of da City (POC) en Brasse Vannie Kaap (BVK). POC, wat in 1993 gedebuteer het, was waarskynlik die eerste groep wat Afrikaans in hul oorwegend Engelse lirieke gebruik het; BVK was die eerste groep wat hoofsaaklik in Afrikaans (meer spesifiek in 'n Kaaps-Afrikaanse omgangstaal) ge-rap het.

Die sosiopolitieke ooreenkomste tussen die Kaapse en Bronx-gemeenskappe is ooglopend. Om Harvey (2006: 122) te betrek: Hoewel die Kaapse Vlakte in absolute, materiële sin ver verwyder is van New York se Bronx, is dit wat die hip-hop-kultuur betref relatief gesproke nader daaraan as aan byvoorbeeld die landelike dorp Nkandla in KwaZulu-Natal.

Vanaf die bruin gemeenskappe op die Kaapse Vlakte het rap oor Suid-Afrika begin versprei, ook na wit gemeenskappe. In 2009-2010 het Afrikaanse rap veral in die noordelike voorstede gedy, met Die Antwoord en Jack Parow as belangrikste eksponente. Die teks wat eerste aan bod kom, verskyn op Jack Parow (die verhoognaam van Zander Tyler) se debuutalbum, *Jack Parow* (2010). Dit is die liriek “Byellville” – die spelling is 'n voorstelling van sy uitspraak. 'n Video is op YouTube beskikbaar, terwyl daar verskeie nie-amptelike transkripsies van die liriek op die internet verskyn. Ek het enkele verfyninge aangebring:

Byellville (fragmente)

Jack Parow back for another fokken piss take
 keep your eyes open of jy mag my fokken miskyk
 take your baby for a chips and fokken vis date
 blow up the door like I'm made for bleddie buskruit
 almal is like fokken Parow is just great
 bitches are so slick you could swear its fokken Mince Mate
 die fokken woorde van die straathoek renegade
 so high energy I piss fokken Energade

I'm hea to rap, not to make fokken movies
 I'm so next level mah fokken groupies have groupies
 so what you gonna do when jou moeder fokken boat sails
 all these rappers hangin on Jack Parrow's coat tails

I'm buying entjies²² with my piggy bank cents
 moved back to my mom 'cause I can't pay my rent
 playing real life Risk²³ conquering country for country
 one for one until the next one wants me

[...]

die rapper uit die bosse langs die N1 highway
 almal fokken like my noudat ek die mic kry
 by the way, there's nowhere to hide away
 ek spoeg fokken yster, [...]

[...]

uh yo, ek's fokken fly like Batman
 rap so siek moet heeldyd gaan vir 'n CAT scan
 quick, vinnig, hardloop, to the Jack Van
 rap so tight you could swear I was a black man

[...]

Ag nee jissis fok man, las 'it²⁴
 I fokken grew up in a kak plek
 raised on pap en WWF²⁵
 called kak-kommin and kak-zef
 kak-pyl, kak-hos, fokkof jy's kak-drek

change in my pocket, head full of jokes
 so Sunday took my girl to the Spur for a Coke float
 no money for a car, sy moes op my fiets chill
 no money for steak or cheese in our Schnitzel

what's that called, I think's called cordon bléh
 we roll corduroy pants en gelled up hair
 stone cold shirts and orange bomber jackets
 tape Walkmens en Pick n Pay Packets
 I come from a town where no one's fokken from
 a little bit of money and *POOF* then they're gone
 but I'm Byellville bru, CY till I die
 so come down to Byellville en fokken CY

2x

uh, die fokken Byellville shit
 uh, laat jou boude skud
 uh, jy fokken hou van dit
 uh, fokken holy shit

In hierdie liriek spog Jack Parow met die erkenning wat hy as rapper geniet vanweë sy rap-vaardighede. Sy “groupies” het selfs hul eie “groupies”; die meisies is mal oor hom; hy vlieg soos Batman en hy rap so “siek” dat hy “heelyd [moet] gaan vir ’n CAT scan”. Hy bestempel homself as ’n “straathoek-renegade” wat propvol energie is: “so high energy I piss fokken Energade”. Die werklikheid is egter dat hy so arm is dat hy nie sy huur kan bekostig nie en dus moes terugtrek na sy ma; ook kan hy nie sy meisie op rojale etes trakteer nie. Die rede vir sy onbenydenswaardige situasie? “I fokken grew up in ’n kak plek”; ’n “kommin” en “zef” plek; “a town where no one's fokken from”. Die implikasie is dat niemand wil erken dat hulle van Bellville af kom nie – sodra hulle ’n bietjie geld gemaak het, verdwyn hulle.

In der waarheid het Tyler nie in Bellville grootgeword nie. In *Die ou met die snor by die bar* vertel hy aan Engelbrecht (2015: 6 en 11) dat hy in die Louis Leipoldt-hospitaal in Bellville gebore is [op die grens tussen Bellville en Parow – RF] en in Durbanville grootgeword het. Desondanks sweer hy egter getrouheid aan sy toegeënde grootwordstad: “But I’m Byellville bru, CY till I die”. Hy sluit af met die bekende grappie oor die voertuig-registrasieletters CY (vir Bellville, Durbanville, Kraaifontein, ensovoorts): “So come down to Byellville en fokken CY”. In die onderhoud met Engelbrecht (2015:33) verskaf hy inligting oor die ruimtegebonde klasseverskille van die Kaap:

[O]mdat ons nommerplate CY was, was ons soort van die dose, die fokken slegte whatever in die oë van die stuck-up mense van plekke soos Melkbosstrand en Blouberg. Ons is uitgestoot in die Kaapse society, want hulle het gedink hulle is beter en cooler as ons wat van plekke soos Parow, Brackenfell, Goodwood, Kraaifontein en Kuilsrivier kom. Baie Afrikaanse mense in die Kaap het ook gemaak asof hulle Engels is omdat hulle nie met Afrikaans ge-associate wou word nie.

In teenstelling met die ontworteling van swart mense in New York, die ontberinge van die Distrik Ses-inwoners en die lyding van mense as gevolg van die segregasiebeleid van die apartheidsregering, skyn die gevoelens van marginalisering wat Parow en sy (wit bevoorregte, middelklas-) tydgenote ervaar, minimaal. Deur egter die persona van Jack Parow te skep en in Afrikaans oor ruimtelike, ekonomiese en klasseverskille te rap – en dit op banale wyse – reken hy af met gevestigde samelewingsordes. Hy daag die kleinburgerlike norme uit en oorskry dit. Deur sy lirieke, taal²⁶ en voorkoms (veral sy pet met die lang tuit – ’n duidelik falliese simbool), skep hy doelbewus die imago of beeld van “kommin” en “zef”.

Oor die herkoms van sy rap-naam vertel Zander Tyler aan Engelbrecht (2015: 59) dat hy een aand dronk was en na die film *The Pirates of the Caribbean* op TV gekyk het waarin Johnny Depp die seerower Jack Sparrow is: “Toe besluit ek fok Jack Sparrow, ek is Jack Parow, die pirate van die caravan park.” Sodoende eien hy vir homself kenmerke van aggressie, anargisme, roekeloosheid en wetteloosheid in sy lirieke toe. Die verwysing na die voorstad Parow in sy kunstenaarsnaam beklemtoon rap se bemoeienis met plek. Tyler sê in die onderhoud dat toe hy klein was, “in die dae van apartheid”, was die voorstad Parow “completely racially integrated. Dit was die mense wat in die ryk buurte gebly het wat segregated was” (Engelbrecht, 2015: 13).

Soos wat Rose (1994: 37) te kenne gee, is naamgewing ’n vorm van (her)ontdekking en selfidentiteit waardeur die rapper homself prominensieer ten einde sosiale kapitaal te verower. Deur homself as gemarginaliseerde wit Afrikaanssprekende te posisioneer, kan Parow die draak steek met die establishment. Hy doen dit egter nie deur ’n ophemeling van die verbruikerskultuur soos wat dikwels by rappers met goue kettings die geval is nie, maar deur ’n bepaalde beeld van kitschheid te appropriateer of soos ’n seerower te “kaap”, wat aansluit by die sogenaamde zef-kultuur. Ter verduideliking: Die woord “zef” is afgelei van die Ford Zephyr, ’n motor wat in die sewentiger- en tagtigerjare gewild was onder die wit werkersklas. Tweedehandse Zephyrs is dikwels opgewoema vir onwettige straatrenne saans.

Deurdad rappers soos Jack Parow en Die Antwoord zef-artefakte of -merkers inspan, spreek hulle tot die wit Afrikaanse jongmense se gevoel van marginaliteit en liminaliteit in die postapartheidsera, betoog Hannelie Marx en Viola Milton (2011). Die zef-kultuur in hierdie musiek skep dus ’n liminale ruimte waarbinne dominante idees oor witheid en die Afrikaner gedekonstrueer kan word (vergelyk Klopper, 2017: 189).

Hierdie liriek is ’n voorbeeld van ’n rap-bekgeveg (battle), al is dit teen ’n verbeelde teenstander. Hierteenoor is daar ook samewerkingsprojekte, soos te vind op die elektro-rap-groep Bittereinder se debuutalbum, *’n Ware verhaal* (2010). Die

teks waarna ek verwys, is “*A tale of three cities*” – duidelik ’n kopknik hier na Charles Dickens se *A Tale of Two Cities* (1859). Jaco van der Merwe van Bittereinder rap oor Pretoria, Tumi Molekane oor Johannesburg en Parow oor die Kaap. Deur hierdie lokaliseringstrategie word die rappers se tuisstede nie slegs met mekaar gekontrasteer nie – vergelyk Harvey (2006) se relatiewe en relasionele elemente – maar ook met die ontstaansruimte van hip-hop, naamlik New York. Jack Parow se bydrae, soos afgedruk in Engelbrecht (2015: 73-74), lui soos volg:

A Tale of Three Cities – Bittereinder met Jack Parow en Tumi Molekane

Jack Parow:

check, dis die wyn op die voorstoep, dis my ma wat my inroep
 dis die parties tot laat, dis die aande van oorvloed
 dis die Nag van die Messe, dis Lance Klusener se sesse
 Burger Fair is die beste, dis die brannewyn en sigarette
 dis Green Market Square, dis die gat waar ek lê
 dis die stad wat my wil hê, dis Sondagoggend, ek’s pê
 dis Morningstar se shebeen, dis fresh en dis clean
 dis fun maar dis mean, dis die clubs, dis die scene
 dis die Shack, dis Assembly, dis deel van my memory
 dis trance parties en hippie-crack en die cool kinders by Wembley
 dis my tas wat ek pak, dis Van Hunks se twak
 dis my lot, dis my luck, dis ’n stuk van my hart
 dis Kanonkop se pad, dis my skoolhoof se lat
 ek’s wit maar ek’s swart, dis puzzles bou op die mat
 dis die milkshakes by U Burgers en my tannie se kombi
 dis die leë bottels en die asbakkies vol blierie stompies
 dis Frannie en Wynand se Venture, dis Nekkies se tente
 dis rondkrap vir sente, dis my pa se ou Venter
 dis die beach parties by Onrus, dis fun as jy jonk is
 dis beter as jy dronk is, dis heeldag net rondsit
 dis Langstraat se bars, dis laat aande wat my scar
 dis Coke en Jack Tar, ek’s verby en ek’s gaar
 dis Stellenbosch op ’n Woensdag, dis die mis wat ons toepak
 dis die back door wat toeklap, dis my hand in my broeksak
 dis die huis in Kloofstraat langs Kloofneck Superette
 dis die Pienk Huis vol vriende wat my grootgemaak het
 dis die Nico Malan, dis ’n stem in die gang
 dis om na my pa te verlang, ek’s braaf maar ek’s bang
 dis die plek wat my bou en my maak, my nooit sal verlaat
 my bloed en sweet op die straat, dis die goeie ou Kaap

Aldrie die narratiewe bestaan uit 'n enumerasie van ruimtelike kenmerke, assosiasies en herinneringe. Parow representeer nie slegs die Kaapse middestad nie, maar “die Kaap” in die breë, wat ook Stellenbosch en Onrus insluit; sy (toegeënde) grootwordstad, Bellville, word nie pertinent genoem nie, maar wel deeglik geïmpliseer. Slegs vier van die 30 versreëls begin nie met die aanwysende voornaamwoord “Dis” nie. Die ouerhuis word gerepresenteer as 'n plek van kinderlike plesier met legkaarte wat op die mat gebou is, maar ook as 'n plek van jeugdige eksperimentering met “wyn op die voorstoep” – én met 'n vermanende ma wat die jongeling “inroep” (reël 1). Ná hierdie ruimtelike oriëntering van sowel die geborgenheid as die dissipline van die ouerhuis, waaier die liriek uit in 'n veelheid ruimtes, wat teenstellende assosiasies oproep.²⁷

Hoewel die enumerasie van plekke en bakens meestal heel spesifiek is, word daar nie noodwendig uitgebrei oor die gebeure wat daar plaasgevind het nie. Die narratiewe is dus sowel vaag as suggestief. Byvoorbeeld: Het die rapper self 'n op- of uitvoering in die Nico Malan-teater bygewoon (die teater is in 1971 geopen; in 1999 is die naam verander tot Artscape of Kunstekaap)? Of is dit slegs 'n baken van hoogkultuur-produksies, in teenstelling met hip-hop en rap? In totaliteit skep die ruimtes 'n veelheid teenstellende beelde wat die emosies van sowel absolute, as relatiewe en relasionele ruimtes omvat: plesier, verveling, opwinding, hartseer, vriendskap, losbandigheid, leed, vrees, heimwee, herinneringe, ensovoorts. Die ambivalente gevoelens oor die Kaap blyk ook woordeliks uit 'n frase soos “dis my lot, dis my luck, dis 'n stuk van my hart”. Dit kulmineer in die slot met:

[...] dis 'n stem in die gang
 dis om na my pa te verlang, ek's braaf maar ek's bang
 dis die plek wat my bou en my maak, my nooit sal verlaat
 my bloed en sweet op die straat, dis die gocie ou Kaap

Hierdie woorde is eintlik 'n belydenis van verlange na 'n bekende stem en na die vaderfiguur. Die rapper is nie net vol bravade soos ander rappers nie, maar laat ook soms sy kwesbaarheid en weerloosheid blyk deur emosies soos onsekerheid en vrees. Hierdie nostalgiese liriek verskil sterk van die windmakerigheid, kru taal en obseniteite in die vorige een. Die ruimtelike elemente wat opgenoem word, is duidelik outobiografies – dit is Zander Tyler se stem wat hier deurslaan, nie dié van sy persona, Jack Parow, nie. Sodoende ondergrawe hy by tye ook daardie einste persona.

Marx en Milton (2011: 742) betoog dat hoewel kunstenaars soos Die Antwoord of Jack Parow nie openlik kritiek uitspreek teen die regering en die diskoerse oor witheid en Suid-Afrikanskap nie, hul personas waardevolle kommentaar lewer op die eietydse Suid-Afrikaanse werklikheid. Die toeëiening van hip-

hop-personas, rap as musiekstyl en zefheid (of “white thrash”) demonstreer ’n teenkultuur wat in opposisie verkeer met die eksplisiet siniese protes van groepe soos Fokofpolisiekar of selfs die Voëlvy-beweging (Marx en Milton, 2011: 742). Sodoende skeep hulle ’n ruimte vir ’n geslag jongmense wat in die postapartheids-era toenemend keelvol is vir die politiek, sowel vir die sogenaamde las en skuld van hul wit velle en van Afrikaans. Hulle wil eerder probeer verken wat dit beteken om wit te wees in ’n konteks waarin die politiek vervaag word en witheid ‘gemerkt’ word, maar nie in die tradisionele diskoers van wit bevoorregting teenoor swart lyding nie (Marx en Milton, 2011: 743). In plaas daarvan beklemtoon hul musiek, personas en uitvoerings dit wat Stuart Hall (1996) as nuwe etnisiteite beskryf. Met verwysing na Hall omskryf Giroux (1997: 299) hierdie nuwe rasse-identiteite as veelvuldig, poreus, kompleks en verskuiwend. Daarom sê Parow in “A tale of three cities” “ek’s wit maar ek’s swart”, terwyl hy in “Byellville” spog: “rap so tight you could swear I was a black man”.

7. Slot

Die beperkte teksseleksie van hierdie artikel mag die indruk skeep van ’n bevestiging van Van Coller (2006) en Van Niekerk (2009 en 2011) se menings dat uitbeeldings van die stad hoofsaaklik negatief is. So ’n veralgemeende gevolgtrekking sou egter myns insiens foutief wees. Dit is wel moontlik om enkele voorlopige afleidings te maak.

’n Beduidende deel van die tekste oor die Kaap wat nie in my artikel figureer nie, handel oor die natuur (ook die skoonheid van die natuur), byvoorbeeld gedigte in Stockenström se *Aan die Kaap geskryf* en Krog se Tafelberggedigte in *Verweerskrif*. In die geselekteerde gedigte van Stockenström oor Kaapstad word die stad egter as afgetakelde vrou voorgestel, wat deur die geskiedenis heen misbruik is. Deur middel van intertekstuele verbintenisse voer Loftus Marais hierdie gegewens verder in sy bundel Kaapse gedigte, waarin sowel die natuur as die stad figureer, vanuit die perspektief van die gay man, en nie slegs negatief nie.

Hierteenoor bied Ronelda Kamfer se werk perspektiewe op die voorstede of townships van die Kaapse Vlakte, as ruimtes van sosiale probleme, maar ook as kulturele ruimtes waarin rasse-solidariteit, familie-geborgenheid en politieke weerstand ’n beduidende rol speel. Die Kaapse Vlakte, as ’n sosiopolitieke ekwivalent van die Bronx in New York, bied ook op kultuurgebied ’n uitlaatklep vir gefrustreerde jongmense deur die beoefening van hip-hop en rap. Dat dit toegeëien is deur jongmense van meer goeie wit woonbuurte soos Parow en Bellville (ten spyte van hul stereotiperende byname), kan enersyds ’n ‘ontoelaatbare’ appropriëring impliseer, terwyl dit andersins – en hiermee gaan ek akkoord – in verband gebring kan word met die verskynsel van globalisering,

waar globale fenomene deur lokaliseringsstrategieë, asook deur hibridisering en kreolisering, beslag kry. Parow behou sy globaliseringsstegniek, ook wanneer hy in die Lae Lande optree, soos byvoorbeeld met die duo-groep De Kraaien. In hul liedjie “Kattenkwaad” (De Kraaien en Jack Parow, 2017) rap hy: “Dis mooi man, Jan van Riebeeck rap nou saam [met] die Khoisan / Toyi-Toyi van Kaapstad allie fokken pad tot Nederland”.

’n Verdere opmerklike tendens in die teksseleksie is die teenhegemoniese stemme wat opklink, nie net deur sowel eksplisiete as implisiete kritiek nie, maar ook deur die taal self, hetsy deur die standaardvariant, of Kaaps, of ’n nabootsing van Griekwa-Afrikaans, of die rap-sosiolek.

Deur die wisselwerking tussen absolute, relatiewe en relasionele ruimtelikheid as produktiewe spanninge te sien, word ’n korrekatief gebied op die radikaal relativistiese posisie van sommige poststrukuralistiese teorieë. Die analitiese toerusting van Lefebvre (1991) en Harvey (2004 en 2006) bied aan die ondersoeker dus die geleentheid om die dialektiese verhoudinge tussen verskeie Kaapse stedelike entiteite op verskillende konseptuele vlakke te verken, om sodoende bepaalde kultuur- en identiteitskonfigurاسies te probeer verstaan – in hierdie geval spesifiek wat betref verontregte, onderdrukte en gemarginaliseerde individue of groepe uit die Kaapse geskiedenis, soos byvoorbeeld die Griekwas, bruin mense, sekswerkers, gays en wit jong mans.

Universiteit van Stellenbosch

Bronnelys

- Barend-van Haeften, Marijke en Paasman, Bert (samest.).** 2003. *De Kaap: Goede Hoop halverwege Indië. Bloemlezing van Kaapteksen uit de Compagniestijd.* Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Bezuidenhout, Andries Jacobus.** 2013. Die drukking van dakke. Ruimtelikheid en morele agentskap in Gert Vlok Nel se digbundel *Om te lewe is onnatuurlik*, en *Veelvuldige gebruike van huishoudelike toestelle*. Ongepubliseerde MA-tesis (Kreatiewe Skryfkunde). Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Bittereinder.** 2010. *’n Ware verhaal*. CD met Jack Parow en Tumi Molekane. Rhythm Records.
- Böeseken, A.J.** 1938. *Nederlandsche Commissarissen aan de Kaap, 1657-1700*. Den Haag: M. Nijhoff.
- Breytenbach, Breyten.** 1969. *Kouevuur*. Kaapstad: Buren.
- Brink, André P.** 1988. *Die eerste lewe van Adamastor. ’n Novelle*. Kaapstad: Saayman & Weber.

- Brink, André P. (samest.).** 2008. *Groot verseboek*. Deel 1. Kaapstad: Tafelberg.
- Bybel, Die.** 1953. Kaapstad: Die Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- Castelyn, Eveleen.** 1990. *Minder as engele*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Crous, Marius.** 2002. Die diskoers van Antjie Krog se Lady Anne (1989). Ongepubliseerde DLitt-proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- De Kraaiën en Jack Parow.** 2016. *Kattenkwaad*. [Internet]. Besikbaar: <https://www.youtube.com/watch?v=-q4xQkL4Liw> en <https://www.musixmatch.com/lyrics/De-Kraaiën-Jack-Parow/Kattenkwaad>. [Datum van gebruik: 15 Mei 2017].
- De Marre, Jan.** 1746. *Bespiegelingen over Gods wysheid in 't bestier der schepselen, en Eerkroon voor de Caab de Goede Hoop*. Amsterdam: Adriaan Wor en de Erven G. onder de Linden.
- Du Perron, E.** 1948. *De muze van Jan Companjje. Overzichtelike versameling van Nederlands-Oostindiese belletrie uit de Companjjestijd (1600-1788)*. Bandoeng: A.C. Nix. [Internet]. Besikbaar: http://www.dbnl.org/arch/du_p001muze02_01/pag/du_p001muze02_01.pdf. [Datum van gebruik: 1 Junie 2018].
- Ellis, Jeanne.** 2014. Past (Pre)Occupations, Present (Dis)Locations. The Nineteenth Century Restored in Texts from/about South Africa, Canada, Australia and Aotearoa New Zealand. Ongepubliseerde PhD-proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Engelbrecht, Theunis.** 2015. *Die ou met die snor by die bar*. Kaapstad: Penguin Random House.
- Featherstone, Mike; Lash, Scott en Robertson, Roland (reds.).** 1997. *Global Modernities*. Londen: Sage.
- Ferreira, O.J.O.** 1995. *Adamastor, Gees van die Stormkaap, met 'n Afrikaanse verwerking van die Adamastor-gedeelte uit Os Lusídias van Luis de Camões deur D.P.M. Botes*. Pretoria: O.J.O. Ferreira.
- Foley, Andrew.** 1992. A Sense of Place in Contemporary White South African English Poetry. *English in Africa* 19(2): 35-53.
- Francken, Eep.** 2013. Ronelda, Piet en Jan. (Post)koloniale stemmen over de eerste commandeur van Kaap de Goede Hoop. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 20(2): 6-22.
- Giroux, Henry A.** 1997. Rewriting the Discourse of Racial Identity. Towards a Pedagogy and Politics of Whiteness. *Harvard Educational Review*, 67(2): 285-321.
- Green, Lawrence G.** 1947. *Tavern of the Seas*. Kaapstad: Howard B. Timmins.
- Grobbelaar, Pieter W.** 2003. *Die mooiste Afrikaanse sprokies, uitgesoek en oorvertel deur Pieter W. Grobbelaar*. Eerste hersiene uitgawe. Illustrasies deur Séan Verster. Kaapstad: Human & Rousseau.

- Groot woordeboek Afrikaans en Nederlands.** 2011. Kaapstad: Pharos Woordeboeke.
- Hall, Stuart.** 1996. New Ethnicities. In: Morley, David en Chen, Kuan-Hsing (reds.). *Stuart Hall. Critical Dialogues in Cultural Studies*. New York: Routledge. P. 441-449.
- Harvey, David.** 2004. Space as a Keyword. Referaat gelewer by die Marx and Philosophy Conference, 29 Mei. Londen: Institute of Education. [Internet]. Besikbaar: <http://www.frontdeskapparatus.com/files/harvey2004.pdf>. [Datum van gebruik: 15 Mei 2017].
- Harvey, David.** 2006. Space as a Keyword. *Spaces of Global Capitalism. Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. Londen en New York: Verso. P.117-148.
- hooks, bell.** 1989. *Talking Back. Thinking Feminist, Thinking Black*. Boston, MA: South End Press.
- hooks, bell.** 1990. *Yearning. Race, Gender, and Cultural Politics*. Boston, MA: South End Press.
- Hugo, Daniel.** 2017. Dalk het Danster volkome reg gehad. *Die Burger*, 19 Februarie. [Internet]. Besikbaar: <https://www.netwerk24.com/Vermaak/Boeke/rubriek-dalk-het-danster-volkome-reg-gehad-20170219>. [Datum van gebruik: 19 Februarie 2017].
- Huigen, Siegfried.** 1996. *De weg naar Monomotapa. Nederlandstalige representaties van geografiese, historiese en sosiale werklikhede in Zuid-Afrika*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Johnson, David.** 2012. *Imagining the Cape Colony. History, Literature, and the South African Nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kamfer, Ronelda S.** 2008. *Noudat slapende honde*. Kaapstad: Kwela Boeke.
- Kamfer, Ronelda S.** 2011. *grond/Santekraam*. Kaapstad: Kwela Boeke.
- Kamfer, Ronelda S.** 2016. “Bellville” voorgelees by die InZync Poetry Slam, Amazink, Kayamandi, Stellenbosch. [Internet]. Besikbaar: <https://www.youtube.com/watch?v=XsVyoSsRhn8>. [Datum van gebruik: 15 Mei 2017].
- Kamfer, Ronelda S.** 2016. *Hammie*. Kaapstad: Kwela Boeke.
- Kannemeyer, J.C.** 1995. Stockenström se Kaapse verse. *Tydskrif vir Letterkunde* 33(1): 91-95.
- Klopper, Annie Elizabeth.** 2017. Identiteitskonfigurasies in wit Afrikaanse rap-musiek met spesifieke verwysing na Die Antwoord, Jack Parow en Bittereinder. Ongepubliseerde PhD-proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Krog, Antjie.** 2006. *Verweerskrif*. Roggebaai: Umuzi.
- Lefebvre, Henri.** 1991. *The Production of Space*. (Vert.) Donald Nicholson-Smith. Oxford: Basil Blackwell.
- Lenta, Margaret.** 1992. Degrees of Freedom. *Lady Anne Barnard's Cape Diaries. English in Africa* 19(2): 55-58.
- Le Roux, Schalk W. en Ferreira, O.J.O.** 2008. *Camões in Afrikaans*. Vertaling

- van die gedeelte uit *Os Lusíadas* wat oor die suidpunt van Afrika handel. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 48(1): 95-110. [Internet]. Beskikbaar: <http://www.scielo.org.za/pdf/tvg/v48n1/07.pdf>. [Datum van gebruik: 10 Januarie 2018].
- Marais, Loftus.** 2008. *Staan in die algemeen nader aan vensters*. Kaapstad: Tafelberg.
- Marais, Loftus.** 2012. *Kry my by die gewone plek aguur*. Kaapstad: Tafelberg.
- Marx, Hannelie en Milton, Viola Candice.** 2011. Bastardised Whiteness. "Zef"-Culture, Die Antwoord and the Reconfiguration of Contemporary Afrikaans Identities. *Social Identities*, 17(6): 723-745.
- McMillan, Karen; Worth, Heather en Rawstorne, Patrick.** 2018. Usage of the Terms Prostitution, Sex Work, Transactional Sex, and Survival Sex: Their Utility in HIV Prevention Research. *Archives of Sexual Behavior* 47(5): 1 517-1 527. [Internet]. Beskikbaar: <https://doi-org.ez.sun.ac.za/10.1007/s10508-017-1140-0>. [Datum van gebruik: 25 Junie 2018].
- Morley, David en Chen, Kuan-Hsing (reds.).** *Stuart Hall. Critical Dialogues in Cultural Studies*. New York: Routledge.
- Neate, Patrick.** 2004. *Where You're At. Notes from the Frontline of a Hip Hop Planet*. Londen: Bloomsbury.
- Opperman, D.J. (samest.).** 1964. *Lied van die land. 'n Bloemlesing oor Suid-Afrika*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Opperman, D.J.** 1979. *Komas uit 'n bamboesstok*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Opperman, D.J.** 1982 [1949]. *Joernaal van Jorik*. Tweede druk van derde uitgawe. Kaapstad: Tafelberg.
- Parow, Jack.** 2010. *Jack Parow*. CD. Supra Familias.
- Parow, Jack.** 2010. Byellville. [Internet]. Beskikbaar: <https://www.youtube.com/watch?v=2yQ1FN0FZOY>. [Datum van gebruik: 6 Junie 2017].
- Raper, Peter Edmund.** 2004. *New Dictionary of South African Place Names*. Johannesburg en Kaapstad: Jonathan Ball.
- Robertson, Roland.** 1997. Glocalization. Time-space Homogeneity-heterogeneity. In: Featherstone, Mike; Lash, Scott en Robertson, Roland (reds.). *Global Modernities*. Londen: Sage. P. 25-44.
- Rood, Niels.** 2012. *Die Vlieënde Hollander*. Illustrasies deur Yke Reeder. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Rose, Tricia.** 1994. *Black Noise. Rap Music and Black Culture in Contemporary America*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Rousseau, Leon (samest.).** 2014. *Storieman-versamelpak*. Vol. 1-6. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Samuelson, Meg.** 2014. (Un)lawful subjects of Company. Reading Cape Town from Tavern of the Seas to Corporate City. *Interventions. International Journal of Postcolonial Studies* 16(6): 795-817. [Internet]. Beskikbaar: DOI: 10.1080/1369801X.2014.937349. [Datum van gebruik: 19 Januarie 2018].

- Samuelson, Meg.** 2016. Rendering the Cape-as-Port. Sea-Mountain, Cape of Storms/Good Hope, Adamastor and Local-World Literary Formations. *Journal of Southern African Studies* 42(3): 523-537.
- Schoeman, Karel.** 2006. *Kinders van die VOC. Kaapse lewens uit die sewentiende eeu.* Pretoria: Protea Boekhuis.
- Schoeman, Karel.** 2010. *Kolonie aan die Kaap. Jan van Riebeeck en die vestiging van die eerste blankes, 1652-1662.* Pretoria: Protea Boekhuis.
- Small, Adam en Jansen, Chris.** 1973. *Oos wes tuis bes Distrik Ses. Poësie: Adam Small. Fotografie: Chris Jansen.* Kaapstad en Pretoria: Human & Rousseau.
- Stockenström, Wilma.** 1973. *Spieël van water.* Kaapstad: Human & Rousseau.
- Stockenström, Wilma.** 1994. *Aan die Kaap geskryf.* Kaapstad: Human & Rousseau.
- Stockenström, Wilma.** 2007. *Die stomme aarde. 'n Keur. Met 'n inleiding deur Ronel Foster.* Kaapstad: Human & Rousseau.
- Sunderman, Isaac.** 1755. Reize naar Oostindien. In: Du Perron, E. (samest.). 1948. *De muze van Jan Companjie. Overzichtelijke verzameling van Nederlands-Oostindiese belletrie uit de Companjietijd (1600-1788).* Bandoeng: A.C. Nix. [Internet]. Besikbaar: http://www.dbnl.org/arch/du_p001muze02_01/pag/du_p001muze02_01.pdf. [Datum van gebruik: 1 Junie 2018]. Pp. 99-103.
- Terblance, Erika.** 2014. Ronelda Kamfer (1981-). [Internet]. Besikbaar: <http://www.litnet.co.za/ronelda-kamfer-1981/>. [Datum van gebruik: 20 Januarie 2017].
- The V&A History.** [Internet]. Besikbaar: <http://www.waterfront.co.za/vanda/history>. [Datum van gebruik: 31 Januarie 2018].
- Van Coller, H.P.** 2006. Die representasie van plaas, dorp en stad in die Afrikaanse prosa. *Stilet* 18(7): 90-121.
- Van Niekerk, Jacomina.** 2009. Kultuurtekste oor verstedeliking. 'n Vergelyking van Afrikaner- en swart verstedeliking in literêre tekste. Ongepubliseerde MA-tesis. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Van Niekerk, Jacomien.** 2011. Verstedeliking, Suid-Afrikaanse letterkundes en die kultuurteks. *Tydskrif vir Letterkunde* 48 (2): 50-70.
- Van Zyl, D.H.** 1947. 'n Griekwa-"ietsigeit" (*Iets oor die Griekwas*). Kaapstad: Nasionale Pers Beperk.
- Van Zyl, Wium.** 2013. "Harlekijns in den bonten stoet"? 'n Herbesoek aan die vroeë komiese poësie in Afrikaans. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 20: 97-118.
- Vergunst, Nicolaas.** 2000-2001. *Hoerikwaggo. Images of Table Mountain.* Kaapstad: Suid-Afrikaanse Nasionale Kunsmuseum.
- Vermeulen, Dalene.** 2017. 'n Ondersoek na Ronelda Kamfer se poësie aan die hand van bell hooks se filosofie oor ras en taal. Ongepubliseerde MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Viljoen, Louise.** 2009. *Ons ongehoorde soort. Beskouings oor die werk van Antjie Krog.*

Stellenbosch: SUN PRESS.

Woordenboek der Nederlandsche taal. [Internet]. Besikbaar: http://www.wnt.inl.nl/iWDB/search?actie=article_content&wdb=WNT&id=M079054. [Datum van gebruik: 20 Januarie 2018].

Worden, Nigel; Van Heyningen, Elizabeth en Bickford-Smith, Vivian. 1998. *Cape Town. The Making of a City*. Claremont: David Philip.

Note

1. Hierdie artikel is gebaseer op 'n referaat wat ek op 11 Oktober 2017 op die Vierde Gentse Colloquium over het Afrikaans gelewer het.
2. Die woord 'verversing' is afkomstig uit Middelnederlands 'verversching' (moderne Nederlands: 'verversing'). Die *Woordenboek der Nederlandsche taal* gee 'n wye spektrum betekenisse aan vir die werkwoord "ververschen/verversen", soos byvoorbeeld (in hierdie volgorde) om fris, uitgerus en fiks te word; om geestelike vermoëns of aktiwiteit te bevorder; om voedsel en drank ter versterking te gebruik; in die skeepvaart beteken dit om vars groente en vleis te gebruik en aan skepe te voorsien ter bestryding van skurbuik. Samestellings is onder meer: "ververschingshaven", "ververschingsplaats" en "ververschingsstation". Die woord "verversingspost" kom ook algemeen in die geraadpleegde bronne voor – vergelyk byvoorbeeld die derde hoofstuk van Böeseken (1938); ook Huigen (1996: 15 en 61) en Barend-van Haeften en Paasman (2003: 11: "verversingspost" en "verversen"). Die *Groot woordeboek Afrikaans en Nederlands* verstrekk by die Nederlandse lemma "verversen" die werkwoord "vervars" (soos byvoorbeeld om herinneringe aan iets te vervars), terwyl daar by die Afrikaanse lemma "verversings" die verklaring verskaf word van "versnapering en verfrissingen").
3. Uiteraard kan nie alle gedigte oor die Kaap in hierdie artikel vermeld word nie. Onder die vroegste (Nederlandse) gedigte oor die Kaap ressorteer enkele strofes in Isaac Sunderman se "Reize naar Oostindien" uit sy *Parnassus Kunstkabinet, of Verzameling van weergadelooze dichtstoffen* (1755). Die gedig is in die geheel opgeneem in Du Perron (1948: 99-103), terwyl die sewe strofes oor die Kaap in die bloemlesing *Lied van die land* van Opperman (1964: 2) verskyn. Belangrik is ook Jan de Marre se "Eerkroon voor de Caab de Goede Hoop" (1746), 'n omvangryke lofdig oor die Kaap (De Marre, 1746: 133-178). Fragmente van die gedig verskyn in Barend-van Haeften en Paasman (2003: 145-152) se bloemlesing, terwyl Opperman (1964: vii en 3) daarna verwys in die inleiding tot *Lied van die land* en 'n kort fragment opneem onder die titel "Den lusthof der Maatschappy". Hierdie titel is ontleen aan 'n kantaantekening in die oorspronklike: "Beschouwing van den Lusthof der Maatschappy". Die titel "Den lusthof der Maatschappy" dien ook as slotreël van Opperman se gedig "Aankoms by Cabo de Boa Esperança" in *Komas uit 'n bamboesstok*. Sien Huigen (1996: 61-75) vir 'n bespreking van De Marre se gedig.
4. Vergelyk Harvey (2004) vir 'n vroëre weergawe, gelewer as referaat en toegelig met ander voorbeeldmateriaal as in Harvey (2006).

5. Harvey (2006) noem (en bespreek soms) werk van onder andere Walt Whitman (131), Edvard Munch (132), Judith Barry (132) en Raymond Williams (140). In Harvey (2004: 11-12) word Baudelaire se gedig “The Eyes of the Poor” bespreek (maar nie in Harvey, 2006 nie).
6. Omdat die historiese inligting in hierdie afdeling (en elders in die artikel) in verskeie van die geraadpleegde bronne voorkom en ooreenstem, word hulle ter wille van stilistiese redes nie telkens almal verstrekkend nie. Hierdie bronne is onder meer Ferreira (1995: 5 en verder), Green (1947: 147 en verder), Krog (2006: 67), Raper (2004), Samuelson (2014 en 2016), Vergunst (2000: 16-17) en Worden, Van Heyningen en Bickford-Smith (1998).
7. Volgens Raper (2004: 50) het die naam Huigas, “klipplek”, betrekking gehad op die Kasteel.
8. Worden *et al.* (1998: 12) verhaal hoe die twee kommandeurs van die Engelse Oos-Indiese Kompanjie, Andrew Shillinge en Humpfrey Fitzherbert, in 1620 besit geneem het van Tafelbaai: “[They] took ‘quiet and peaceful possession’ of Table Bay and ‘of the whole continent near adjoining’ in the name of ‘the High and Mighty Prince James, by the Grace of God King of Great Britain’.” Hulle het Lecukop “Ye Sugar Loaf” genoem, Seinheuwel “King James Mount” en Duiwelspiek “King Charles Mount”. Die moederstad (wat ook die bynaam Slaapstad het!) was in die 18de eeu bekend as die “Caabse/Caapse/Kaapse Vlek”, met “vlek” wat “nedersetting” (“hamlet”) beteken (Raper, 2004: 50; sien ook De Marre (1746: 135) vir hierdie en ander plekname). Matrose het dikwels na die “Tavern of the Seas” verwys – vergelyk Samuelson (2014), asook Green (1947) se gelyknamige boek. Antjie Krog (2006: 67) verskaf ’n lys name en toeligting in haar bundel *Verweerskrif*, met gebruikmaking van Nicolas Vergunst se boek *Hoerikuwago. Images of Table Mountain*. Vir die plek- en naamsverwarring tussen Tafelbaai en Saldanhaabaai, sien Ferreira (1947: 21), Raper (2004: 362) en Vergunst (2000: 16-17). Die beroemde beskrywing van die kaap (met ’n kleinletter) as “a most stately thing and the fairest cape we saw in the whole circumference of the earth” word meestal toegeskryf aan adm. sir Francis Drake (18 Julie 1580), maar is blykbaar afkomstig van die skeepskapelaan (vergeelyk Green, 1947: 148). In Eveleen Castelyn (1990: 26) se bundel *Minder as engele* verskyn ’n gedig getitel “Fairest Cape”, waarin die Kaap voorgestel word as “ewige taverne”. Volksverhale soos dié oor Van Hunks kom steeds in kinderboeke en op CD’s voor, soos byvoorbeeld in Leon Rousseau se *Storieman*-reeks uit die tagtigerjare, wat mettertyd uitgebrei is tot ses omnibusse (2014) en wat ook op YouTube beskikbaar is. Pieter W. Grobbelaar se *Die mooiste Afrikaanse sprokies* (2003) bevat onder meer hierdie verhaal, asook dié oor die Vlicënde Hollander. In 2012 is ’n nuwe geïllustreerde weergawe van laasgenoemde deur Niels Rood vrygestel.
9. Vergelyk Worden *et al.* (1998:13 e.v.).
10. Van Zyl (1947:6) verwys ook na Wolf, ’n Hollandse reisiger wat omstreeks 1652 die Kaap aangedoen het en wat in hierdie verband vertel “dat Portugese werklik op hierdie wyse wraak geneem het vir die moord op D’Almeida”. Vergelyk die tweede hoofstuk in Johnson (2012: 10-34), getitel “Remembering the Khoikhoi Victory over Dom Francisco de Almeida at the Cape in 1510: Luís de Camões and Robert Southey”. Sien ook Schoeman (2006:78) en Worden (1998:13).
11. Segregasie (sien afdeling 5), wat uiteraard met grondontneming saamhang, wek ook hewige

- emosies. In haar teenhegemoniese taal neem Kamfer (2008: 32-33) reeds in haar debuut as 't ware wraak teen die afstammeling van die Europeërs, spesifiek die Boere - die "lieuwe ooms met crecpey, lang grys baarde" - deur te verklaar: "ja, ek, ek vry met julle seuns".
12. Sien byvoorbeeld Lenta (1992: 55-58) se bespreking van Lady Anne se dagboeke.
 13. Byvoorbeeld Crous (2002), Ellis (2014: 21-54) en Viljoen (2009: 44-53).
 14. In die bundel *Die stomme aarde. 'n Keur* is daar enkele veranderinge aan hierdie gedig aangebring (Stockenström, 2007: 49-50). Aan die einde van die vierde reël is " – sies –" in parentese bygevoeg, terwyl die punt aan die einde van die vierde laaste reël verander is na 'n kommapunt, waardeur die gedig uit slegs een lang sin bestaan. Die laaste drie reëls is soos volg gewysig: "skielik lig sy haar rok met een hand / op om die pienk neon, glad soos jellie, / van 'n flentertjie broek te wys."
 15. Die Kasteel is die oudste bewaarde gebou in Suid-Afrika. Schoeman (2006: 168) beweer die volgende: "In terme van die tyd en die omstandighede was dit waarskynlik die mees ambisieuse bouwerk wat ooit in Suid-Afrika onderneem is [...]."
 16. Of sou dit nie ook kon terugverwys nie na die siektes wat deur die matrose aangebring is en wat veral die inheemse bevolking, slawe en vryswartes getref het, byvoorbeeld pokkies (vergelyk Worden et al., 1998: 66)?
 17. Die terme 'prostituut' en 'sekswerker' word as alternatiewe in hierdie artikel gebruik. Vir 'n bespreking van hierdie en verwante terme, sien McMillan, Worth en Rawstorne (2018: 1 517-1 527).
 18. Die naam bell hooks (met kleinletters) is die skrywersnaam van Gloria Jean Watkins (gebore op 25 September 1952).
 19. Vergelyk Vermeulen (2017: 141-143) se bespreking van die gedig, waarin sy van mening is dat die opmerking ook betrekking kan hê op die "vrou van die huis": "Sy word moontlik as die vergestaltung van wit bevoorregting ('white privilege') voorgedou, aangesien sy "‘n volwasse vrou is wat nie eens haar eie onderklere was of haar huis aan die kant kan hou nie, maar 'n huiswerker daarvoor aanstel" (Vermeulen, 2017: 143).
 20. Vergelyk Schoeman (2006: 448) in verband met die gebruik van die woord "meid" in die sewentiende eeu as "die gebruikelike Nederlandse benaming vir 'n vroulike huis- of plaasbediende, alhoewel dit aan die Kaap mettertyd uitsluitlik op slavinne en ander gekleurde vroue toegepas sou word".
 21. Daar word in hierdie artikel voorkeur verleen aan die term 'rap' bo 'kletsrym', omdat die werkwoord 'klets' gewoonlik in Afrikaans gebruik word vir gesels of babbel, en 'n assosiasie met gesellige samesyn het (hoewel die Nederlandse woord 'kletsen' ander betekeniswaardes het), terwyl 'rap' ook verband hou met raps of piets, dit wil sê om verbaal op die vingers te tik. Sien Klopper (2017: 22) vir 'n bespreking hiervan, asook Klopper (2017: 104) vir 'n uitleg en bespreking van die akroniem RAP ("Rhythm and Poetry").
 22. Kaaps-Afrikaanse woord vir sigarette.
 23. 'n Bordspel.
 24. Die uitdrukking "las 'it" beteken om iets te laat staan, uit te los of af te gelas.

25. Dit is die World Wrestling Federation se televisieprogram.
26. Sien Klopper (2017: 208 en verder) vir 'n bespreking van Jack Parow se taalgebruik as identiteitsmerker.
27. Onder hierdie ervaaarde en beleefde ruimtes tel die skool, met die “skoolhoof se lat”; kitskoswinkels soos Burger Fair; kroecë in Langstraat; Morning Star se shebien; en 'n huis langs 'n superette in Kloofstraat. Jack Parow se “tannie se kombi” en “Frannie en Wynand se Venture” (Francois van Coke en Wynand Myburgh van Fokofpolisiekar) het vervoer verskaf na plekke buite die middestad, soos die Nekkies-vakansieoord buite Worcester waar dikwels hip-hop-feeste aangebied word, ensovoorts.

Titel:	Prof.	Dr.	Ds.	Mnr.	Mev.	Me.
---------------	--------------	------------	------------	-------------	-------------	------------

Voorletters en van:

Adres:

..... **Kode:**

Tel. (W): **(H):** **(Sel):**

E-pos:

Besonderhede vir inbetaling:

Betaal u rekening elektronies in die bank of oor die internet in,

- naamlik op die volgende rekening:
SAVN
Banknaam: ABSA
Bankrekeningnommer: 1190 154 676
Taknaam: Ben Swartstraat, Wonderboom-Suid
Takkode: 334 645 (nie nodig vir elektroniese betalings nie)
Verwysingnommer: U van en voorletters
- E-pos of pos daarna die bewys van u betaling aan die SAVN se penningmeester,
Prof Adri Breed, by die onderstaande e-posadres:
Adri.Breed@nwu.ac.za of kobie.dekammer@gmail.com

Gaan ook na die SAVN webwerf, www.savn.org.za, vir inligting.

Kantoorgebruik			
Lidnr.	Datum aangesluit	Kwitansienr.	Faktuurnr.

